Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı

Türkiye'de Tarım Çalışmaları ve Köylülük Üzerine Gözlemler

Metin ÖZUĞURLU

NOTA BENE

KÜÇÜK KÖYLÜLÜĞE SERMAYE KAPANI

Türkiye'de Tarım Çalışmaları ve Köylülük Üzerine Gözlemler

Metin ÖZUĞURLU

YOTA GENE

Nota Bene Yayınları
KÜÇÜK KÖYLÜLÜĞE SERMAYE KAPANI
Türkiye'de Tarım Çalışmaları ve Köylülük Üzerine Gözlemler

Kapak Tasarım: Davut Kanmaz
Dizgi: Ali Toplu
Türkçe Düzelti: Mecnun Kandemir

Baskı: Hermes Ofset
Kâzım Karabekir Cd. 39/16 İskitler / ANKARA

1. Baskı
Mayıs 2011
ISBN 978-605-5513-06-1

www.notabeneyayinlari.com
nas Yayıncılık Matbaacılık Filmcilik Reklam Yazılım Donanım Bilişim San. ve Tic. Lt
Bankacı Sok. 18/1 Çankaya /Ankara Tel: 312 417 05 44

İÇİNDEKİLER

Tablo ve şekil listeleri 5

Sunuş 7

Giriş 9

Bölüm I Araştırmanın Tarım Çalışmaları İçindeki Yeri 15

1.1. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi 15

1.2. Türkiye'de Tarım Çalışmaları Üzerine Gözlemler 20

1.2.1. Tarımı konu alan bilgi üretiminin özellikleri 22

1.2.2. Tarımı konu alan toplumsallaşmış bilginin özellikleri 40

1.3. Çalışma Sorunsalının Tarım Literatürüne Yerleştirilmesi: Senteze doğru 58

Bölüm II Sahadan 'Derlenen' Metodolojik Dersler 75

Bölüm III Bulgular Işığında Küçük Köylülük: Sermaye Kapanı ve Köylülüğün Farklılaşması 83

3.1. Giriş 83

3.2. Saha Bulgularının Kuramsal Analizi 86

3.3. Küçük köylülük: demografik yapı ve hane emek kompozisyonu 102

3.4. Tarımsal ürün kompozisyonu 106

3.5. Tarımsal üretimin ileri-geri bağlantıları 108

Sonuç 115

Kaynakça 121

Ek-1: Saha Çalışması Örneklemi 125

EK-2. Saha Çalışmasının Nicel Betimleyici Dağılımları 128

Ek-2a. Tarım çalışmalarına ilişkin dağılımlar 130

EK-2b. Kırsal hane anketi toplu sonuçları 136

EK-3: Veri Geliştirme / Derleme Araçları 154

Ek 3a. Yapılandırılmamış Köy Mülakatı 154

Ek 3b. Tarımsal İşletme Hane Mülakatı 161

Ek 3c. Kırsal Hane Anketi 166

EK-4: Türkiye Kır Sosyolojisi Makaleler Bibliyografyası (1923 - 2008) 176

TABLO VE ŞEKİL LİSTELERİ

Kutu 1: Literatür Değerlendirme Çerçevesi 17
Grafik-1:Tarım konulu lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı 23
Tablo-1: Tarımı konu alan lisansüstü tezlerin disipliner dağılımı: 1975-2008 26
Kutu 2: Kır Sosyolojisinin geleneksel kapsamına bir örnek 28
Tablo-2: Tarımı konu alan lisansüstü tezlerin kavram panoraması 32
Tablo-3: Displiner özelliklerine göre lisansüstü tezlerin araştırma türü 34
Tablo-4: Tezlerin birincil kavram panoraması ve kimi betimleyici istatistikler 35
Tablo-5: Tezlerin ikincil kavramsal panoraması ve kimi betimleyici istatistikler 36
Tablo-6: Disipliner özelliklerine göre tez çalışmalarının analiz birimleri 39
Grafik-2:Tarımı konu alan makalelerin yıllara göre dağılımı 45
Tablo-7: Tarımı konu alan yayınlarda öncelikli temalara ait kimi istatistikler 46
Tablo-8: Tarımı konu alan yayınlarda ikincil temalara ait kimi istatistikler 49
Tablo-9: Tarımı konu alan yayınların çalışma türleri ve analiz düzeyleri 50
Tablo-10: Sermaye nüfuzunu konu alan çalışmaların metodolojik özellikleri 53
Tablo-11: Sermaye nüfuzunu konu alan çalışmaların analiz düzeyleri 54
Tablo 12: Tarımı konu alan makalelerin yayımlandığı dergi alanları 55
Tablo 13: Makalelerin analiz birimi ve düzeyleri 56
Tablo 14: Etnografik ve Antropolojik Çalışmalarda Dört Köylülük Kategorisi 57
Tablo 15. Saha çalışmasının coğrafi dağılımı ve hane büyüklükleri 87
Kutu 3: Türkiye Tarımında Küçük Köylülüğün Dönüşümü ve Farklılaşmış Köy Hane Birimleri 91
Tablo 16: Hane büyüklüğüne göre ortalama yaş 103
Tablo 17: Hane büyüklüğüne göre emek kullanma biçimi 103
Tablo 18: Farklılaşmış hane kategorilerine göre emek kullanma biçimi 105
Tablo 19: Tarımsal ürün yelpazesi 108
Tablo 20: Tarımsal üretimin ileri bağlantısı 109

Bu kitap; 2007'nin sonlarında başlayıp 2009'un ortalarında sonlanan ve TÜBİTAK tarafından desteklenen "Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm: Küçük Köylülüğün Direnme ve Yeniden Uyum Örüntüleri" başlıklı araştırma raporunun kısmi değişikliklere revize edilmiş ürünüdür. Hemen belirtmeliyim ki, araştırma projesinin fikri "mülkiyeti" Profesör Korkut Boratav'a aittir. Profesör Boratav, genç sosyal bilimcilerle her karşılaşmasında, ısrarla "tarım çok ihmal edildi, mutlaka çalışın" öğüdünü vermekteydi. Bu öğüdü, somut bir araştırmaya dönüştüren inisiyatif ise Dr. Ahmet Alpay Dikmen'den gelmiştir. Sevgili Ahmet Alpay Dikmen'in ısrarı, zorlaması ve katkısı olmasaydı, bu çalışma ortaya çıkmazdı. Böyle bir araştırmanın altına girme cesaretini ise Profesör Mehmet C. Ecevit'in ODTÜ Sosyoloji Bölümü bünyesinde oluşturduğu ve kısa adı EBA (Esin-Besin Grubu) olan atölyenin varlığına borçluyum. Her ne kadar EBA'nın aktif üyelerin-

den biri olmasam da, güncel tarım tartışmalarını çok boyutlu olarak masaya yatıran ve lisansüstü çalışmalarıyla bilgi üretimine yönelen bir grubun iki yılı aşan varlığı benim için önemli bir güvenceydi. Tüm bunları, elinizdeki çalışmanın sorumluluğundan kaçınmak için yazmadığımı da belirtmeliyim.

Araştırmanın başlangıcından sonuna, tüm yükü, "bursiyer" statüsünde çalışmada yer alan lisansüstü öğrencileri Kaan Evren BAŞARAN, Burcu BAYRAK, Dilem KOÇAK ve Burcu SAKA tarafından üstlenildi. Çalışmanın özellikle saha araştırması bölümü, bu arkadaşlarımın çoğu durumda karşılıksız emeklerinin bir ürünüdür.

Böyle bir çalışmada, benim gibi araştırma projesi işlemlerinden habersiz, yol-yordam bilmeyen bir araştırmacı için gerek projeden sorumlu TÜBİTAK uzmanı arkadaşlarının gerekse de Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Proje Müdürlüğü bünyesindeki uzmanların varlığı büyük bir nimetti. Kendilerine müteşekkirim.

Metin Özuğurlu
Nisan 2011, Ankara

Bu çalışma, Türkiye tarımının yaşamakta olduğu yapısal dönüşümü onun en köklü ve yaygın olgusu niteliğindeki küçük köylülüğe odaklanarak açıklamayı konu almaktadır. Çalışma kapsamında (a) tarımda yaşanmakta olan sürecin makro çözümlemesi, (b) bu çözümlemenin küçük köylülük eksenindeki mevcut bilgi birikimi ile ilişkilendirilmesi ve bu suretle Türkiye tarım sosyolojisi bakımından bir süreklilik tesis edilmesi ve (c) Türkiye bilgisinin güncel uluslararası literatürle ilişkilendirilmesi amaçlanmıştır. Buradaki amaçlardan da anlaşılacağı gibi elinizdeki metin, uygulamaya dönük politika yönelimli bir çalışma olmayıp, tümüyle kuramsal bir çabanın ürünüdür. Çalışmanın kuramsal amaçlara sahip olması ampirik çalışma boyutunun bulunmadığı yada sınırlı ölçüde bulunduğu şeklinde algılanmamalıdır. Tersine, bu çalışmanın ana malzemesi, ürün kompozisyonundaki farklılıklar temelinde *amaca dönük* olarak belirlenmiş 10 il ve bu illere bağlı toplam 24 köyde gerçekleştirilen saha çalışmasından derlenmiş ve geliştirilmiştir. Öte yandan çalışmanın kuramsal boyutu, gerek saha çalışmasının gerçekleştirilmesini gerekse de derlenen/ geliştirilen verilerin çözümlemesini belirlemiştir.

Bu çalışmanın sınırlarına açıklık getirmek bakımından vurgulamak gerekirse, Türkiye'de küçük köylülüğün yapısal dönüşümünü ele alan bu çalışma, küçük köylülüğün sözü edilen dönüşüm sürecine direnme ve yeniden eklemlenme kapasitesine odaklanmıştır. Türkiye tarımının yapısal dönüşümünü bütünlüklü bir şekilde kavramak bakımından küçük köylülük analizinin gerek şart olduğu önermesi, bu çalışmanın temel ön-kabullerindendir. Türkiye tarımında küçük tarım işletmelerinin belirleyici bir yere sahip olduğu tarihsel bir olgudur. Ülkemizle sınırlı olmaksızın diğer bir tarihsel olgu ise, küçük köylülüğün yapısal dönüşümünün ana doğrultusunun; iç farklılaşma, çözülme ve tasfiye yönünde ilerlediğidir. Bu doğrultu, bilindiği gibi, tarihsel kapitalizmin gelişme doğrultusudur: Tarihsel kapitalizm, pre-kapitalist yada daha genel manada "meta-dışı" alanlarla her karşılaşmasında onu çözen ve yeniden şekillendirerek bir yönüyle tasfiye eden, bir yönüyle de kendisine eklemleyen gelişme dinamiklerine sahiptir. Bu özelliklere sahip bir dönüşüm sürecinin irdelenmesinde "küçük köylülük nasıl ve ne yönde çözülüyor" sorusunun öncelikle sorulması beklenebilir. Üstelik küçük köylülüğün bugün karşısına dikilen tarihsel kapitalizmin "neoliberalizm" adı verilen biçimidir ki, bu olgu çok sayıda araştırmacıyı küçük üreticiliğin nihai tasfiyesinin yaşanmakta olduğu kanaatinde buluşturmaktadır. Yine de bu çalışmada, küçük köylülüğün "nasıl çözüldüğü" değil fakat *nasıl direndiği ve direnme olanak ve kapasitesinin neleri içerdiği* sorusu temel alınmıştır. Bunun ana gerekçesi, küçük üreticiliğin kapitalizmin gelişmesi sorunsalı içindeki özgün yeri ile ilgilidir; uzun tarihsel serüveni içinde küçük köylülüğün muazzam bir direnme ve yeniden uyum kapasitesine sahip olduğu bilinmektedir. Bu durumda çalışmanın temel sorunsalını, inceleme nesnesinin ayırt edici karakteristiği ile tanımlamak, hem kuramsal bakımdan tutarlılık sağlamış, hem de

bu sorunsalla bakılmak suretiyle, küçük köylülüğün çözülme ve tasfiye süreci daha bütünlüklü bir şekilde kavranabilmiştir.

Küçük köylülüğün direnme ve yeniden uyum kapasitesi sorunsalının saha çalışmasında büründüğü somut alanlar şu başlıklarla sınırlandırılmıştır[1]: (a) Ürün deseni ve üretim süreci, (b) üretimin ileri-geri bağlantıları, (c) toprak kullanma biçimleri ve mülkiyet ilişkileri ile (d) hane emeği ve emek kullanma biçimleri. Küçük köylülüğün yapısal dönüşümü, onun devlet, sermaye ve piyasayla ilişkilerindeki farklılaşmalarla yakından ilgilidir. Bununla birlikte, devlet, sermaye ve rekabetçi piyasanın tarımsal yapılar üzerindeki dönüştürücü etkisi bu çalışmada ayrıca ele alınmamış, söz konusu faktörler küçük köylülük üzerindeki etkileriyle sınırlandırılarak çözümlemeye dahil edilmiştir.

Fark edileceği gibi yukarıdaki dört başlıkta toparlanan analiz boyutları, küçük köylülük incelemelerinin standartlaşmış boyutlarıdır ve herhangi yeni bir boyut içermemektedir. Bu tercih, "inceleme nesnesi, onun temel karakteristikleri sorunsallaştırılarak çalışılmalıdır" şeklindeki metodolojik yaklaşımla ilgilidir ve bu yaklaşımın elinizdeki çalışmaya olumlu katkılarda bulunduğu rahatlıkla söylenebilir. Öte yandan söz konusu olan küçük köylülük olunca, bu metodolojik tercih, kuramsal bakımdan "köylücü" yaklaşımlarla sınır çizgilerini de netleştirmek durumundadır. Çalışma sorunsalının mevcut tarım literatürü içindeki yerine açıklık getirmek maksadıyla girişilen literatür taramasının sınırları, bu nedenle genişlemek durumunda kalmış, başta planlanandan farklı olarak, literatür çalışması başlı başına bir araştırma alanına dönüştürülmüştür. Lisansüstü tez ve makalelerin bibliyografik künyelerini online veren iki katalogda yapılan çalışma ile nicel analize tabi tutulan bir veri seti geliştirilmiştir. Zengin, zengin olduğu kadar da düşündürücü

1. Saha çalışmasında kullanılan derinlemesine görüşme formları ile anket formu için *bkz.* Ek-Veri Geliştirme/Derleme Araçları.

sonuçlar ortaya çıkartan bu çalışma ile hem geleneksel ve yeni tarım çalışmaları arasındaki bağlar ve kopukluklar deşifre edilebilmiş, hem de küçük köylü odaklı olup "köylücü" olmayan bir perspektifin olanakları gösterilebilmiştir. İlk bölüm bu çabanın ürünüdür. Birinci bölümde ayrıca saha çalışması ile ilgili tamamlayıcı bilgilere de yer verilmiştir.

İzleyen bölümde ise araştırmada izlenen araştırma yöntemi ele alınmıştır. Bu satırların yazarı, bu tür araştırma raporlarında, sahada ne yaptığını ve neleri başardığını anlatan değil de, "evdeki hesabın çarşıya nasıl uymadığını", hangi tür öngörülmemiş zorluklarla karşılaşıldığını, yöntembilimsel sonuçlar çıkartarak da anlatan yöntem bölümlerini hep severek okumuş ve onlardan çok şey öğrenmiştir. Yöntem bölümünün bu tarza uygun kaleme alınıp alınmadığının takdiri, okuyucuya aittir.

Üçüncü bölüm, saha araştırmasının bulguları ışığında, bu çalışmanın temel sorunsallarının ve araştırma sorularının ne ölçüde karşılık bulduğunu ortaya koyan veri çözümlemesi ve değerlendirmesi bölümüdür. Bu çalışmanın benimsediği metodolojik yaklaşım, kuramsal olarak beslenmemiş veri analizi stratejilerine mesafeli bakar. Verilerin uygun çözümleme teknikleriyle yansız ve saf sunumu ve onu izleyen yorum/görüş ve öneriler şeklindeki bir sınıflandırma, belli disiplinler için anlamlı görülse de, sosyal olgunun görüngüsel ve gerçek bilgisi arasındaki farklılık nedeniyle problemlidir. Olgular görüngülerinden ibaret olmadıkları gibi kavramlar da masum değildir. O yüzden de veri çözümlemesi daha baştan kavram-olgu bağlantısı kurularak ve kuram yüklü olarak yapılmalıdır. Üstelik bu çalışmanın benimsediği nitel vakıa çalışması yönteminin analiz stratejisi de burada önerilenle uyuşmaktadır. Dolayısıyla üçüncü bölümde, ürün türü temelinde amaca dönük seçilmiş 24 köyde derinlemesine görüşme ve anket teknikle-

ri ile yürütülen saha çalışmasının veri seti, hipotez-test edici değil kuram-kurucu bir yöntemle irdelenmiştir. Mutfağında uzun ve zahmetli bir uğraşı gerektiren bu çözümleme, vitrine nihayetinde bir küçük kutucukla çıkmıştır. Küçük köylülüğün, kendisini çözen ve/veya farklılaştıran süreçlere karşı direnme ve uyum stratejileri, hane birimi temelinde altı farklı tipoloji geliştirilmek suretiyle kavramsallaştırılmıştır. Sözü edilen kutucuk, kuram-kurucu yöntemle girişilen analizin bir ürünüdür.

Nihayet bu çalışmanın sonuç bölümünde, geliştirilen tipolojiler çerçevesinde Türkiye tarımının yapısal dönüşümüne ilişkin kimi kritik değerlendirmelere yer verilmiştir.

Araştırmanın Tarım Çalışmaları İçindeki Yeri

1.1. Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi

Güncel tarım çalışmaları kavramsal ve yöntemsel bakımdan, gerek geleneksel kır sosyolojisi literatüründen gerekse de heterodoks özelliği ile "tarın sorunu" birikiminden kayda değer farklılıklar arz etmektedir. Mevcut çalışmalarda, tarımsal yapıları dışsal faktörlerin belirleyiciliğine tabi edilgen birimler olarak ele almak yönünde güçlü bir eğilim dikkat çekmektedir. Bu bakımdan küreselleşme süreci içinde pro-aktif bir pozisyona sahip bulunan ulus ötesi şirketler (TNCs) tarımsal yapıları dönüştüren temel faktör olarak ele alınmaktadır. Ulus ötesi şirketlerin tarımsal yapılara nüfuz etmesi, gıda ve besin temasını ön plana çıkartırken paradoksal olarak tarımsal yapı analizlerinin ikincilleşmesine neden olmaktadır. Oysa yaşanan sürecin bütünlüklü analizi bakımından tarımsal yapılar ve köylülüğün durumu temel bir öneme sahiptir. Güncel tarım çalışmalarında gözlemlenen bu boşluğun doldurulmasında Türkiye gibi küçük üreticiliğin köklü ve yaygın bir temel sahip olduğu bir ülkenin üzerinde çalışılması, uygun olsa gerektir.

Türkiye tarımının yaşamakta olduğu yapısal dönüşümü onun en köklü ve yaygın olgusu niteliğindeki küçük köylülüğe odaklanarak araştırmayı konu alan çalışmanın kuramsal bir niteliğe sahip bulun-

ması, literatür değerlendirmenin önemini arttırmıştır. Nitekim çalışmada küçük köylülük ekseninde varolan mevcut ulusal bilgi birikimi ile ilişkilenmek suretiyle Türkiye kır sosyolojisi bakımından belli ölçülerde süreklilik tesis edilmesi de hedeflenmiştir.

Literatür değerlendirme çalışmasında, mevcut literatürü belli sorular temelinde kavramsal bir tasnife tabi tutmak hedeflenmiştir. Bunun gerekçesi şudur: Çalışma, politika-yönelimli olmayıp kuramsal bir çalışmadır; ampirik çalışma bile kavramsal genellemelere ulaşılacak verilerin geliştirilmesi için gerçekleştirilmiştir. Bir diğer ifadeyle, çalışma; araştırma ve analiz çerçevesini geliştirmek için mevcut literatürden sadece beslenmekle yetinmemiş, saha çalışması neticesinde geliştireceği kavramsal önermelerin mevcut literatür içindeki konumuna da açıklık getirmeye çaba sarf etmiştir.

Küçük üreticilik odaklı geleneksel ve güncel tarım çalışmaları arasındaki bağlantıları da kuracak şekilde kullanılan tasnif ölçütü Teodor Shanin tarafından "çağdaş köylülüğün analiz kategorileri" başlığı ile geliştirilmiştir.[2] Shanin bu kategorileri şu iki soruya verilen yanıtlar temelinde oluşturmuştur. Bu sorulardan ilki, köylülerin toplumsal gerçekliğin anlamlı ve ayırt edici bir olgusu olarak görülüp görülmediğidir. İkincisi ise toplumsal gerçekliğin açıklanması bakımından köylülüğün anlamlı ve ayırt edici bir analitik kategori olarak görülüp görülmediğidir. Bu iki ve birbiriyle bağlantılı soru çerçevesinde tarım literatüründeki pozisyonları üç grup altında tasnif etmek mümkün görünmektedir.

2. *Bkz.* Teodor Shanin. *Defining Peasants,* London: Blackwell, 1990.

Kutu 1: Literatür Değerlendirme Çerçevesi

Köylülük;	1. Pozisyon	2. Pozisyon	3. Pozisyon
Olgu olarak ayırt edici	Hayır	Evet	Evet
Kuramsal bakımdan ayırt edici	Hayır	Hayır	Evet

Kaynak: Teodor Shanin, 1990.

Literatüre yöneltilen iki soru temelinde geliştirilen bu değerlendirme çerçevesi içinde birinci pozisyon için köylülük; kendine özgü ayırt edici mantığa sahip bir olgu olmadığı gibi, toplumsal sınıflar gibi analitik (kuramsal) bir kategori de değildir. Kapitalist gelişmenin itkisi ile temel toplumsal sınıfların o ya da bu kutbu doğrultusunda farklılaşmakta olan ve ancak genelleşmiş meta üretimi içinde anlaşılabilecek bir olgudur. İkinci pozisyon ise prekapitalist bir toplumsal olgu olarak köylülüğün kendine özgü ve direngen doğasına dikkat çekmekle birlikte, analitik önceliği köylülükten ziyade onu sarmalayan kapitalist toplumsal ilişkilere vermek eğilimindedir. Bir bakıma sosyolojik ve antropolojik çalışmaların görgül (*ampirik*) inceleme nesnesi olarak köylülük önemsenirken, bu incelemelerin sonuçlarının toplumsal gerçekliğin kuramsal açıklamasına taşınmasına rezerv konmaktadır. Üçüncü pozisyon ise toprak sahipliği ve hane emeğinin özerk/esnek kullanımı çerçevesinde kendine özgü bir mantığa sahip olduğu önkabulüyle el aldığı köylülüğü, farklı üretim tarzlarına eklemlenme kapasitesi çerçevesinde hem sosyal olgu hem de analitik bir kategori olarak önemsemektedir.

20. yüzyılın başlarındaki literatür bakımından ilki Lenin, ikincisi Kautsky ve nihayet üçüncüsü de Chayanov'un köylülüğü ele alışıyla özdeşleştirilebilecek bu pozisyonların tarımsal küçük meta üretimi tartışmalarının asıl olarak yoğunlaştığı 1970'li yıllarda-

ki görünümü ilgi çekicidir. Yeni-sömürgeci evrede azgelişmiş ülkelerin tarımsal yapılarına odaklanan 1970'lerin tarım literatürüne neo-Chayanov'gil pozisyonun damgasını vurduğu söylenebilir. 1980'lerden başlayarak 1990'larda iyice belirginleşen eğilim ise, tarım çalışmaları içinde köylülüğün bir bütün olarak ikincilleşmesi yönündedir. Çağdaş tarım çalışmalarının ana omurgasını çokuluslu şirketleri temel analiz birimi olarak ele alan gıda-besin çalışmaları oluşturmaktadır. Ampirik ve analitik bakımdan ikincilleşen küçük köylülük temasının güncel literatürdeki ele alınışı ise hızla gerçekleştiği ileri sürülen yoksullaşma, mülksüzleşme ve hane emeğini azami ölçüde tarım dışı faaliyetlere seferber eden geçim stratejilerini de içerir tarzda proleterleşme örüntülerinin çalışılması şeklindedir.

Bu çalışmanın temel kavramlarını devşirdiği geleneksel "köylülük sorunu/çalışmaları" ya da 1970'lerdeki yeniden adlandırmasıyla "tarım sorunu" literatürü, 1980'lerle birlikte kayda değer bir kesinti ve derinleşen bir iç farklılaşma yaşamıştır. Güncel çalışmalara damgasını vuran küresel gıda zinciri çalışmalarının kuramsal kökleri, sözü edilen iç farklılaşmaya kadar uzanmaktadır. Epistemik bir kopuştan söz etmek zorlama olsa da, bugünkü hakim eğilimin, gözlem ve analiz birimi ile analiz düzeyleri bakımından çok farklı bir düzlemde konumlanmış oldukları rahatlıkla ileri sürülebilir. Küresel besin-gıda rejimi çalışmalarında analitik ilgi, gıda sistemindeki küresel dönüşümlere kaymış, azgelişmiş toplumsal formasyonların küçük tarım işletmeleri ise söz konusu dönüşümlerin sonuçlarına tabii edilgen birimler olarak ele alınır olmuştur. İnceleme nesnesindeki bu kaymaya koşut olarak uluslararası planda yeni dergi çevreleri ortaya çıkmış ve küresel gıda rejimi çalışmaları istikrar kazanmıştır. Bu noktada, tarım çalışmalarının geleneksel dergi çevreleri ile gıda rejimine odaklanan yeni dergi çevrele-

ri arasında henüz kayda değer bir tartışma yada diyalogun yaşanmamış olması ilginç bir gözlem olarak not edilebilir[3]. Buradan hareketle uluslararası literatürün önümüzdeki dönemde her iki öbek arasındaki canlı bir tartışmaya tanıklık edeceğini öngörmek temelsiz olmasa gerektir.

Projenin temel aldığı bakış açısı dışında kalan ve formel akademik tarım araştırmalarına damgasını vuran bir köklü gelenek daha vardır. Anglo-Amerikan aks üzerinde 20. yüzyılın başlarında kurumsallaşan bu gelenek "kır sosyolojisi" yaklaşımıdır. Sosyolojiyi, bilimler hiyerarşisinin tepesine yerleştiren Comte'gil pozitivizmin sadık bir takipçisi olan bu gelenek için kırsal uzam, tıpkı kentsel uzam gibi, bilimsel ilkelerin meşru bir uygulama alanından ibarettir. İleride Türkiye tarım bilgisini irdelerken de değineceğim bu geleneğin pırıltısı 1960'lı yıllara kadar sönümlenerek de olsa sürmüş, izleyen yıllar içinde de güçlü bir iç hesaplaşmaya sahne olmuştur. Kır sosyolojisi bünyesine "köylü sorunu" adıyla anılan rakip paradigmayı, ama özellikle de Chayanov'u enjekte etmek suretiyle gerçekleşen bu hesaplaşmanın meyveleri, güncel tartışmalar içinde derlenmeye başlanmıştır. "Küçük köylülük"; yenilenmiş (belki de yeniden inşa edilmiş, demek daha doğrudur) kır sosyolojisi yaklaşımının günümüzdeki analitik ilgi odağı haline gelmiştir.

Shanin'e referansla yukarıda yer verilen literatür değerlendirme çerçevesinin ulusal tarım çalışmalarını kavramak noktasında kimi kısıtları olduğu daha baştan belirtilmelidir. Bu kısıt, 1970'li yılların tarımsal küçük meta üretimi tartışmaları bakımından değil fakat *köycülük akımı* ve "köy davası" teması üzerinde inşa edilmeye çalışılan geleneksel "köy sosyolojisi" yazını ile güncel çalışmalar bakımından geçerlidir. Geleneksel "köy sosyolojisi" birikimi bakımından temel zorluk, bu gelenek içinde köyün türdeş bir birim

3. Bu değerlendirmeyi genç meslektaşım Atakan Büke'ye borçlu olduğumu belirtmeliyim.

olarak kavranmasıyla ilgilidir. Güncel çalışmalara gelince, şimdilik önerme niteliğinde iki kısıtlayıcı nedenden söz edilebilir. Öncelikle, Türkiye tarımı en dramatik dönüşümü yaşadığı 1980'li yıllar boyunca sosyal bilim disiplinlerinin analitik ilgisi dışında kalmıştır. Sözü edilen dönemdeki kimi öncü çalışmalar dışarıda tutulursa, 1990'ların ikinci yarısından itibaren başlayan ilgi ise anlaşılır nedenlerle "tarım politikaları" üzerine yoğunlaşmıştır. Burada da asıl ilgi Avrupa Birliğine uyum sürecinin Türk tarımı üzerindeki olası etkileri şeklinde belirginleşmektedir. İzleyen bölümde etraflıca irdeleneceği gibi, bu ele alış tarzı teorik ve metodolojik zaaflarla maluldür.

1.2. Türkiye'de Tarım Çalışmaları Üzerine Gözlemler

Türkiye tarım literatürünün değerlendirmesini güçlendirmek maksadıyla bu çalışmanın plan aşamasında yer almayan bir ilave araştırma yürütmüştür. Bunun temel gerekçesi, sistematik bir gözleme dayanmayan ancak tarım çalışmalarına dahil olanlar arasında yaygın olan bir kanaatin test edilmesi ihtiyacıdır. O kanı, 1980'li yıllarla birlikte sosyal araştırmacıların tarımı büyük ölçüde ihmal ettikleri, önceki yıllardaki ilginin anılan dönemde sürmediği şeklindedir. Bu yargıyı online erişime açılan iki önemli bibliyografik veri tabanında yapılacak bir sorgulama ile test etmek mümkün olduğuna göre, bu zahmetli sorgulamanın gerçekleştirilmesi çalışmayı tamamlayıcı olacaktır.

Bilindiği gibi Milli Kütüphane bünyesinde periyodik olarak yayımlanan "Türkiye Makaleler Bibliyografyası" online erişime açılmıştır. Kimi önemli eksikliklerine (henüz 1995 öncesi yıllar erişime açık değildir) ve tasnif zaaflarına karşın bu bibliyografya ülkemizdeki en kapsamlı bibliyografik veri tabanıdır. Online erişime açık bulunan veri tabanından hizmet alımıyla geliştirilen özel

bir yazılım aracılığıyla bibliyografik veriler; yazar adı, soyadı, eser adı, dergi adı ve yayın yılı bilgileri itibarıyla derlenmiştir. Böylece Exel sofware programı ortamında siyaset bilimleri katalogu kapsamında 9.200 bibliyografik künyeye, sosyoloji katalogu kapsamında 6.465 bibliyografik künyeye ve ekonomi katalogu kapsamında 16.952 bibliyografik künyeye sahip olunmuştur[4]. Veri tabanında yürütülen incelemede online aktarımda "tarım" anahtar kelimesiyle sınırlı kalınmadığı anlaşılmıştır. Bu aksaklığı avantaja dönüştürmek amacıyla Exel ortamından SPSS ortamına taşınan verilerle bir çalışma sürdürülmüştür. Yaklaşık 32 bin bibliyografik künye, eser adı itibarıyla gözden geçirilmiş, ilgisizler elenmiş, nihayet 1541 adetlik bir veri setinde karar kılınmıştır. Bunların içinden de makale türüne uygun olmayanlar elenmiş ve böylece analize hazır veri seti sayısı, yaklaşık 950 künye ile sınırlandırılmıştır. Benzer bir veri seti, YÖK tez kataloglarında da mevcuttur. YÖK Ulusal Tez Merkezi[5] Tez Katalogu, kapsadığı dönem (ki 1970'den günümüze uzanmaktadır) ve sunduğu ayrıntılı bilgiler ile önemli bir veri kaynağı durumundadır. Tezlerin varlığı, üretilen bilginin toplumsallaşma garantisi bulunmadığı için bilimsel tartışma temaları konusundaki eğilimleri anlamayı kuşkusuz olanaklı kılmaz. Ancak TÜBİTAK'ın bir araştırmasına göre Türkiye'de bilimsel bilgi üretiminin %90'lar gibi hayli yüksek bir kaynağı doktora ve lisansüstü tezlerdir; dolayısıyla tez kataloglarında yapılacak sorgulamaların akademik ilgi alanlarının dağılımı konusunda anlamlı bir veri sunacağı beklenebilir.

Taramanın gerçekleştirildiği 2009 yılı itibarıyla YÖK Tez Katalogunda son 40 yıl boyunca sosyal bilimler enstitüleri bünyesinde 14.437'si doktora olmak üzere toplam 87.514 adet onaylanmış

4. Online katalog taramasını hızlı ve topluca yapabilmeyi Dr. Ahmet Murat Aytaç'a borçluyum.
5. Bu bölümde yer alan tez katalogu sorgulamalarının gerçekleştirildiği web adresi için *bkz. [http://tez2.yok.gov.tr/]*

tez mevcuttur. Anılan zaman dilimi içinde "tarım" anahtar kelimesi ile yapılan sorgulamada ise sadece 389 onaylı tezin mevcut olduğu, bunun da 63'ünün doktora derecesi ile ilgili olduğu görülmüştür. Daha çarpıcı olanı ise Sosyoloji anabilim dalı bünyesinde "tarım" anahtar kelimesi barındıran tez sayısının sadece 3 olmasıdır; bunların tamamı da yüksek lisans tezidir. YÖK Tez Katalogunda bu kez "kır" anahtar kelimesi ile tarama yapıldığında 97'si doktora derecesi ile ilgili olan 447 onaylanmış tez künyesine ulaşılmışsa da yapılan ön inceleme sonucunda bunun sadece 195'inin "kırsal" alanla ilgili olduğu tespit edilmiştir. Bu öbek içinde ise sosyoloji anabilim dalı bünyesinde kaleme alınmış 2 adet yüksek lisans tezi mevcuttur[6]. Son 40 yıl içinde sosyoloji anabilim dalı bünyesinde kaleme alınan onaylanmış tez sayısının 749 olduğu, bunun 130'unun da doktora tezi olduğu düşünülecek olursa, sosyoloji bölümlerinin gündeminde gerek "kır sosyolojisi" alt disiplininin gerekse de "tarım sorununun" son derece marjinal bir yere sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir.

1.2.1. Tarımı konu alan bilgi üretiminin özellikleri

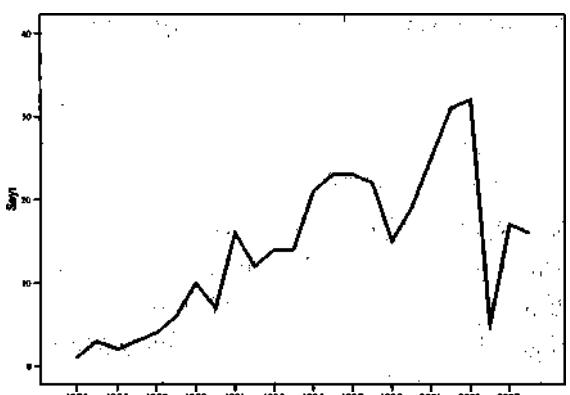
Bu çalışmada bilgi üretiminin ayrıcalıklı veri seti olan tez katalogu sistematik bir incelemeye tabi tutulmuştur. Bu amaçla, başta da belirtildiği gibi, "tarım" ve "kır" terimleriyle tarama yapılmış, elde edilen toplam 839 tez, künyesi ve (mevcut olduğu hallerde) özetleriyle birlikte ön incelemeye alınmıştır. Bu aşamada tarımsal üretim ve kırsal alanlarla ilgisi hiçbir suretle bulunmayan tezler ayıklanmıştır. Böylece "tarım" terimiyle elde edilen 389 tez künyesinden 231'inin, "kır" terimiyle elde edilen 447 tezden ise 109'unun sistematik analize dahil edilmesine karar verilmiş-

6. *Tarım* ve *kır* anahtar terimleriyle erişilen ve sosyoloji bölümleri bünyesinde yazılan toplam 5 yüksek lisans tezinin tamamının tek bir bölümden çıktığı (ODTÜ Sosyoloji), 4 tezin de aynı danışman (Profesör Mehmet Ecevit) yönetiminde kaleme alındığı, bir bilgi notu olarak düşülmelidir.

tir. Böylece toplam 340 adet lisansüstü tezin künyesi ve mevcut olduğu durumda tez özetleri; (a) iki temel kavram, (b) analiz birimi ve/veya analiz seviyesi, (c) çalışmanın türü, (d) çalışmanın disipliner özelliği, (e) tezin türü ve nihayet (f) kabul tarihi, olmak üzere sorgulanmış ve yedi değişkenden ibaret bir nicel veri seti hazırlanmıştır.

Verilerin ayrıntılı çözümlemesine geçmeden önce bu satırların yazarının da paylaştığı kimi gözlemlerle çelişki arz eden bir hususu tartışmaya açmak yararlı olabilir. Sözü edilen gözlem tarım tartışmalarının Türkiye'deki seyrine ilişkindir: Buna göre 1960'lı ve 1970'li yıllarda çeşitli boyutlarıyla belli bir yoğunlukta tartışılan tarım sorunu, 1980'li yıllarla birlikte unutulmaya yüz tutmuş ve ancak 2000'li yıllarda büründüğü yeni özellikleriyle yeniden bilimsel çalışmaların gündemine girmeye başlamıştır. 1970'den günümüze uzanan bir kapsama sahip olan YÖK Tez Katalogu incelendiğinde ise karşımıza bu gözlemle çelişen farklı bir tablo çıkmaktadır. Bu tabloyu *grafik 1*'de tüm açıklığı ile gözlemlemek mümkündür.

Grafik 1: Tarım konulu lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı (N.341)

1980'lerden günümüze tarım konusu analitik önemini ve tartışma alanı olma özelliğini kaybetmiş olsa da, tarımı ve kırsal uzamı konu alan bilimsel/akademik bilgi üretiminin anılan dönem içinde yükselen bir ivme ile artmakta olduğu rahatlıkla söylenebilir. Grafiği somutlaştırmak bakımından tez kataloglarında gerçekleştirilen sorgulamaya yeniden dönmek gerekirse, örneğin "tarım" ve "kır/kırsal" terimleriyle yapılan tarama sonucunda tarafımızca oluşturulan veri seti 1984-2008 yılları arasında onaylanmış lisansüstü tezleri kapsamaktadır. Bir başka ifade ile sanki gerek 1970'li yıllar ve gerekse 1980'lerin ortalarına kadar tarım sorunu ile ilgili onaylanmış herhangi bir tez çalışması yokmuş bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Bu sonucun kataloglarda yapılan sorgulamadan kaynaklanan bir yanılgının eseri olduğu düşünülerek YÖK Katalogu yeni bir sorgulamaya daha tabi tutulmuştur. Bu kez herhangi bir terim verilmeden 1970-1983 yılları arasında sosyal bilimler enstitüleri bünyesinde onaylanmış lisansüstü tezlere bakılmıştır. Anılan 13 yıllık dönem içindeki 86 tezden sadece birinin tarımsal ürünlerin taban fiyatlarını konu alan ve 1975 tarihini taşıyan bir iktisat doktora tezi olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın da veri setine ilave edilmesiyle birlikte analize konu olan tez sayısı 341'e yükselmiştir.

Öte yandan ortaya çıkan bu tablonun başta da vurgulandığı gibi tartışmaya muhtaç olduğu açıktır. İlk olarak şu basit gerçeğin altı çizilmelidir: Tarım tartışmalarına ilişkin yukarıda özetlenen ve sistematik olmayan gözlem, esas itibarıyla yayımlanmış kitap ve makalelerden kaynaklanmıştır. Dolayısıyla lisansüstü tez formatında üretilen bilgi ile makale formatında yayımlanarak toplumsallaşan bilgi arasında doğrusal ve pozitif bir ilişkinin olmasını beklemek gerekmez. Üstelik atama-yükseltme ölçütlerinin günümüzdeki gibi zorlayıcı etkisinin bulunmadığı bir dönemde iki etkinlik

(tez-makale yazımı) arasında görece daha zayıf bir ilişkinin var olması da son derece anlaşılırdır. İkinci olası açıklama, bakış açısı ve yaklaşım farklılıklarıyla ilgili olabilir. Tarım tartışmalarını anılan dönemde sürükleyen kuramsal ve politik ilginin azgelişmişlik sorununa ve Marksizm'e şu veya bu düzeyde açık olduğu bilinmektedir. Bu teorik ve politik ilgi henüz yüksek lisans ve doktora tez yönetimi ve jürileri gibi akademik kurumsallaşmanın en önemli kurullarında yansımasını bulmamış olabilir. Kuşkusuz sözü edilen asimetriyi açıklayacak üçüncü bir olasılıktan daha bahsedilebilir. Bu da anılan dönemde onaylanan tezlerin bir bölümünün YÖK Tez Kataloguna (henüz) işlenmemiş olma ihtimalidir! Durum bundan ibaretse önceki açıklamaların tümüyle boşluğa düşeceği ve en iyi ihtimalle spekülatif değerlendirmeler şeklinde etiketleneceği rahatlıkla söylenebilir.

YÖK Tez Katalogunun son 35 yılında tarımı konu alan lisansüstü tez künyelerinden oluşturulan 341 adetlik veri setinin ayrıntılı çözümlemesine *tablo-1*'deki dağılımlarla başlanabilir. Tablonun sütun toplamında izlenebileceği gibi yaklaşık her beş lisansüstü çalışmadan biri doktora tezidir. Tezlerin "disipliner özellikleri" adı altında sıralanan disiplinler, bölüm ya da anabilim dalını değil çalışmanın disipliner özelliğini (örneğin *sosyolojik çalışma*) yada disipliner yaklaşımını (*sosyolojik yaklaşım*) nitelemektedir. Bu nitelemeler, tez künyeleri ve mevcut olduğu durumda tez özetleri incelenerek tarafımca yapılmıştır. Sosyoloji örneğinden ilerleyecek olursak, bölüm/anabilim dalı bünyesinde tarımı konu alan ve YÖK Kataloglarına giren onaylanmış tez sayısı 5'tir ve tamamı da yüksek lisans tezidir. Oysa farklı bölüm/anabilim dalı bünyesinde sosyolojik yaklaşımla kaleme alınmış tez sayısı, aşağıdaki tabloda da yer aldığı gibi 44'tür. Tarım ve kırı iktisadi/mali boyutlarıyla ele alan çalışmaların açık ara üstünlüğü (toplam tezlerin

%40'ını oluşturur) bir kenara bırakılırsa, ikinci sırada sosyolojik boyut yada yaklaşımla kaleme alınmış çalışmaların bulunuyor olması dikkat çekicidir.

Tablo-1: Tarıma konu alan lisans üstü tezlerin disipliner dağılımı: 1975-2008

Disipliner özellik	Tezin türü		Satır Toplam	
	Yüksek Lisans %	Doktora %	S*	%
İktisat/maliye	82.1	17.9	134	39.3
Sosyoloji	86.4	13.6	44	12.9
İşletme	76.9	23.1	39	11.4
Kamu/siyaset	71.4	28.6	35	10.3
Tarih	73.9	26.1	23	6.7
Ziraat	90.0	10.0	20	5.9
Uluslararası	100.0	.0	10	2.9
Coğrafya	100.0	.0	9	2.6
Sosyal politika	83.3	16.7	6	1.8
Halkbilimi	83.3	16.7	6	1.8
Eğitim	80.0	20.0	5	1.5
Antropoloji	75.0	25.0	4	1.2
Felsefe	100.0	.0	2	.9
Psikoloji	100.0	.0	1	.6
Hukuk	100.0	.0	3	.3
Sütun S Toplam %	280 82.1	60 17.9	341	100.0

Not: *'S', sayı, '%' yüzde simgesidir.*

Nispi ağırlıklar dikkate alınmadan tablodaki "disipliner özellikler" listesine bir iki eksik yada fazlasıyla, bir bütün olarak bakıldığında ise karşımızda klasik bir "kır sosyolojisi" kitabının alt bö-

lümlerinin durduğu sanısına kapılmak mümkündür. Üstelik buradaki yaklaşım çeşitliliği salt "sosyal bilim enstitülerine" bağlı anabilim dallarında gerçekleştirilen çalışmalarda mevcuttur. Dolayısıyla *Tablo-1*'deki manzarayı, sosyoloji disiplininin Türkiye'deki yaygın etkisinden ziyade, temelleri 19. yüzyılın son çeyreğinde atılıp 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar gelişerek süren "kır sosyolojisi" disiplininin etkisine borçlu olduğumuz söylenebilir. Adeta kır sosyolojisinin her bir alt inceleme başlığı özerkliğini ilan etmiş ve yakın olduğu sosyal bilimler disiplininin şemsiyesi altına sığınarak varlığını sürdürmüş gibidir.

1917 tarihli "Kır Sosyolojisine Giriş" kitabının kapsamının yer aldığı Kutu-1 incelendiğinde, sözü edilen izlenimin pek de temelsiz olmadığı görülecektir. Buradaki husus salt biçimsel benzerlikle sınırlı olsaydı, aslında, özel bir vurgu yapmaya bile gerek olmazdı. Ancak kır sosyolojisinin ABD kökenli kurucu yaklaşımı ve 1960'ların ortalarına kadar pek de değişmeden süren gelişim çizgisi dikkate alındığında, yukarıdaki gözlemin Türkiye'deki tarım çalışmalarının akıbeti bakımından kimi önemli sonuçlara ışık tutacağı ileri sürülebilir. Bu noktaya açıklık getirmek maksadıyla, ana hatlarıyla da olsa geleneksel kır sosyolojisi yaklaşımının temel özelliklerine değinmek tamamlayıcı olacaktır.

Kutu 2: Kır Sosyolojisinin geleneksel kapsamına bir örnek*

I.Kırsal Sosyal Örgütlenmeler
II. Kırsal Yaşamın Fiziki Yerleşimi
III.Zirai Yöntemlerin Islahı
IV.İletişim Araçları ve Kırsal Refah
V.Toprak Sorunu ve Kırsal Refah
VI.Çiftçilerin Emek Geliri
VII.Nüfus Hareketleri
VIII.Kırsal Sağlık- Bedensel
IX.Kırsal Sağlık- Ruhsal
X.Kırsal Sosyal Düşünce
XI. Kırsal Ahlak
XII. Siyasette Çiftçiler
XIII.İktisadi Çiftçi Örgütleri
XIV.Toplumsal Çiftçi Örgütleri
XV.Kırsal Yaşamda Bir Etken Olarak Okul
XVI.Diğar Kırsal Eğitim Birimleri.
XVII. Kilise va Kırsal Yaşamı
XVIII. Kırsal Din- Islah İçin Ölçümler
XIX. Taşra Adaleti
XX. Kırsal Yaşamda Köy
XXI. Tarihte Köy
XXII: Köyün Yükselişi ve Düşüşü
XXIII. Köyde Toplumsallaşma
XXIV. Köyde Sağlık ve Sağlık Hizmetleri
XXV. Köyün Siyasal Yaşamı
XXVI. Kırsal Problemin Zıt Yönü
XXVII. Kırsal Problemi Araştırma Yöntemleri

** Kaynak: P.L. Vogt (1917) Introduction to Rural Sociology, New York: D. Appleton and Company*

19. yüzyılın sonlarındaki öncü çalışmalarla 20. yüzyılın başlarında şekillenen ve 1960'ların ortalarına kadar hegemonyasını sürdüren kır sosyolojisinin kurucu yaklaşımı, bir yönüyle, sosyal bilimlerin genel ilkelerinin kırsal uzama ve köye uygulanmasının ürünüdür. Böyle bir yaklaşım, genel ilkelerin çözümleme nesnesi olmaları itibarıyla kır ve kent arasında bir süreklilik olduğunu varsaymak durumundadır. Bilindiği gibi böyle bir ön-kabulle disiplin inşa etmek için uygun kavramsal çerçeve, Tonnies ve Simmel'in "cemiyet-cemaat" kavramsallaştırmasında fazlasıyla mevcuttur. Nitekim Sorokin ve Zimmerman, kır-kent sürekliliği içinde genel bilimsel ilkeleri kırsal uzama ve köye uygulama yaklaşımını 1920'lerde ete kemiğe büründürmüştür (Newby, 1983). Ne var ki, bilimsel ilkelerin uygulama nesnesi olmaları itibarıyla aralarında süreklilik olduğu varsayılan kır ve kent arasındaki iliş-

ki, Bordewijk'in bu geleneğe yakıştırdığı adlandırmayla, tam anlamıyla bir "Kartezyen Tiyatro[7]" temsilini andırmaktadır (Bordewijk, 1936; *aktaran* J.D. Ploeg, 1993). Bu esaslarla inşa edilen kır çalışmaları, akademide de güçlü bir kurumsallaşma gerçekleştirmiş; kürsüleri, dernekleri, ulusal/uluslararası birlik ve kongreleri, yayınevleri ve dergileriyle neredeyse bilimler-arası (sağlık, fen, sosyal ve yaşam bilimleri) ayrı bir bilgi alanı statüsünde varlığını 1960'ların ortalarına kadar sürdürmüştür. Kır çalışmaları geleneği içinde kır sosyolojisi disiplini, güçlü bir pozisyon edinmiştir. Bu durumun, etkileri 1970'lerin ortalarına kadar süren kuramsal sonuçlarından söz edilebilir.

a) Öncelikle, ABD ve İngiliz patentli geleneksel kır sosyolojisi çalışmaları, genel sosyolojideki kuramsal tartışma ve gelişmelerle son derece zayıf bir etkileşime sahip olmuştur. Bunun en belirgin sonucu, *kır*'ın ampirik bir kategori olarak verili alınması ve kuramlaştırılmaması olmuştur (Newby, 1983). Bilimsel boyutuna naif pozitivizmin, normatif boyutuna ise modernizmin damgasını vurduğu kır sosyolojisi geleneği, aynı zamanda dışa kapalı ve iç tutunumu yüksek bir kurumsal pratik de sergilediğinden, kırsal uzam ve köylülük çalışmaları başta sosyoloji olmak üzere temel sosyal bilim disiplinlerinin de büyük ölçüde ilgi alanı dışında kalmıştır.

b) Bunun yanı sıra, bu gelenek, kırı gerek kendi özgüllüğü gerekse de toplumsal ilişkiler bütünlüğü içinde kavrayan, kendisiyle yaşıt kuramsal yaklaşımlara kapıları daha baştan kapatmıştır. Bunun saf bir kuramsal tercih olduğu da tartışmalıdır. Zira kapı dışında bırakılmasında özen gösterilen ve yok sayılan yaklaşım, günümüzde Kautsky-Lenin-Chayanov üçlüsü ile ifade edilen ve 20. yüzyılın başlarında geliştirilen "köylülük sorunu/çalışmaları" geleneğinden başkası değildir.

7. Descartes'in yeni bilimin inşası bakımından temel önemdeki kartezyen düşüncesi, bilindiği gibi, beden ve us ayrımını esas alır. İnsan, bağımsız varlıklara sahip olan beden ve us'un birlikteliğidir.

c) Geleneksel kır sosyolojisi yaklaşımının, gerek tarımda kapitalizmin gelişimi (kalkınma) gerekse de azgelişmişlik sorunsalını kavrayacak kavramsal araçlara sahip olmayışı, sömürge sonrası dönemdeki sönümleyişi de açıklar niteliktedir. Üçüncü dünya çalışmaları içinde başat bir yere sahip bulunan kır ve köylülük tartışmaları, geleneksel kır sosyolojisinden olduğu kadar sosyal bilimlerin ana akım yaklaşımlarından da pek az şey ödünç almıştır.

Ecevit ve arkadaşlarının (2009) kır sosyolojisi hakkındaki değerlendirmeleri buradaki tespitleri derinleştirmektedir. Buna göre kır sosyolojisi, kırsal toplumun bütünsel *dönüşümü*nü ihmal eden, dönüşümü kapitalist toplumsal ilişkiler içinde asla sorunsallaştırmayan ve salt kırsal *değişime* vurgu yapan bir muhtevaya sahiptir. Kırsal değişim ise bir süreç olarak değil, ortaya çıkan sonuçların kesitsel betimlemesi olarak ele alınır. Ecevit ve arkadaşlarına göre, bu karakteristikleriyle kır sosyoloji geleneği modernitenin bir parçası olarak kalmış, post-moderniteye açılım sağlayamamıştır.

Türkiye'de, ABD ve İngiltere örneklerinde görüldüğü gibi, ne özerk bir kır sosyolojisi disiplini ne de güçlü bir kır sosyolojisi geleneği mevcut olmuştur. Şaşırtıcı olan ise bu geleneğin yukarıda vurgu yapılan özelliklerini taşıyan azımsanmayacak sayıda kır çalışmasının var olmasıdır. Bu çalışmaların, sosyal bilim disiplinine yaptığı katkıları değerlendirmek burada mümkün olmasa da, Türkiye tarımına ilişkin bilimsel bilgi birikimine katkılarının son derece sınırlı olduğu ileri sürülebilir. Zira bilimsel bilgi birikimi, üretilen bilgilerin aritmetik toplamıyla değil, fakat belirli sorunsallar etrafında oluşan tartışma öbeklerinin sayısı, çapı ve derinliği ile ilgilidir. Bu konudaki değerlendirmeleri temellendirmek bakımından YÖK Tez Kataloglarına dayalı çözümlemeyi sürdürmek anlamlı olacaktır.

Lisansüstü tezlerin disipliner dağılımından sonra çalışmaların kavramsal içeriklerine bakılabilir. Aşağıda, *Tablo 2*'de lisansüstü çalışmaların tematik zenginliğini yansıtan dağılıma yer verilmiştir. Tabloya göz atmadan önce, bu verilerin geliştirilme yöntemi hakkında kısaca şunları belirtmek isterim. Bu konuda, tez başlıkları, anahtar kavramları ve (var olduğu durumlarda) özetleri, nitel çözümlemenin işlemlerine uygun olarak kodlardan, kavram/değişken ve kategoriye uzanan soyutlama sistematiği ile ele alındı. Bu işlem, her bir eser için iki temel kavramla sınırlandırıldı. Böyle bir işlemin önündeki temel zorluk, tezlerde 'kod' olarak seçilecek terimlerin zaten belli bir soyutlama seviyesindeki kavramlar olmasıydı. Ne var ki (buna 'ne yazık ki' de denebilir!) tez künyeleri incelendiğinde soyutlama seviyesi yüksek kavramların azınlıkta bulunduğu, genel eğilimin ampirik terimleri esas almak yönünde olduğu görüldü. Şöyle ki; 341 tez künyesinden birinci ve ikinci kavram kümesi içinde yer alan ve sayıları 40'ı bulan göstergelere (kavramlara/kategorilere) ulaşmak maksadıyla seçilen terimlerin (kodların) sayısı tamı tamına 200'ü buldu. Birinci ve ikinci kavram kümesinin (iki değişkenin) çoklu yanıt analizine tabi tutulmasıyla elde edilen ve *Tablo 2*'de yer alan sonuçlar, tanımı konu alan lisansüstü tezlerin tematik çerçevesi ve ilgi yoğunluğu konusunda önemli gözlemler sunmaktadır.

Tablo-2: Tarımı konu alan lisans üstü tezlerin kavram panoraması

(Çoklu yanıt analizi: yanıtlayıcı n.341; yanıt n.682)

Kavramlar	Yanıt S	Yanıtlayıcı %	Yanıt %	Kavramlar	Yanıt S	Yanıtlayıcı %	Yanıt %
AB uyum	71	10.4	20.8	Neoliberal gündem	15	2.2	4.4
Tarım politikası	58	8.5	17.0	Küçük köylülük	15	2.2	4.4
Kırsal kalkınma	53	7.8	15.5	Fiyat/maliyet/gelir	13	1.9	3.8
Piyasacı dinamikler	34	5.0	10.0	Aile güç ilişkileri	11	1.6	3.2
Üretim teknikleri	33	4.8	9.7	Kır yönetimi	10	1.5	2.9
Köy tartışmaları	32	4.7	9.4	GAP	10	1.5	2.9
Devlet/Geleneksel	25	3.7	7.3	Kredi/teşvik	9	1.3	2.6
Kooperatifçilik	24	3.5	7.0	Endüstriyel tarım	9	1.3	2.6
Kırda toplumsal değişim	23	3.4	6.7	Yoksulluk	6	0.9	1.8
Tarih/kültür	21	3.1	6.2	Tarımsal yayım	6	0.9	1.8
Tarımda kapitalizm	21	3.1	6.2	Organik tarım	6	0.9	1.8
Finansman sorunları	20	2.9	5.9	Coğrafi yapı	6	0.9	1.8
Toplumsal değişme	19	2.8	5.6	Ulus-ötesi organizasyon	5	0.7	1.5
Tarım sektörü	19	2.8	5.6	Göç	4	0.6	1.2
Devlet müdahalesi	19	2.8	5.6	Amaç dışı arazi kullanımı	4	0.6	1.2
Tarım işletmeleri	18	2.6	5.3	Doğrudan gelir desteği	3	0.4	0.9
Tarımsal işgücü	17	2.5	5.0	Toplumsal mücadele	2	0.3	0.6
Tarımsal yapı	16	2.3	4.7	Büyük toprak sahipliği	2	0.3	0.6
Sosyal politika	15	2.2	4.4	Azgelişmiş ülkeler	2	0.3	0.6
[redacted]				Diğer	6	0.9	1.8
				Toplam	*682*	*100*	*200*

Tablo 2'ye bir bütün olarak bakıldığında Türkiye'de tarımı konu alan bilimsel bilgi üretiminin hatırı sayılır bir tematik çeşitliliğe sahip olduğu, ancak bunlar arasında teknik uzmanlaşmanın konusu olan temaların belirgin bir ağırlığının da bulunduğu rahat-

lıkla ileri sürülebilir. Kalkınma odaklı tarım politikası temasının tarım çalışmaları içindeki geleneksel ağırlığına koşut bir manzaranın bu tabloda da mevcut olduğu, ancak Avrupa Birliği (AB) Türkiye ilişkileri ve uyum kategorisi ile "piyasa dinamikleri" gibi yeni alanların rağbet görmeye başladıkları da gözlenmektedir. *Tablo 2*'de ayrıca, sosyal teori ile diyalog gerektiren başlıkların seyrek tercih edilmiş olması da dikkat çekicidir. Bu gözlem bilgi üretimi ile bilgi birikimi arasındaki ilişki çerçevesinde bu çalışma açısından da kritik bir öneme sahiptir. Tez konusunu kuram-olgu bağlantısı içinde sorunsallaştırmayan tezlerin sosyal bilim enstitüleri bünyesinde yaygın olarak yazıldığı bilinmektedir. "Tezi bulunmayan tezler" şeklinde de anılan bu tür çalışmalar için sırf akademik bünyede üretildikleri için bilimsel bilgi statüsü edinip edinmeyecekleri tartışmaya değerdir. Bu tartışma, bizi akademik bilgi - bilimsel bilgi ayrımına götürecektir.[8] O halde kırsal uzam ve tarımı konu alan lisansüstü tezlerin tematik çeşitliliğine ve anlamlı sayısal varlığına karşın, konu hakkında belirgin bir bilgi birikimi oluşmasına yeterli bir katkı yapılamamış olmasının metodoloji ile ilgili de bir boyutunun bulunduğu rahatlıkla ileri sürülebilir. Bu gözlemi derinleştirmek amacıyla gerek lisansüstü çalışmaların disipliner özellikleri ile dayandıkları araştırma/çalışma türlerine, gerekse de hangi kavramın hangi araştırma türü ile çalışıldığına bakılabilir[9].

8. Akademik-bilimsel bilgi ayrımı ile bu çerçevede ileri sürülen görüşler Profesör Mehmet C. Ecevit tarafından geliştirilmiştir.
9. Kavramlar ve araştırma türü ilişkisi için *bkz. Ek Tablo-2: Kavramsal panoramaya göre lisansüstü tezlerin araştırma türü*

Tablo-3: Disipliner özelliklerine göre lisanstüstü tezlerin araştırma türü

Araştırma türü	Saha çalışması /ampirik		Literatür taraması /kavramsal		Veri seti		Belgeci		Eser incelemesi	
Disiplin	Satır %	S	Satır %	S	Satır %	S	Satır %	S	Satır %	S
İktisat/ maliye	15.7	21	43.3	58	39.6	53	1.5	2	-	-
Sosyoloji	79.5	35	20.5	9	-	-	-	-	-	-
İşletme	33.3	13	28.2	11	38.5	15	-	-	-	-
Kamu/ siyaset	37.1	13	60.0	21	2.9	1	-	-	-	-
Tarih	4.3	1	39.1	9	-	-	56.5	13	-	-
Ziraat	20.0	4	35.0	7	45	9	-	-	-	-
Uluslararası iliş.	-	-	100.0	10	-	-	-	-	-	-
Coğrafya	100.0	9	-	-	-	-	-	-	-	-
Sosyal politika	50.0	3	50.0	3	-	-	-	-	-	-
Halkbilimi	83.3	5	-	-	-	-	-	-	16.7	1
Antropoloji	75.0	3	-	-	-	-	-	-	25.0	1
Hukuk	-	-	33.3	1	-	-	66.7	2	-	-
Toplam	*32.1*	*107*	*38.7*	*129*	*23.4*	*78*	*5.1*	*17*	*0.6*	*2*

Tarımı konu alan lisanstüstü çalışmaları bünyesinde en çok barındıran "iktisat" (ve daha az sayıda maliye) ve "işletme" gibi disiplinlerde, "literatür taraması" ile mevcut "veri seti"ne dayalı çalışmaların açık ağırlığı; uzamı olarak kırsa, sektör olarak da tarıma sadece bilimsel çalışmaların meşru alanlarından ibaret olarak bakıldığı şeklinde yorumlanabilir. Bir diğer ifadeyle, bu yaklaşım içinde ne kırsal uzamın ne de tarımsal faaliyetin kendi başlarına analitik bir önemi bulunmaktadır.

Tablo-4: Tezlerin birincil kavram panoramasına ve kimi betimleyici istatistikler (s.341)

Kavram	Dağılım %	2009'a göre;				
		Kabul tarihi ortalaması	Standart sapma (yıl)	En eski kabul tarihi	En yeni kabul tarihi	Dağılım aralığı (yıl)
Kırsal kalkınma	11.7	2000	6.5	1964	2008	24
Tarım politikası	6.5	1996	4.3	1989	2003	14
Devlet/gelenek-sel temalar	7.3	1997	6.4	1975	2007	32
Piyasacı dinamikler	7.3	1997	4.9	1985	2003	18
AB uyum	6.7	2001	6.1	1988	2008	20
Tarih/kültür	6.2	1996	4.7	1990	2007	17
Toplumsal değişme	5.6	1996	7.0	1984	2006	24
Tanımsal işgücü	5.0	1997	4.9	1988	2003	17
Tanımsal yapı	4.7	1996	5.0	1988	2003	15
Finansman ko-nuları	3.6	1998	5.6	1987	2008	21
Köy tartışmaları	3.2	1996	5.3	1991	2007	16
Neoliberal gündem	3.2	2002	4.6	1995	2008	13
Fiyat/maliyet/gelir	2.9	1994	4.5	1988	2001	13
Kredi/teşvik	2.6	1993	3.6	1987	1998	11
Üretim teknikleri	2.6	1997	5.6	1987	2008	21
Tarım işletmeleri	2.3	1995	6.5	1989	2008	19
Aile güç ilişkileri	1.6	1995	4.9	1988	2003	15
Coğrafi yapı	1.6	1996	2.9	1995	2002	7
Organik tarım	1.6	2004	2.6	2002	2008	6
Tanımsal yayım	1.6	1997	6.4	1990	2007	17
Yoksulluk	1.6	2006	2.4	2002	2008	6
Amaç dışı arazi kullanımı	1.2	1996	4.3	1992	2002	10
Devlet müdahalesi	1.2	1995	2.2	1992	1997	5
Göç olgusu	1.2	2000	3.4	1995	2002	7
Sosyal politika	1.2	1998	2.2	1995	2000	5
Kooperatifçilik	0.9	1997	3.5	1994	2001	7
Büyük toprak sahipliği	0.6	1998	-	1998	1998	-
Küçük köylü	0.6	1997	16.3	1985	2008	23
Toplumsal mücadele	0.6	2004	4.9	2000	2007	7
Toplam	100	1996	5.7	1975	2008	33

Geleneksel kır sosyolojisi içinde en yaygın benimsenen tanımın "kır sosyolojisi, kır toplumunun bilimsel bakımdan çalışılmasıdır" (Buttel & Newby, 1980) şeklinde olduğu hatırlandığında, üretilen bilginin kırı ve tanımı problematize edemeyen karakteri gereği, ilgili alanda neden bilgi birikimine yol açamadığı da anlaşılır olmaktadır. Üretilen bilginin yaslandığı kavramlar ve kavramların kullanılma sıklığı kadar kullanılma periyodu da (zaman boyutu) önemlidir. *Tablo 4*'de en fazla çalışılan ilk üç birincil kavram içinde "kırsal kalkınma" teması rahatlıkla bilimsel çalışmaların 'vazgeçilmezi' unvanını hak edebilir. Aynı şeyi "tarım politikası" ve "devletin geleneksel müdahale araç ve yolları" için söylemek ise görece zordur. Tablodaki "kabul tarihi ortalamaları" incelenirken, bu tarihle teze başlama tarihi arasında en az beş yıllık bir fark bulunduğu da hatırda tutulmalıdır. Dolayısıyla "tez kabul tarihi ortalaması" ve "standart sapma" değerleri göz önüne alındığında, bu iki temanın 1990'ların ikinci yarısından sonra eski cazibesini büyük ölçüde kaybettiği rahatlıkla ileri sürülebilir.

Tablo-5: Tezlerin ikincil kavramsal panoraması ve kimi betimleyici istatistikler (s.341)

Kavram	*Dağılım %*	*2009'a göre;*				
		Kabul tarihi ortalaması	*Standart sapma (yıl)*	*En eski kabul tarihi*	*En yeni kabul tarihi*	*Dağılım aralığı (yıl)*
AB-Tr	14.1	1999	6.4	1988	2008	20
Tarım politikaları	8.5	1995	6.9	1975	2007	32
Üretim tekniği	7.0	1998	4.9	1985	2003	18
Kırda toplumsal değişim	6.7	2000	4.7	1988	2007	19
Kooperatifçilik	6.2	1996	4.7	1984	2008	24

Köy çalışmaları	6.2	2000	4.9	1989	2007	18
Tarımda kapitalizm	6.2	1996	6.0	1984	2008	24
Tarım sektörü	5.6	1995	5.8	1986	2003	17
Devletin rolü	4.4	2000	4.0	1993	2007	14
Kırsal kalkınma	3.8	2000	4.8	1987	2007	20
Küçük köylülük	3.8	2002	5.2	1989	2008	19
Sosyal politika gündemi	3.2	1999	4.8	1992	2008	16
İşletme biçimi	2.9	1998	4.6	1990	2008	18
Kır yönetimi	2.9	1998	6.1	1987	2003	16
GAP	2.9	1996	5.9	1988	2007	19
Piyasacı dinamikler	2.6	2000	6.6	1988	2008	20
Endüstriyel tarım	2.6	1998	4.9	1992	2007	15
Üretim finansmanı	2.1	1999	4.7	1994	2008	14
Toplumsal cinsiyet	1.5	1993	4.8	1988	2001	13
Ulus-ötesi organizasyonlar	1.5	2001	1.1	2000	2003	3
Neoliberal gündem	1.2	2005	4.1	2000	2008	8
Fiyat/maliyet/kar	0.9	1992	2.3	1989	1993	4
Doğrudan gelir	0.9	2003	0	2003	2003	0
Azgelişmiş ülkeler	0.6	1995	0.7	1994	1995	1
Diğer	1.8	1996	4.5	1991	2002	11
Toplam	100	1998	5.7	1975	2008	33

Temaların güncelliklerine ilişkin gözlemleri *Tablo 5*'de yer alan "ikincil kavramları" da dahil ederek sürdürmek anlamlı olacaktır. Birincil ve ikincil kavram grubu içinde de belirgin bir ağırlığa sahip olan ve "cazibe merkezi" olmayı sürdüreceği anlaşılan temalar içinde ise Avrupa Birliği ve tarımsal uyum sorunu dikkat çekerken, bunları "neoliberal dönüşümü" konu alan çalışmalar izlemektedir. Tarımı konu alan tezler içindeki ağırlıkları %5'ler civarında olsa da, "yoksulluk", "sosyal politika" ve "küçük köylülük" gibi başlıklara, eleştirel tarım çalışmalarının günümüzdeki belli başlı temaları olarak bakılabilir. Aile içi güç ilişkileri ve toplumsal cinsiyet gibi sosyolojik bilgi birikiminin son derece verimli ve eleştirel membasının, tarım araştırmaları içinde zaten sınırlı olan varlığının uzun soluklu olmayacağı şeklindeki görüntü, son derece düşündürücüdür.

Tarım konulu bilgi üretimini metodolojik bakımdan irdelerken ihmal edilmemesi gereken boyutlardan biri de hiç kuşku yok ki çalışmaların yaslandığı analiz birimidir. *Tablo 6*'da bu çalışma açısından en çarpıcı olan husus, tarımsal hane işletmesi ile ürün türü gibi küçük köylülük irdelemesinde son derece kritik olan iki analiz biriminin son derece düşük bir paya sahip olmalarıdır (%3). Analiz biriminin hane ya da ürün olması, köylülüğü gerek iç farklılaşması gerekse de emek süreçleri itibarıyla kavrıyor olmanın yeterli olmasa da gerekli bir koşuludur. Kaldı ki burada sözü edilen düşük pay içinde İşletme disiplini bünyesinde üretilen çalışmaların varlığı, tarımsal hane işletmesinin herhangi bir "girişimci işletme" gibi ele alındığı izlenimini de uyandırmaktadır. Ulusal, sektörel ve ulus-ötesi temelinde gerçekleştirilen çalışmaların varlığı, metodolojik bakımdan aslında analiz birimi ve analiz düzeyi arasındaki farklılığın belirsizliğine işaret etmektedir.

Tablo-6: Disiplinler özelliklerine göre tez çalışmalarının analiz birimleri (s.340)

Satır %	Analiz Birimi									Toplam N
	Ulusal	Sektör	Ulus-üstü	Köy	İl	Yerel	Ürün	Kurum	Hane	
İktisat	31,3	19,4	22,4	3,0	6,0	6,0	9,0	2,2	0,7	134
Sosyoloji	13,6	4,5	2,3	43,2	20,5	9,1	2,3	-	4,5	44
İşletme	10,3	35,9	7,7	-	10,3	5,1	2,6	15,4	12,8	39
Kamu/siyaset	61,8	5,9	-	11,8	20,6	-	-	-	-	34
Tarih	73,9	4,3	-	-	4,3	4,3	4,3	8,7	-	23
Ziraat	35,0	10,0	25,0	-	10,0	15,0	5,0	-	-	20
Uluslararası	-	-	100,0	-	-	-	-	-	-	10
Coğrafya	-	-	-	22,2	-	77,8	-	-	-	9
Sosyal politika	16,7	33,3	-	33,3	-	16,7	-	-	-	6
Halkbilimi	-	-	-	50,0	16,7	33,3	-	-	-	6
Eğitim	-	-	-	40,0	20,0	20,0	-	-	20,0	5
Antropoloji	-	-	-	50,0	-	25,0	-	-	25,0	4
Hukuk	-	66,7	33,3	-	-	-	-	-	-	3
Felsefe	-	-	-	50,0	-	50,0	-	-	-	2
Psikoloji	-	-	-	100,0	-	-	-	-	-	1
Toplam N	98	51	50	40	33	31	16	11	10	340
Sütun %	28,8	15,0	14,7	11,8	9,7	9,1	4,7	3,2	2,9	100,0

Buraya kadar yapılan çözümlemeler ışığında, tarımı konu alan bilgi üretiminin özellikleri hakkında metodolojik ve kuramsal bir ara değerlendirme yapıldığında şu noktaların altı çizilebilir:

(a) Tarımı konu alan (bilimsel/akademik) bilgi üretimi son 30 yıldır artarak sürmesine rağmen, bu nicel eğilimin tarım çalışmalarında bilimsel bilgi birikimine aynı ölçüde katkı yaptığını söylemek zordur.

(b) Kır'ı ve tarım'ı; iktisadi, sosyal, siyasal/yönetsel ve finan-

sal açıdan kavrayan çalışmaların ağırlıklı yekûnuna rağmen kır'ı ve tarım'ı "bilimsel ilkelerin uygulanacağı meşru bir alandan" ibaret gören teknisist bakış açısının hâkimiyetinden söz edilebilir. Bu başat eğilim, bir diğer yönüyle de, kır'ı ve tarımı tarihsel gelişimi ve toplumsal bütünlüğü içinde sorunsallaştıran çabaların azınlıkta kalmış olmasına işaret etmektedir.

(c) Sözü edilen lisansüstü tezlerde, yeni olgu ve veri seti geliştirmek yerine mevcut veri setleri ve ikincil literatürü esas alan çalışmaların yaygınlığı da dikkat çekicidir. Bu yanıyla ortalama eğilim, bilgi üreten değil bilgilendiren bir çabaya denk düşmektedir.

(d) Gözlem birimi, analiz birimi ve analiz düzeyi ayrımlarının muğlaklığı ile ifadesini bulan metodolojik zaaf, kırsal uzamda gerçekleşen kutuplaştırıcı farklılaşmanın ihmal edilmesine ve kırın türdeş bir inceleme nesnesi olarak verili alınmasına yol açmaktadır.

Tarımı konu alan akademik/bilimsel bilgi üretimine yönelik gözlemleri, aynı konu hakkında yayımlanmış bilginin çözümlemesi ile tamamlamak gerekecektir.

1.2.2. Tarımı konu alan toplumsallaşmış bilginin özellikleri

Başta da belirtildiği gibi yayımlanarak toplumsallaşmış bilginin çözümlemesi için gerekli veri seti, Milli Kütüphane'nin online erişime açık veri tabanlarından derlenmiştir. Tekrara kaçmadan Milli Kütüphane kataloglarında yapılan çalışmadan söz etmek, deneyim paylaşımı anlamında izleyen araştırmalar için yararlı olabilecektir. Milli Kütüphane online kataloglarında bu çalışmayla doğrudan ilişkili online bibliyografya, *Makaleler Bibliyografyası*'dır. Geçmiş yıllarla kıyaslandığında araştırmacıya son derece önemli olanaklar sunan online bibliyografyanın ne var ki bir de kısıtı bulunmaktadır: Tarama yapma olanakları görece gelişkin olan

katalog 1995'den günümüze yayımlanmış çalışmalara yer verirken[10], 1923-1999 yıllarını kapsayan ve tarama olanakları daha dar olan ikinci bir makaleler bibliyografyası katalogu daha mevcuttur. Milli Kütüphane web sayfasında ilki *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*, ikincisi ise *Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası* şeklinde adlandırılmıştır. Bu bölümün başında sözü edilen ve özel bir yazılımla elde edilip elekten geçirilen ve 948 bibliyografik künye halinde analize hazır hale getirilen veri seti aktif olan ya da 1995'den günümüze uzanan yayınları kapsayan *Türkiye Makaleler Bibliyografyası* adlı katalogdan derlenmiştir. Bir diğer ifadeyle, sayı bakımından lisansüstü tezlerden fazla olmakla birlikte zaman derinliği bakımından sınırlı bir veri seti geliştirilmiştir. Bu sorunu aşmaya yönelmese de, tarama olanakları sınırlı olan ve 1923-1999 dönemini kapsayan *Cumhuriyet Dönemi Makaleler* katalogunda ilave bir çalışma yürütülmüştür. Bu çalışmayla ulaşılan sonuçlar ve edinilen kimi izlenimler şöyledir:

a) *Cumhuriyet Dönemi Makaleler* katalogunda "tarım", "ziraat", "köy", "köylü", ve "kır" terimi ile yapılan tarama neticesinde toplam 10.121 adet bibliyografik künyeye ulaşılmıştır. Aynı terimlerle *Türkiye Makaleler Bibliyografyası* katalogunda, zamansal örtüşmeden kaynaklanacak tekrardan kaçınmak maksadıyla 2000 yılıyla başlatılan taramada ulaşılan bibliyografik künye sayısı ise 1560 kadardır. Bir ara notu olarak, bu çalışma gerçekleştirilirken *Türkiye Makaleler Bibliyografya*'sı bünyesinde en son 2007 tarihli makalelerin mevcut olduğu; burada anılan 1560 bibliyografik künye sayısının ise henüz süzgeçten geçirilmemiş çalışmaları içerdiği belirtilmelidir. 1923'den 1999'a kadarki 76 yıllık dönemde tarımı konu alan yıllık yayın ortalaması 133 makale iken, son 7

10. "1995'den günümüze" derken, Makaleler Bibliyografyası'na dahil edilip online erişime açılan makalelerin, içinde bulunduğumuz andan/zamandan en az 1 yada 1,5 yıl öncesine ait olduğu, şerhi de düşülmelidir. Örneğin bu çalışma için derlenen bibliyografik künyelerin zaman aralığı 1995-2007'dir.

yıllık dönem için yıl ortalaması 223 makaledir. Kuşku yok ki, her iki dönemdeki yayın performansını kıyaslamak bakımından bu sayısal veriler, kendi başlarına fazla bir şey söylemezler. Üniversite, sosyal bilimci, lisansüstü program, dergi vb sayıları bakımından Cumhuriyetin en azından ilk 60 yılı ile sonrası arasında ikincisi lehine büyük bir farklılığın olduğu bilinmektedir. Öte yandan, böyle bir kıyaslama yaparken, Cumhuriyetin ilk 40-50 yılı boyunca kır'ın gerek iktisadi, gerekse nüfus yoğunluğu bakımdan taşıdığı önem ile 1930'lardan başlayarak 1960'lara kadar entelektüeller arasında hayli etkili olan "köycülük" akımının varlığı da dikkate alınmak durumundadır. Öyle ki, uluslararası literatürde "kır sosyolojisi" olarak anılan ve ülkemizde 1940'lı yılların ortalarında öncü inşa çabalarına girişilen disiplin için "köy sosyolojisi" karşılığı tercih edilmiş ve bu tercih 1970'li yıllara kadar varlığını sorunsuz bir şekilde sürdürmüştür.

b) Her iki katalogdan bibliyografik künyeleri bu kez "toplum bilimler" kodu ile sınırlandırarak yeniden harmanladığımızda, *Cumhuriyet Dönemi Makaleleri* içinde 110, *Türkiye Makaleler Bibliyografyası* içinde ise sadece 31 makale künyesine erişildiği görülmüştür. Her iki katalogdan elde edilen ve tarımı konu alan yaklaşık 12 bin bibliyografik künye içinde "toplum bilimler" tasnifine uygun makale sayısının 150'yi bile bulmuyor olması, önceki gözlemlerle uyumlu olsa da, sosyoloji adına son derece düşündürücüdür. Üretilen bilgide olduğu gibi toplumsallaşan bilgide de ağırlık tarım/ziraat mühendisliği ile iktisat disiplinindedir. Toplum bilimler kodu altında yer alan tarım konulu makale künyeleri, diğer disiplinlerden de uygun seçkiler yapılarak, *Türkiye Kır Sosyolojisi Makaleler Bibliyografyası: 1923-2008* başlığı ile bu çalışmanın ekinde sunulmuştur.

c) *Cumhuriyet Dönemi Makaleler* katalogu içindeki ilgili künyeler bu bölümde irdelenecek olan veri setine dahil edilememiş olsa da, söz konusu katalogda yer alan künyelerin tek tek elden geçirilmesi neticesinde edinilen kimi gözlemler paylaşılmaya değerdir. İlk olarak, lisansüstü tezler içinde güncel cazibesini sürdüren başlıklardan biri olan Avrupa Birliği konusunun uzun süreden beri, "müşterek pazar", "ortak pazar", "AET", "gümrük birliği" gibi adlandırmalarla yoğun olarak çalışıldığı anlaşılmaktadır. Aynı gözlem "tarım politikaları" teması için de geçerlidir. İkinci husus "köycülük" akımına ilişkindir: Kökenleri, Rus ve Balkan Narodnisizmi esintili Halka Doğru akımına uzanan *Köycülük* hareketinin 1930'lu yılların sonlarından itibaren (ayrım sınırlarını netleştirmek bu çalışma kapsamında zor olsa da) kendi içinde üç öbekli bir kutuplaşma yaşadığı söylenebilir. Köycülük akımının, halk bilimi ve eğitim bilimleri disiplini içindeki tezahürü daha halkçı ve aydınlanmacı bir karakter sergilerken, yayın sayısı egemenliğini elinde bulunduran iktisat ve ziraat/tarım mühendisliği disiplinlerinde köycülüğün kalkınmacı/ modernleşmeci yorumu baskın görünmektedir. Köycülük akımının bu iki öbekten daha belirgin şekilde ayırt edilebilen yorumuna ise sosyoloji disiplininde rastlamak mümkündür; burada köycülük ve "köy davasına" korporatist/ muhafazakar bir pencereden bakılmış; köylülük, "komünizm cereyanının" asla nüfuz edemeyeceği "hasletlere sahip" homojen bir varlık olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu yaklaşımı geliştirenlerle, "köy sosyolojisi" adıyla kır sosyolojisini ülkemizde yerleştirmeye çalışanlar, büyük ölçüde örtüşmektedir. 1940'lı yılların sosyolojisinde kuşkusuz istisnalar da mevcuttur. "Köy davasının" özünün "şehirleşmek davası" olduğu tezini ileri süren ve "köyde sosyal tabakalanma" temasını işleyerek, köyün türdeş kavranışına eleştirel yaklaşan en dikkat çekici isim, Behice Boran'dır. Türkiye üniver-

site ve sosyoloji tarihine aşina olanlar için, burada değinilen yaklaşım farklılıklarının nasıl sonlandığı sır değildir. Behice Boran'la birlikte arkadaşları Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav üniversiteden tasfiye edilmiş, böylece "istismar nazariyelerinin" köylülüğe nüfuzu engellenmiş(!) ve "köy davası" kazanılmış(?) olurken, -en azından bu çalışma kapsamında- tarımı konu alan sosyolojik bilgi birikimi olanakları da büyük ölçüde kaybedilmiştir. 1940'lar akademisinde mevcut olan bu sağlıklı düşün damarının yeniden tarım çalışmalarına yönelmesi için 25-30 yıl beklemek gerekmiştir.

Bu gözlemlerin ardından, bu aşamada, 1995'den günümüze uzanan yayın kapsamıyla *Türkiye Makaleler Bibliyografyası*'ndan derlenen bibliyografik künyelerin çözümlemesine geçilebilir. Önceki bölümlerde belirtilen araçlarla derlenen ve elekten geçirilerek nihayet 948 bibliyografik künye ile sınırlandırılan malzeme, sırasıyla; *tema*, *makale türü*, *analiz birimi*, *yayım yılı* ve *dergi türü*, olmak üzere beş değişkenlik bir veri setine dönüştürülmüştür. *Tema* değişkeninin göstergeleri niteliğindeki kavramlar, zahmetli, ancak, öğretici bir çalışmayla geliştirilmiş; ilk planda makale isimlerinden 150'yi aşkın "kod" niteliğinde terim üretilmiş, ardından iki aşamalı bir şekilde birleştirmeler yapılarak 30'u aşkın kategoride karar kılınmıştır. Makale türü ve analiz birimi değişkenlerinin göstergeleri yine makale başlığına dayalı olarak geliştirilirken, dergi türü değişkeninin göstergeleri için dergi adı ile bibliyografik koddan yaralanılmıştır. Verilerin yayın yılı aralığı, aşağıdaki grafikten de izlenebileceği gibi 1995-2007 ile sınırlı kalmıştır.

Grafik 2: Tarımı konu alan makalelerin yıllara göre dağılımı

Kapsadığı dönem nedeniyle yukarıdaki grafiğe, tarımı konu alan ve yayımlanan "güncel çalışmaların" seyri şeklinde bakılabilir. İlk göze çarpan ise görece istikrarsız bir yayın grafiğidir. İlk beş yılda (1995-1999), toplam makalelerin yaklaşık %30'u yayımlanmışken, izleyen beş yılda (2000-2004) büyük bir sıçrama ile önceki beş yıllık dönemin iki katı yayın gerçekleşmiş, ne var ki izleyen iki yıl içinde bu kez başlardaki seviyenin de gerisine düşülmüştür. *Türkiye Makaleler Bibliyografyası* bünyesinde iktisat, siyaset ve toplum bilimleri katalogları altında 30 bini aşkın makalenin yer aldığı düşünüldüğünde, tarımı konu alan yayınların bütün içindeki payının son derece küçük olduğu, yayın performansının ise muhtemel ki konjonktürel ilgilere bağlı olarak dalgalandığı görülmektedir. Bu dalgalanmanın olası gerekçelerini gevşek önermeler şeklinde ifade etmek gerekirse, şunlar söylenebilir: Yayın ivmesinin hızla yükseldiği 2000'lerin ilk yarısında Türkiye, Avrupa Birliği'nden adaylık statüsü almanın coşkulu hazırlıklarına sahne olmuştur. Bu bağlamda müzakere sürecinin en çetin başlığı olacağı baştan ilan edilen tarım ve gıda alanları, ilgili bürokrasinin, dış ve iç araştırma fonlarının ve akademinin ilgi alanına daha fazla girmeye başlamış-

tır. Aynı dönemde, neoliberal ilkelere yaslanan yeni kamu enstrümanları tarımsal alana daha yoğun uygulanmıştır.

Tablo-7: Tarımı konu alan yayınlarda öncelikli temalara ait kimi istatistikler (s.858)

Temalar	Yayın yılı ortalaması	S	%	En eski yayın yılı	En yeni yayın yılı
Organik tarım	2002	53	5.6	1995	2006
Kooperatifçilik	2002	41	4.3	1995	2007
Çokuluslu aktörler	2003	39	4.1	1995	2007
AB/Tarımsal uyum	2002	34	3.6	1995	2007
Sosyal politika	2002	33	3.5	1995	2007
Küresel rekabet	2002	33	3.5	1995	2006
Devlet/ yeni araçlar	2002	32	3.4	1995	2006
Tarımsal faaliyet türü	2002	24	2.5	1996	2007
Tarım tarihi	2002	21	2.2	1996	2007
Arazi kullanımı	2002	18	1.9	1997	2006
Biyo-girdi	2003	16	1.7	1998	2007
Tarım politikaları	2001	91	9.6	1995	2007
Tarımsal yapı	2001	47	5.0	1996	2006
Girdiler	2001	41	4.3	1995	2007
Neoliberal eğilimler/ pratikler	2001	32	3.4	1995	2006
Verimlilik	2001	29	3.1	1995	2006
Fiyat/Maliyet/Gelir	2001	28	3.0	1995	2007
Çevre	2001	27	2.8	1996	2005
Tarım-gıda rejimi	2001	27	2.8	1996	2006
Kırsal kalkınma	2001	23	2.4	1995	2007
Tarım işletmesi	2001	23	2.4	1995	2005
Tarımsal işgücü	2001	19	2.0	1996	2007
Tasfiye/ çözülme	2001	19	2.0	1995	2006
Devlet/ gelenek-sel araç.	2000	53	5.6	1995	2007
Endüstriyel tarım	2000	34	3.6	1995	2005
Amaç dışı arazi kullanımı	2000	21	2.2	1995	2005
Toplam*	2001	858	90.5	1995	2007

*Not: Ana tablonun amaca dönük bölünmesiyle oluşturulan bu tablodaki *toplam* satırında, yayın sayısı (S.858) ve oranı (% 90.5) dışındakiler genel tabloya ait ortalama değerlerdir.

Tablo 7'de temaların dağılımı ve yayın yılı ortalamaları da burada ifade edilen gözlemlerle önemli ölçüde örtüşmektedir. Fark edileceği gibi *Tablo 7*'de temaların sıralaması yayın yılı ortalamasına göre yapılmıştır. Böylece genel ortalamanın (2001 yılı) üzerinde ve altında kalan temaları toplu halde görmek amaçlanmıştır. Yayın sayısı 14 ve altında kalan temalar, yayın yılı ortalamaları anlamlı olmadığı için ana tablodan ayrılarak "ikincil temalar" adlandırmasıyla yeni bir tablo altında toplanmıştır (*bkz. Tablo 8*). Yukarıdaki tabloda ilk göze çarpan husus, çokuluslu sermayenin tarımsal alanlara doğrudan nüfuzu ile ilgili temaların Türkiye tarım çalışmalarında ilgi görmeye başladığıdır. Bu önemlidir; zira çağdaş tarım tartışmalarına göre bu olgu, içinde bulunduğumuz dönemin ayırt edici karakteristiğidir. Ayrıca, uluslararası literatürde bu olgu hakkında azımsanmayacak bir bilgi birikimi ve verimli tartışma öbekleri mevcuttur. Bu ise, Türkiye tarım çalışmalarının kuramsal içeriğine ve eleştirel açıklayıcılığına olumlu katkılarda bulunacak uluslararası bir ortamın varlığına işaret etmektedir. *Tablo 7*'de yayın yılı ortalaması 2002 ve üzerinde olan 11 temadan "kooperatifçilik", "tarım tarihi" ve "tarımsal faaliyet türleri" dışında kalanlarının tamamı (ki toplam makalelerin ¼ 'ünü oluşturmaktadır) sermayenin doğrudan nüfuzuyla çeşitli derecelerde ilgili temalardır. Yayın yılı ortalaması 2001 olan ve ikinci öbekte yer alan "tarım-gıda rejimi", "neoliberal pratikler" ve "köylülüğün tasfiyesi" gibi temalar da yukarıda vurgulanan olguyla doğrudan ilgili temalardır.

Temaların işlenme sıklığı (yayın sayısı) söz konusu edildiğinde, "tarım politikaları" ve "devletin geleneksel müdahale araçları" gibi geleneksel olarak revaçta olan temaların ön sıralara yerleştiği gözlenecektir. Lisansüstü tezlerde gözlemlenen eğilimlerle kısmen çelişen bu durumu açıklamak, elimizdeki veri setinin sınır-

larını fazlasıyla zorlamak anlamına gelecektir. Lisansüstü tezlerle çelişen bir diğer bulgu da "AB ve tarımsal uyum" temasıyla ilgilidir. Bilgi üretiminin cazibe merkezi konumundaki AB ve tarımsal uyum konusunun, aynı ölçüde yayına konu olmadığı anlaşılmaktadır. Bunda belki de üyelik süreci hakkında 2000'lerin başlarındaki iyimser havanın son yıllarda dağılmış olması rol oynamış olabilir. Bilindiği gibi AB katılım ortaklığı belgesinin imzalandığı 2005 yılında müzakere takvimi netleşirken, paradoksal şekilde katılım süreci son derece muğlak ve belirsiz hale gelmiş, müzakere takviminin sonlarında kendisine yer bulan tarım ve gıda başlıkları da, ihtimal ki, bu ilgi kaybından payına düşeni almıştır.

Birincil temalar içinde "öne çıkan", "rutinleşen" ve "sönümlenen" şeklinde de tasnif edilebilecek *tablo 7*'deki dağılımlardan sonra ikincil temaların yer aldığı *tablo 8*'e bakılabilir. Aşağıdaki tabloda bu proje açısından en çarpıcı bulgu, proje konusunu teşkil eden "küçük meta üreticileri" temasıyla ilgilidir. Yukarıdaki tasniflemeye uygun olarak söylemek gerekirse elinizdeki çalışmanın inceleme nesnesini oluşturan küçük meta üretimi, "sönümlenen" bir tema görünümündedir. Hem az çalışılmış hem de son iki yıldır (2006-07) tümüyle terk edilmişdir. Hatırlanacağı gibi tarımda küçük meta üretimi (KMÜ), Türkiye tarım literatürünün en verimli ve belki de tek tartışma teması olarak 1970'li yıllara damgasını vurmuştur. Buradan kalkarak KMÜ'nün salt nostaljik bir değere sahip olduğu da sanılmamalıdır. Küçük köylülük; çokuluslu sermayenin tarımsal alanlara doğrudan nüfuzu ile eş anlı olarak ve bizzat bu sürecin belirlenimi neticesinde yeniden ve yoğun bir şekilde gündeme gelmektedir. Dolayısıyla, aşağıdaki gösterge, elinizdeki bu çalışmanın yapılma gerekçesini destekleyen bir kanıt olarak da değerlendirilebilir.

Tablo-8: Tarım konu alan yayınlarda ikincil temalara ait kimi istatistikler (s.90)

Temalar	Yayın yılı ortalaması	S	%	En eski yayın yılı	En yeni yayın yılı
Tarım reformu	2002	14	1.5	1995	2006
Sürdürülebilirlik	2001	13	1.4	1997	2005
Üretim tekniği	2002	13	1.4	1999	2005
Tarımsal yayım	2001	12	1.3	1995	2005
Tarım araştırmaları	2000	11	1.2	1996	2004
Küçük meta üreticileri	2000	8	0.8	1995	2005
Bölüşüm ilişkileri	2003	7	0.7	1999	2006
Açlık/yoksulluk	2003	5	0.5	1995	2006
Toplumsal cinsiyet	2003	4	0.4	2000	2004
Kentsel tarım	2002	3	0.3	1999	2004
*Toplam**	*2001*	*90*	*9.5*	*1995*	*2007*

*Not: Ana tablonun amaca dönük bölünmesiyle oluşturulan bu tablodaki *toplam* satırında, yayın sayısı ve oranı dışındakiler genel tabloya ait ortalama değerlerdir.

İkincil temalar tablosunda KMÜ ile birlikte yer alan "toplumsal cinsiyet", "bölüşüm ilişkileri" ve "yoksulluk" gibi başlıkların varlığı, güncel tarım çalışmaları hakkında önceki tabloya dayanarak geliştirilen iyimserlikle fazlasıyla çelişmektedir. Zira kuramsal içerikleri hayli zengin olan bu başlıklar, sermayenin tarıma doğrudan nüfuzunun sorunsallaştırıldığı belli başlı başlıklarıdır. Üstelik eleştirel çözümlemeyi de kışkırttıkları için, tarım üzerine verimli tartışma ötekilerinin oluşmasına katkı sağlayacakları da söylenebilir. İlave olarak, "tarım araştırmaları" başlığının ihmal ediliyor olması da düşündürücüdür. Tarım çalışmalarının verimli tartışma ötekileri oluşturması, uluslararası literatürle diyaloga girmesi ve bilgi birikimine katkı yapması, kuram ve yöntembilim boyutunun bu çalışmalara hangi ölçüde içselleştiği sorusu ile doğrudan ilişkilidir. Bu konuyu elimizdeki mevcut veri seti ile tartışmak ve konuya kısmen de olsa açıklık getirmek, ilave analizlerle mümkündür.

*Tablo-9: **Tarımı** konu alan yayınların çalışma türleri ve analiz düzeyleri (s.948)*

	S	%
Çalışmanın türü		
Betimleyici	185	19.5
Literatür tarama	105	11.1
Eleştirel/kuramsal-siyasal	82	8.6
Politika yönelimli	64	6.8
Tarihsel/belgeci	21	2.2
Çalışma türü ara toplamı	457	48.2
Analiz düzeyi		
Teknik analiz	203	21.4
İktisadi analiz	180	19.0
Sosyolojik analiz	54	5.7
Siyasi analiz	32	3.4
Hukuki analiz	22	2.3
Analiz düzeyi ara toplam	491	51.8
Genel toplam	*948*	*100.0*

Tarımı konu alan makaleler; hangi tür çalışmanın (metodoloji boyutu) ürünü oldukları ve sosyal gerçekliğin hangi analiz düzeyini (kuramsal/disipliner boyut) kavradıkları bakımından da değerlendirilmiş ve her iki boyut tek bir değişken altında derlenmiştir. *Tablo 9*, çalışma türü ve analiz düzeyine ilişkin genel durumu göstermektedir. Toplam makalelerin 1/5'ini teşkil eden ve "teknik analiz" göstergesi kapsamında yer alan çalışmaların çoğu, sosyal bilimcilerin de yararlanabileceği nitelikteki tarım/gıda mühendisliği makaleleridir. Sosyal gerçekliğin iktisadi, sosyal ve siyasi/hukuki düzeyini kavrayan tarım çalışmalarının dağılımı, lisansüstü tezlerin disipliner dağılımlarıyla koşutluk içindedir. Burada dikkat çekici olan, kırsal uzamı kültürel/ideolojik düzeyde irdeleyen çalışmaların bulunmamasıdır. Din ve etnik temelli kültürel kimlik çalışmalarının popülerliği düşünüldüğünde, bu çalışmalar bakımın-

dan kırsal uzamın anlamlı bir gözlem birimi olarak görülmediği sonucuna ulaşılabilir. *Tablo 9*'un ilk bölümünde yer alan ve çalışmanın metodolojik türünü/niteliğini ifade eden göstergeler söz konusu edildiğinde, metodolojik meşruiyeti (en azından Türkiye bağlamında) tartışmalı olan "literatür taraması" göstergesi dikkat çekicidir. Bilindiği gibi toplumsallaşmış bilgi içinde literatür taramasına dayalı çalışmaların yaygınlığı ve ağırlığı her geçen gün artmaktadır. Belli bir teorik sorunsal temelinde mevcut literatüre müdahale eden, onu yeniden harmanlayan nitelikteki literatür taramalarının önemi yadsınamaz. Ancak ülkemizde, uluslararası (birincil ya da ikincil) literatürün Türkçeleştirilerek takdim edilmesi yönünde[11] yaygın bir eğilimin mevcut olduğu da hatırda tutulmalıdır. Çalışma türü içinde belirgin bir ağırlığa sahip bulunan "betimleyici (*descriptive type of study)*" çalışmalar, Türkiye tarım literatürü bakımından bir zayıflık göstergesi olarak görülmemelidir. Tarım gibi, hem yeni hem de ihmal edilmiş araştırma konularının fazlaca bulunduğu bir alanda, betimleyici çalışma stratejisi çoğu durumda bir gerekliliktir.

Bu noktada çokuluslu sermayenin tarımsal alanlara doğrudan nüfuzuyla ilgili temaların Türkiye tarım çalışmalarına hangi ölçüde katkı yapacağı tartışmasına dönebiliriz[12]. *Tablo 10*'da sermaye nüfuzuyla ilgili seçilmiş temaları konu edinen makalelerin çalışma türlerine göre dağılımı yer almaktadır. Dağılım hakkında ilk söylenebilecek şey, tarım çalışmaları konusundaki iyimser beklentiyi ortadan kaldıracak bir durumun en azından belirgin olmadığıdır; temalara göre çalışma türlerinin göre-

11. Bu nitelikteki çalışmalarla akademik jüri görevleri sırasında bizzat karşılaşmaktayım. Bu durum, bir yönüyle akademik yükselmelerdeki yayın baskısının sonucu olabilir. Özet çeviri mahiyetindeki bu çalışmalar bir ders malzemesi olarak faydalı da olabilir, ancak bilgi birikimine ne ulusal ne de uluslararası boyutta katkı sağlamayacağı sır olmasa gerektir.

12. Bu çalışmanın eklerinde 37 adet temanın tamamının çalışma türü ve analiz düzeyine göre dağılımlarına yer verilmiştir.

ce dengeli bir dağılımı mevcuttur. Küresel sermaye nüfuzunun[13] en önemli araçlarından olan biyolojik girdiler konusunun hem az işlenmesi hem de "literatür taraması" gibi farkındalık yaratma dışında pek bir işlevi olmayan türde ele alınması sorunlu görülebilir. Hatırlanacağı gibi elimizdeki veri seti 1995-2007 arası çalışmaları kapsamaktadır. Son birkaç yıldır genetiği değiştirilmiş tohumlar konusunun tarım meslek örgütleri, aktivistler ve akademi bünyesinde artan bir ilgiye konu olduğu düşünülürse, biyo-girdiler temasının yakın gelecekteki görünümünün bu tablodan hayli farklı olacağı öngörülebilir. Ancak aynı iyimserlik "küresel rekabet/piyasalar" ile "AB/tarımsal uyum" temaları için geçerli görünmemektedir. Bu iki kritik tema, tümüyle "betimleyici" ve "literatür taraması"na dayalı çalışmalara terk edilmiş durumdadır. Bu durum, belki de, Türkiye'deki eleştirel tarım çalışmalarında ekonomi-politik yaklaşıma duyulan gereksinimin bir ifadesidir.

13. Bu çalışma, sermaye ön ekinin "çokuluslu" mu, "ulus-aşırı" yada "küresel" mi olacağı konusunun ciddi kuramsal ayrımları barındıran bir tercih olduğunun farkındadır.

Tablo-10: Sermaye nüfuzunu konu alan çalışmaların metodolojik özellikleri (s.177)

Sermaye nüfuzu temaları Satır %	Makale/çalışma türü					
	Betimleyici	Literatür tarama	Politika yönelimli	Tarihsel/ belgeci	Eleştirel	*Toplam S*
Organik tarım	33.3	48.5	15.2	-	3.0	33
Çokuluslu aktörler	32.3	35.5	16.1	3.2	12.9	31
Tarım-Gıda rejimi	33.3	33.3	16.7	-	16.7	18
Tasfiye/ çözülme	5.6	-	-	-	94.4	18
Devlet/ yeni araçlar	31.3	37.5	-	-	31.3	16
Küresel rekabet	61.5	30.8	-	7.7	-	13
Sosyal politika	46.2	15.4	30.8	-	7.7	13
AB/tarımsal uyum	75.0	16.7	8.3	-	-	12
Neoliberal eğilimler/ pratikler	27.3	9.1	18.2	-	45.5	11
Biyo-girdi	-	100.0	-	-	-	7
Açlık/yoksulluk	-	40.0	-	-	60.0	5
Toplam %	33.3	32.2	11.3	1.1	22.0	100.0
S	59	57	20	2	39	177

Nitekim *tablo 11*'de her iki temanın ağırlıklı olarak "teknik" ve "iktisadi" düzeyde çalışıldığı görülmektedir. Ne yazık ki, iktisat disiplini uzun zamandır neo-klasik ortodoksinin egemenliği altındadır ve bütün bilgi birikimini rekabetçi piyasalara ve sermaye sınıfına hasretmiş vaziyettedir. Bu durumda, uluslararası tarım literatüründe gözlendiği şekliyle, ülkemizde de sosyolojik tarım analizlerinin ekonomi-politik birikimle daha fazla beslenmesi beklenmelidir.

Tablo-11: Sermaye nüfuzunu konu alan çalışmaların analiz düzeyleri (s.146)

Sermaye nüfuzu temaları *Satır %*	Sosyal gerçekliğin analitik düzeyleri					Toplam S
	Teknik analiz	İktisadi analiz	Sosyolojik analiz	Siyasi analiz	Hukuki analiz	
Organik tarım	60.0	30.0	10.0	-	-	20
Biyo-girdi	55.6	44.4	-	-	-	9
Sosyal politika	55.0	5.0	10.0	10.0	20.0	20
AB/ tarımsal uyum	36.4	27.3	-	27.3	9.1	22
Küresel rekabet	30.0	70.0	-	-	-	20
Çokuluslu aktörler	25.0	62.5	-	-	12.5	8
Devlet/ yeni araçlar	25.0	50.0	-	-	25.0	16
Tarım-gıda rejimi	11.1	44.4	44.4	-	-	9
Neoliberal eğilimler	4.8	42.9	23.8	14.3	14.3	21
Tasfiye/ çözülme	-	-	100.0	-	-	1
Toplam % S	34.2	39.0	9.6	7.5	9.6	100.0
	50	57	14	11	14	146

Tarımı konu alan makalelerin yayımlandığı dergilere bakıldığında (*Tablo12)* "mesleki dergi" kategorisinde yer alanların belirgin bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir (%53). Bu gözlem bize, tarım çalışan sosyal bilimcilerin mesleki dergileri daha yakından izlemeleri, bu dergilerin de sayfalarını daha fazla sayıda sosyal bilimcilere açması gerektiğini vurgulamaktadır.

Tablo 12: Tarımı konu alan makalelerin yayımlandığı dergi alanları (s.948)

		S	%
Dergi alanları	Mesleki teknik	500	52.7
	İktisat	127	13.4
	Sosyal bilimler	135	14.2
	Siyaset	37	3.9
	Kamu yönetimi	66	7.0
	Tarih	10	1.1
	Maliye	20	2.1
	Çevre	20	2.1
	Uluslararası ilişkiler	8	.8
	Coğrafya	5	.5
	Teknik	20	2.1
	Toplam	948	100.0

Toplumsallaşan bilginin metodolojik irdelemesinde, gözlem ve analiz birimi ile analiz düzeyi hakkında gözlem yapabilmek önemlidir. Bunu hakkıyla yapabilmek ise, hiç kuşku yok ki, makale içeriklerini incelemekle mümkündür. Burada ise sadece makale künyelerine dayalı bir çalışma yürütülmüştür. Dolayısıyla *tablo 13*'de yer alan göstergeleri, durumu saptayan değil, eğilime işaret eden göstergeler olarak ele almak daha anlamlı olacaktır. Tabloda analiz birimi ve analiz düzeyi arasında net bir ayırımın yapılamamış olması da çalışmanın bu kısıtıyla ilgilidir.

Tablo 13: Makalelerin analiz birimi ve düzeyleri (s.945)

		S	%
Analiz birimi/düzeyi	Sektör	304	32.17
	Ulusal	204	21.59
	Yerel	88	9.31
	Bölgesel/AB	85	8.99
	Küresel ekonomi	50	5.29
	Kurum/ kuruluş	41	4.34
	Ürün	40	4.23
	Tarımsal işletme	38	4.02
	Küresel aktör	24	2.54
	Gelişmiş ülkeler	22	2.33
	GAP	17	1.80
	Köy	16	1.69
	Azgelişmiş ülkeler	9	0.95
	Köylü	7	0.74
	Toplam	945	100.00

Bu kısma karşın, *tablo 13*'de iki analizi birimi/düzeyi belirgindir. Birinci öbekte ulus ölçeği içinde yer alan analiz düzeylerinden söz edilebilir. Bu kapsamda, sektörel, ulusal ve yerel (bu bazen ilçeye bağlı köy grubu, bazen il bünyesindeki ilçe grubu, bazen de iller grubu yada GAP gibi kalkınmacı proje/plan bölgeleri olabilmektedir) analiz düzeylerinden söz edilebilir ki makalelerin %65'i de zaten bu öbekte yer almaktadır. Bu grubun belirgin metodolojik özelliği inceleme nesnesinin analitik birimlerine (üretici köylü, tarımsal hane işletmesi, büyük-orta-küçük köylü/işletme, zengin-geçimlik-yoksul köylü gibi) duyarlı olmaması, böylece de kır'ı ve köylüyü türdeş bir kategori olarak kavramasıdır. İkinci öbekte ise ulus-üstü analiz birim yada düzeyleri yer almaktadır; küresel ekonomi ve aktörler ile AB gibi ulus-üstü bölgesel birlikler bu kapsamda değerlendirilebilir. Makalelerin %17'si bu öbekte toplanmıştır. Analiz birimi ve analiz düzeyini ulus-ötesi ölçekte belir-

lemek eğilimi, güncel tarım çalışmalarında son derece yaygındır. Analitik öncelik ya küresel kapitalizm gibi yapısal öğelere ya da çokuluslu şirketler gibi aktörlere verilmektedir. Bu ölçekte çalışanlar, güncel tarım tartışmalarının ve bilgi üretiminin dinamosu işlevi görmektedir. Ülkemiz için bunu söylemek henüz erkendir.

Owen'ın geliştirdiği aşağıdaki tablo, sözü edilen eksikliğin daha köklü ve yapısal nedenleri hakkında da ipuçları sunmaktadır.

Tablo 14: Etnografik ve antropolojik çalışmalarda dört köylülük kategorisi

Kategoriler	*Tarihsel Etnografya*	*Klasik Etnografya*	*Modernite*	*Post-modernite*
İktisadi/ Toplumsal kategori	İlkel (çağ-dışı)	İlkel (Çağdaş)	Köylü (marjinal-çağdaş)	Köylü olmayan çoklu kategori (Polybian)
Zaman dilimindeki konumu	Geçmiş: 1880-1910	Geçmiş: I. ve II Dünya Savaşları	Çağdaş Tarih: 1950-60	1990 sonrası Toplumsal Hareketler
Kavramsal biçimi	Mutlak	Mutlak	Marjinal/göreli	Mutlak
Ben/Öteki ayrımı	Mutlak öteki	Mutlak öteki	Göreli öteki	Yapı-sökümle uğramış Ben/Öteki
İç farklılaşma	Düşük	Düşük	Sınırlı	Sınırsız
Köy-Kent Bağımlılık Derecesi	Yok	Yok	Tasfiye edici kısmi bağımlılık	Yüksek
Sosyal Formu	Köy/ cemaat	Köy/Cemaat	Hane ilişki örgüsü	Karmaşık ağ örgüsü
İktidar ilişkisi	Soy/nesep	Soy/nesep	Patronaj	Müzakere edilebilir
Temel üretim	Kendine yeterli	Kendine yeterli	Kendine yeterli / Ücretli emek	Ücretli Emek
Temel İktisadi Birim	Köy/kabile	Köy/kabile	Hane	Birey
İktisadi odak	Üretim	Üretim	Üretim	Tüketim
Emek hareketliliği	Düşük	Düşük	Düşük/ mevsimlik	Serbest
Sınıf	Sınıfsız	Sınıfsız	Belirli	Her türlü sınıf
Dağılımın kavramsal aracı	Yalıtılmışlık	Yalıtılmışlık	Gelişme	Küreselleşme
Siyasal karmaşa potansiyeli	Düşük	Yüksek	Yüksek	Düşük

Kaynak: John R. Owen (2005:370) In Defence of the "Peasant", JCA, 35:3.

Owen'ın geliştirdiği ve köylülük çalışmalarının gerek disipliner gerekse de tematik özelliklerini kuramsal temelde sınıflandıran tabloya, yukarıdaki tartışma açısından bakıldığında, dikkat çeken en önemli husus, bir disiplin olarak etnografya ve antropolojinin köylülük çalışmalarındaki kritik önemidir. Batı'da sömürgeci geçmişle paralel gelişen bu iki disiplinin Türkiye gibi azgelişmiş bir formasyonda benzer bir gelişmeyi sergileyememesi anlaşılırdır. Ne var ki her iki disiplinin akademik kurumsallaşma içindeki belirgin ihmali de vurgulanmalıdır. Dolayısıyla tarımı ve köylülüğü iktisadi, sosyal, idari, teknik vb boyutlarıyla irdeleyen çalışmaların kuramdan kopuk olması, etnografik ve antropolojik çalışmalarca beslenemeyen bir akademik zemini paylaşıyor olmalarıyla doğrudan ilintilidir.[1]

Buraya kadar, üretilen ve toplumsallaşan tarım bilgisi, literatür değerlendirme çalışmalarının geleneksel kalıpları dışında irdelendi. Lisansüstü tezlerle yayımlanmış makalelere ait künyeler, kuramsal ve yöntembilimsel önceliklerle geliştirilen değişkenlerle veri setlerine dönüştürüldü ve betimleyici istatistiklerle nicel çözümlemeye tabi tutuldu. Böylece yeni tarım araştırmaları için, sanırım, anlamlı bir panorama sunulmuş ve muhtemel araştırma izleklerine işaret edilmiş oldu. Şimdi ise sıra bu genel panoramayı doğrudan doğruya bu çalışmanın konusuna ve onun temel sorunsalına odaklamaya geldi.

1.3. Çalışma Sorunsalının Tarım Literatürüne Yerleştirilmesi: Senteze doğru

Bölümün başlarında Shanin'e referansla bir literatür değerlendirme çerçevesi önerilmişti. İki basit soruya verilen yanıtlara göre de "köylülük sorunu" geleneğinin kurucu triosu (üçlüsü) olarak Kautsky, Lenin ve Chayanov ayrı ayrı sınıflandırılmıştı. Basit tasnif soruları hatırlanacak olursa...Kırsal uzam ya da tarım değil,

fakat Shanin söz konusu olduğu için "köylülük;" (a) sosyal gerçekliğin kendine özgü ve ayırt edici bir olgusu mudur ve (b) gerçekliğin bilgisine erişmek bakımından ayırt edici nitelikte analitik bir kategori midir? Bu basit soruların önemi teori, metodoloji ve olgu arasında kurulan güçlü bağla ilgilidir. Köylülük çalışmalarının yaşayan efsanesi Teodor Shanin kır sosyolojisine yaptığı katkılar nedeniyle yakın zamanda İngiliz Kraliyet Nişanı ile ödüllendirilmiş olsa da, geliştirdiği analitik çerçeve başta İngiliz ve Amerikan (ABD) akademilerinde kökleşmiş olan "kır sosyoloji" geleneğini kavramaktan uzaktır. Daha da önemlisi, azgelişmişlik sorunsalı içinde alevlenen 1970'lerin "tarım tartışmaları" birikimine de kolayca adapte edilebilir değildir. 1970'lerin tarım tartışmaları, kuramsal bakımdan adeta Lenin'in Chayanov'laştığı, Chayanov'un Lenin'leştiği, Kautsky'nin ise her iki kuramsal eriyiğin içine sızarak hem belirleyici hem de görünmez hale geldiği bir çeşitlenme ve zenginlik sergiler. 1970'lerdeki bu çeşitlenmeyi yukarıdaki üç kutucuk içinde sınıflandırmak, belki de ancak E.O. Wright'ın toplumsal sınıf konumları için geliştirdiği bir nitelemeyi ödünç alarak mümkün olabilir: "Çelişkili köylülük çalışması konumları"(!).

Tarım çalışmalarının sınıflandırılmasında kuramsal yaklaşım farklılıklarını da içerecek biçimde acaba konuya *yaklaşım tarzı* ölçütü esas alınabilir mi? Zira, tarımsal yapıların bilgisini üretenler (akademi içinde olsun yada olmasın) belli bir epistemik topluluk içinde, belli bir dünya görüşüyle, belli bir tarzda bilgi üretmektedirler. İnceleme nesnesinin bilgisi üzerinde, salt kullanılan kavramsal araçlar ve yöntemsel teknikler değil, inceleme nesnesine yaklaşım tarzı da etkide bulunuyor olsa gerektir. Bu genel soyut ölçütü, aynı soyutlama düzeyinde ölçümlendirmek ve genel kategorilerini tanımlamaya girişmek hem bu çalışma kapsamında gereksizdir hem de metodolojik bakımdan anlamsızdır. Asıl iş, yaklaşım

tarzı ölçütünü tarım çalışmaları bilgisinin içinden inşa etmek, bir bakıma, analitik soyutlamadan çıkıp somut analize girişmektir. Tarım literatürü çalışmalarının ışığında inceleme nesnesine yönelik üç farklı yaklaşım tarzının varlığından söz edilebilir: Gevşek adlandırmalarla bunlardan ilkini, *biçimci/bilimci yaklaşım*, ikincisini *köylücü/köycü yaklaşım* ve nihayet üçüncüsünü *tarihselci yaklaşım* şeklinde nitelemek mümkündür.

(a) *Biçimci/bilimci* adlandırmasına feyiz veren literatür öbeği Amerikan tarım sosyolojisinin kurucu çalışmalarında fazlasıyla mevcuttur[14]. Ancak daha önemlisi, bu yaklaşım tarzı Türkiye'deki akademik/bilimsel tarım çalışmalarında da azımsanmayacak bir etkiye sahiptir. Bu yaklaşım, kıra/tarıma/köye/köylüye bilimsel ilke ve tekniklerin uygulama alanı olmaları dışında herhangi bir anlam atfetmez; inceleme nesnesi veriliyken, inceleme ilke ve teknikleri de adeta mutlaktır. Buna göre, örneğin, hekimin uzmanlık alanı seçmesi gibi, iktisatçı da tarımı seçmiştir, pekala finansı da seçebilirdi! Geliştirilen ekonometrik model için tarım ürünlerinin ithalat-ihracat verileri uygun olduğundan o makale yazılmıştır, aynı model küçük uyarlamalarla pekala finansal veri setlerine de uygulanabilirdi! Bu örneklerden yola çıkarak, biçimci/bilimci yaklaşım tarzının salt pozitivizmle yüklü akademik çalışmalarda görülebileceği de düşünülmemelidir. Tarıma genel ilkelerin uygulama alanı olarak bakan ve Marksist gelenek içinde yer alanlar da mevcuttur. Buna göre, örneğin, diyalektiğin, kapitalizmin genel/soyut işleyiş esasları vardır; kır yada tarım ise sadece ve sadece bu esasların uygulama alanı olarak anlam taşır. *Bilimci yaklaşım tarzı* Shanin'in sorduğu iki basit soruyla muhataplık ilişkisi dahi kurmaz, o soruları duymaz. O yüzden geleneksel kır sosyolojisi yazınını Shanin'in sınıflandırmasına tabi tutmak olanaksız değilse bile

14. Örnek olması bakımından *bkz.* P.L. Vogt (1917); P.A Sorokin, C.C Zimmerman ve C.J. Galpin (1930)

hayli müşkül bir iştir. Oysa Lenin'in o sorulara açık-seçik yanıtları vardır. Lenin gibi köylülüğün ne kuramsal ne de olgusal bakımdan ayırt edici özelliğinin bulunduğunu söylemekle, inceleme nesnesine bu tür soruların yöneltilmesini baştan reddetmek, birbirinden tümüyle farklı iki yaklaşımdır. Lenin için kapitalist gelişmenin belirlenimi altındaki bir toplumsal yapıyı çözümlemek söz konusu olduğu için köylülüğe bu koşullarda ayırt edicilik atfetmek yanlıştır; *bilimci* için ise Shanin'in yönelttiği soru yanlıştır.

(b) *Köy(lü)cü* adlandırması uluslararası literatürde zaten bir tasnif kriteri olarak kullanımdadır. *Köy(lü)cü yaklaşım tarzı* için inceleme nesnesi (köylü/tarım), varlığı itibarıyla farklıdır, eşsizdir, kendine özgüdür. Dış dünya ile (kent, sanayi, kapitalist işletme vb) ilişkisi kendi varlığına dışsaldır. Bir diğer ifadeyle, o ilişkiden bağımsız olarak, o ilişkiden önce vardır ve çoğu durumda da o ilişkiye rağmen varlığını sürdürür. Dışındaki dünyadan (ki o dünya kapitalist toplumsal ilişkilerin belirgin olduğu bir dünyadır) kalkarak ya da oradan bakarak anlaşılamaz, açıklanamaz. Köycü yaklaşım bu anlamda bilimci yaklaşım tarzının aynı düzlemdeki (yaklaşım tarzı düzlemi) zıddıdır. İnceleme nesnesi mutlak iken, bilimsel inceleme ilkeleri ve teknikleri verilidir. Shanin'in iki sorusuna yanıtı "kesinlikle evet"tir. Aslında yanıtı belli ve kesin olduğu için bu sorulara gerek de yoktur. Teodor Shanin bu yaklaşım tarzının yaşayan gurusu ise kurucu babası da A.V. Chayanov'dur. Güncel uluslararası literatürde Chayanov'gil köylücülük artan bir ilgi ile adeta yeniden keşfedilmektedir. Tarımsal yapılara doğrudan nüfuz eden çokuluslu sermayenin önüne katıp süpürdüğü küçük köylüleri nasıl bir akıbetin beklediği sorusuna aranan yanıtların önemli bir bölümünde Chayanov'gil köylücülük yeniden dirilmektedir. Bu çalışmalarda analitik öncelik küresel süreç ve aktörlere değil, Chayanov'gil terimlerle, "aile tarımının işlemsel mantığına" ve-

rilmektedir. Bu yaklaşımın temel önermelerini şöyle özetlemek mümkündür: Kural olarak "negatif hazla" çalışan (öz-sömürü, kendi emeğini sömürme) aile tarımının işlemsel mantığı; aile tarımı, tüketimi, emek kompozisyonu ve demografik düzenlilikler ile birlikte tüketim-gereksinim ve ağır çalışma/iş arasındaki orantıyı dengede tutabilmektedir. Küçük köylülüğün temel stratejisi varlığını idame stratejisidir; dayanağı da aile emeğinin özellikleri ile emeğin göreli özerk kullanım olanaklarıdır. İdame stratejisi, köylülük için ne bir öznel tercih konusudur, ne de içinden çıkmak için debelendiği bir zayıflık göstergesi; tersine, bu strateji, içsel parçasını oluşturduğu farklı bir iktisadi "sistemin" varlık nedenidir. Köylülük, kapitalist çiftçilikten tam da bu nedenle tümüyle farklıdır; kapitalist olmadığı için kapitalizm öncesine (feodal, yarı-feodal) ait olduğu da ileri sürülemez. Bu yaklaşım tarzı için köylü ekonomisi tarihsel iktisadi sistemlerle yan yana olabilen adeta paralel bir iktisadi sistemdir; kâh hakim iktisadi sistemlerle çatışır ve onlara direnir, kâh uyum sağlar ve eklemlenir; her iki durumda da farklı bir iktisadi sistem olarak çözülmeden varlığını sürdürür.

Chayanov'gil köylücü yaklaşım tarzının oldukça köşeli görüşleri 1960'lı yılların ortalarından itibaren kısmen gevşemiş olarak hem 1970'lerin tarım tartışmalarına hem de kır sosyolojisinin kendi kurucu yaklaşımlarıyla giriştiği iç hesaplaşmaya taşınmıştır. Üretim tarzlarının eklemlenme tezi ile köylü üretim tarzı kavramsallaştırmaları çeşitli düzeylerde köylücü yaklaşımın izlerini taşımıştır. Geleneksel kır sosyolojisinin bilimci yaklaşım tarzının törpülenmesinde ve köylücü tezlerle tanışılmasında Eric Wolf'un 1966'da yayımlanan ünlü *Köylüler* adlı kitabının etkisi yadsınamaz. Wolf'un çalışmasının önemi, bilimci ve köylücü yaklaşım tarzlarıyla şimdi tanımlamaya çalışacağım tarihselci yaklaşım tarzının kesiştiği yerde, tarihselci yaklaşım lehine konumlanmış olmasıyla ilgilidir.

(c) *Tarihselci yaklaşım tarzı* için ne inceleme nesnesi ne de inceleme ilke ve teknikleri mutlak ve verilidir. Bu yaklaşım tarzı Shanin'in sorularına kategorik olarak yanıt vermez; tarihsel olarak belli bir olgu niteliğindeki köylülük, toplumsal gerçekliğin ayırt edici bir olgusu ola da bilir olmaya da bilir. Aynı şekilde analitik bir kategori olarak ayırt edici olduğu, belli tarihsel dönemler için öne sürülebilir de sürülmeyebilir de. Bu yaklaşım tarzı içinde Lenin ile Kautsky ayrı bölmelere yerleştirilemezler. *Köylülük olgu olarak ayırt edici özelliklere sahip, fakat toplumsal gerçekliğin bilgisini kavramak bakımından analitik öncelik atfedilemez* denilerek Kautsky'i Lenin'den ayrı bir yerde konumlandırmak anlamlı değildir. Zira her ikisi için de maddi üretim ilişkilerinin hakim karakterine analitik öncelik vermek ve "köylü ekonomisini" ancak bu tarihsel bütünlük içindeki ilişkisel yeri itibarıyla kavramak önemlidir. Hakim üretim ilişkisi ile "köylü ekonomisi" arasında iki ayrı ve bağımsız varlığın dışsal ilişkisinden söz edilemez. Üstelik kapitalist üretim ilişkisinin hakimiyeti söz konusu ise köylülük ancak kapitalist belirleme ilişkisi içinde kavranabilir. Belirleme ilişkisinin izleyeceği seyri şekillendiren tabi ki belirlenene (köylülüğe) ait özellikler olacaktır. Bu noktada Wolf'un çalışmasına yeniden dönmek ve köylülük çalışmaları içinde tarihselci yaklaşım tarzının diğer iki yaklaşım tarzına ait sorunsalları dönüştürerek nasıl kendi bünyesinde birleştirdiğine bakmak açıklayıcı olacaktır. Wolf'un analizinde köylülük; iktisadi, sosyal ve kültürel boyutlarıyla tarihsel bir derinlik de içerecek şekilde irdelenmiştir. Bu içeriği ile ilk bakışta Wolf da, 19. yüzyılın sonlarından başlayan ve 20. yüzyılın ilk çeyreği boyunca oldukça katı bir biçimcilik şeklinde süren ve kırı müstakil bir toplumsal sistem gibi ele alan akademik inceleme tarzının bir takipçisi gibi görünür. Oysa aşağıda vurgulanacağı gibi Wolf'un başardığı şey biçimci/bilimci yaklaşım tarzının yas-

landığı zemini ayaklarının altından çekmek olmuştur. Aynı şekilde Wolf çalışmasına doğrudan doğruya *köylücü* sorunsalla başlamış, ancak açıklamasını tarihselci (maddeci tarih) bir zeminde inşa etmiştir. Artık bu kritik katkıya daha yakından ve özlüce bakabiliriz.

Wolf, *Köylüler* adlı çalışmasına "köylü kimdir" şeklindeki bir tanım sorusu ile başlar(*Köylücü sorunsal*). Köylü kırlarda ekip-biçen, ürün yetiştirendir; çiftçi (*farmer*) yada tarım girişimcisi değildir. Amerika'da yaygın olan tarım girişimcileri, kar amacıyla üretim faktörlerini pazar için bir araya getirirler. Köylü ise iktisadi anlamda bir girişimci gibi davranmaz; o hane temelli çalışır, iş temelli değil. Yönetici sınıf ile besin yetiştiricisi üretici şeklindeki işbölümünün ortaya çıkması doğrudan doğruya uygarlığın başlangıcına göndermede bulunur. Bu ise milattan önce 9 bin yıl ile 1500 yıl'a uzanan bir zaman dilimini ifade eder. Köylü üretim aletlerinin yenilenmesi salt teknik değil, aynı zamanda kültürel bir yenilenmedir de. Köylünün tarımsal üretimi aynı zamanda bir kültür üretimidir de. Bununla birlikte köylü salt kendi iç sistemi içinde varlığını sürdürmez; onu ilkel üreticilerden ayıran bir özellik de geniş toplumsal bağlamın bir parçası olarak varlık gösteriyor olmasıdır. Geniş çevre ile ilişkisi kendi aleyhine asimetrik bir ilişkidir; hem iktisadi hem de güç ilişkileri bakımından. Tam da bu asimetri nedeniyledir ki köylü kendi üretimine yüklenir; bu durum kendi toprağı üzerindeki kendi emeğinin varlığıyla mümkün olabilmektedir. Wolf, buna "rant üretim fonu" adını verir. İlkel üretici ile köylüyü ayıran önemli hususlardan biridir bu. Chayanov'gil sorunsalın tarihselci yaklaşım zemininde yeniden formülasyonu için Wolf'un geliştirdiği "köylü ikilemi" kavramsallaştırması önemlidir. Buna göre köylü gereksinimi (ki bunlar asgari kalori miktarı, yenileme fonu ve törensel fondur), dışarıdan dayatılan gereksinimlerle çatışır. Köylü gereksinimleri kültürel olarak farklılıklar sergilese de iş-

levsel ve mantıksal olarak her durumda dış taleplerden önce gelir. Köylünün ikilemi kendi öz talepleri ile dışarıdan talep edilenler arasında denge kurma çabasıyla ilgilidir. Dışarı, köylüyü emeğin ve malların kaynağından ibaret görür. Oysa köylü bir iktisadi eyleyen olduğu kadar hane reisidir de. Köylü, iktisadi birime ve eve sahiptir. Köylü üretiminin "hane üretimi" olması, hanenin/ailenin de meta-dışı karakteri, harcanan emeğin kar-maliyet muhasebesine girmeyen niteliği, Wolf'un altını kalınca çizdiği temel bir özelliktir (Wolf, 1966:13-14). Köylü için arazi, ev gibi varlıklar üretim faktörü değildir; sembolik değerlerle yüklü varlıklardır.

Wolf'un analizinde önemli olan köylü ile dış dünya arasında çelişkili bir ilişkinin olduğu; köylünün ise ya üretimi arttırarak yada tüketimi kısarak bu çelişkiyi dengede tutmaya çalıştığı şeklindeki vurgusudur. Ancak Wolf'u ayırt edici kılan, toplumsal gerçekliğin her düzeyinde köylüden (tarımsal hane biriminden) başladığı analizi, genel toplumsal yapı ile yatay ve dikey boyutlarıyla ilişkilendirmiş olmasıdır. Marksist çözümlemenin tekelinde olan bu yaklaşım Wolf'un anılan çalışması aracılığıyla akademiye güçlü bir biçimde taşınmıştır. Üstelik Kautsky-Lenin-Chayanov üçlüsü içinde Chayanov'gil sorunsalları öne çıkaran bir yaklaşımla bunu yapmıştır.

1970'lerin yapısalcı düşün iklimi içinde Marksist antropolog Wolf'un köylü sorununa yaklaşımının aynı dönemdeki yeni-Marksist tarım tartışmaları üzerinde güçlü bir etki uyandırması mümkün olmamıştır. Tarım tartışmaları; tarımsal yapılarda kapitalist gelişmenin ekonomi-politiğine yoğunlaşan ve bu çözümlemeleri azgelişmişlik bağlamına yerleştiren bir güzergâh izlemiştir. Marksist katkılar içinde "kapitalist gelişme yasalarını" azgelişmiş toplumsal formasyonlara ve köylülüğe giydiren *bilimci* versiyonlar bulunduğu gibi, geçimlik üretim yapan köylülerin direngenliği-

ni ayrı bir üretim tarzının (köylü üretim tarzı) kanıtı gibi ele alan *köylücü* versiyonlar da ortaya çıkmıştır. Günümüzün düşünsel iklimi gereği, tarihselci yaklaşım tarzının tarım çalışmaları üzerinde daha yaygın bir etki yaratması beklenebilir. Nitekim Wolf'un etkisinin doğrudan hissedildiği yeni çalışmaların sayısında fark edilir bir artış gözlenmektedir[15]. Kır sosyolojisinin geleneksel bilimci yaklaşımının elinden kır'ın tüm boyutlarıyla incelenmesi gereken müstakil bir alan olduğu kabulünü alarak Chayanov'gil köylücü sorunsalları tarihsel maddeci bakış açısıyla yeniden inşa eden Wolf'un önemi, tarımın ekonomi-politiği ile yetinen bir perspektifle zor anlaşılır. Hatta Wolf'a, post-modernist tarım çalışmalarının öncülü olarak bile bakılabilir.

Köylücü sorunsalın çağdaş tarım çalışmalarında yeniden boy gösterdiği verimli alanlardan biri de post-modernist çalışmalarıdır. 1990'ların başlarında olgun eserler vermeye başlayan post-modernist tarım çalışmaları bize tarımda kapitalist gelişme yaşanırken köylülerin nasıl ve niçin varlıklarını idame ettirebildiklerini kapsamlı çözümlemelerle anlatırlar. Bunlara göre tarım; biyolojiksel, ardışıksal, uzamsal ve mevsimsel süreçleriyle makineleşme ve sınaîleşme süreçlerinin dayattığı mantıkla çelişir ve ona direnir[16]. Metodolojik bakımdan; söyleme, deneyime, eyleyene ve konumsallığa çağrı yapan post-modernist tarım çalışmalarını çağdaş "köylü güzellemesi" biçiminde görmek haksızlık olur; köylülüğün farklılaşmasına vurgu yapmaları, kadın emeği sömürüsünü ve toplumsal cinsiyet boyutunu güçlü bir şekilde gündemde tutuyor olmaları, geleneksel köylücü yaklaşımdan farklarını da göstermektedir. Tarihsel maddeci görüş tarım çalışmalarında ekonomi-politik eleştiri sınırlarına çekilmez ve Wolf'un sundu-

15. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı için *bkz.* Jan Douwe van der Ploeg, (2008) *The New Peasantries: Struggles for Autonomy and Sustainability in an Era of Empire and Globalization*, London: Earthscan.
16. Bu görüşlerin de sahibi olan çalışma için *bkz.* Nola Reinhardt (1988).

ğu zemini önemserse, çağdaş tarım-gıda çalışmaları üzerinde hegemonya tesis etmesi pek mümkün görünmektedir. Bu öneriden, ekonomi-politik eleştiriden vazgeçilmesi ya da merkezi öneminin ikincilleştirilmesi gerektiği sonucu çıkarılmamalıdır. Zira, gösterilmeye çalışıldığının aksine, tarihsel maddeciliğin ekonomi-politiği, yaslandığı metodoloji gereği, ussal soyutlamalar olmayıp, maddi yaşam pratiğinin (*somut durumun*) analitik somutluğudur (*somut analiz*). Şematik yaklaşılmamak kaydıyla önerdiğim bu çalışma stratejisinin güçlü örnekleri Lenin ve Kautsky'nin çalışmalarında fazlasıyla mevcuttur.

Oysa önceki bölümde de yer verildiği gibi Teodor Shanin, sınıflandırıcı iki soru temelinde Lenin ve Kautsky'i iki farklı bölmeye yerleştirir. Shanin'e göre Lenin için köylülük ne olgu olarak ne de analitik olarak ayırt edicidir. Oysa Kautsky, toplumsal gerçekliğin bilgisine erişmekte köylülüğe analitik bir değer atfetmemiş olsa da, olgu olarak onun ayırt edici özellikleri olduğunu savunur. Kautsky'nin *Tarım Sorunu* adlı çalışması ile Lenin'in başta *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi* olmak üzere diğer tarım yazılarına düz metinler olarak bakıldığında, Shanin'in ulaştığı yargıyı destekleyecek bulgulara ulaşılabilir. Oysa Kautsky ve Lenin'in tarım sorununu ele alma gerekçeleri ortaktır: İttifaklar sorunu. Fark şuradadır: Kautsky için bu sorun parlamenter seçim ittifakı, Lenin için ise bir devrim ittifakı sorunudur. Ayrıca Lenin'in arkasında Çarlık bürokrasisinin 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yaygın olarak derlediği son derece sistematik bir tarım verisi ve bilgisi, önünde ise son derece güçlü bir rakip olan Narodnikler vardır. Doğal köylü komünleri yoluyla kapitalistleşmeden sosyalizme geçiş programının işçi sınıfını politik toplumun dışına atan ve yok sayan içeriği karşısında Lenin'in "köylülük yok; burjuvalaşan çiftçiler ile proleterleşen tarım emekçileri var" görüşünü kalın çiz-

gilerle vurgulaması, onu Lenin yapan bir özellik değil midir? Lenin ve Kautsky'nin sorunsalları gibi araştırma soruları da ortaktır. Kautsky'nin 20. yüzyılın başlarında kaleme aldığı formülasyon ile bunlar şöyle sıralanabilir: (a) Sermaye tarımı kendi egemenliği altına nasıl alıyor? (b) Bu süreçte tarımı nasıl dönüştürüyor? (c) Eski üretim ve mülkiyet biçimlerini nasıl geçersizleştiriyor? Ve nihayet (d) Yeni formları nasıl yaratıyor? Görüldüğü gibi Kautsky, hem tarımda kapitalizmin gelişimini, hem de tarımın kapitalist toplumdaki gelişimini bir arada kavrayan bir araştırma ajandası ortaya koymuştur. Tarımda kapitalizmin sanayi ile benzer örüntülerde gelişmeyeceği ve "özel yasalara" tabi olacağı açıktır. Ancak bu durum tarımın, kapitalist üretim örgütlenmesinin genel koşulları tarafından belirleneceğini, dolayısıyla da üretimin bir bütün olarak kapitalist çizgide örgütlendiği koşullarda, kural olarak, hangi işletme biçimi altında olursa olsun, kapitalist tarımsal üretimden söz edileceği gerçeğini değiştirmez. Bu çözümlemede, bütünsellik ve belirlenim ilişkisi, diyalektik maddeci yaklaşımdaki anlamıyla kavrandığı ölçüde, küçük köylülüğün kimi ayırt edici karakteristiklerine duyarsız kalınması söz konusu olmayacaktır. Diyalektik maddeci yaklaşımda belirleme ilişkisi, işlevselci neden-sonuç ilişkisinden tümüyle farklıdır; bu ilişki neticesinde neyin, nasıl gerçekleşeceği belirleyende verili değildir; belirleyen sonucu sabitlemez; sadece olası sonuçların çerçevesini çizer ve belli bir doğrultu empoze eder; sonucun ne olacağı belirlenenlerin karakteristikleriyle ilgilidir ve içinde direnişlerin ve uyumların yer aldığı bir süreç meselesidir. Nitekim Kautsky de, "genelleşmiş meta ekonomisi koşullarında bütün tarımsal üretim, kapitalist üretimdir" dedikten sonra, günümüzde hala tartışılan *büyük ölçekli çiftçi ile küçük ölçekli köylü arasındaki kim kimden üstündür* tartışmasını yürütür. Kautsky'e göre küçük köylülüğün iki temel avantajından ilki "aç kalma sana-

tını" bilmesi, ikincisi ise aşırı çalışmaya seferber edebileceği hane emek rezervine sahip olmasıdır.

Özetle, tarihselci (maddeci tarih) yaklaşım tarzı, tarihsel kapitalizmin belirlenimine tabi bir üretim faaliyeti olarak tarımı inceler ve tarımsal yapıların dönüşümüne odaklanırken, tarı da bu yönelimi nedeniyle tarımsal üretimin özgül karakteristiklerini kavramak durumundadır.

Tarım literatürünün sınıflandırılması maksadıyla Shanin'in önerdiği çerçeveyi temel almakla birlikte o çerçeveyle tartışarak geliştirilen önerme mahiyetindeki ölçütler, Türkiye tarın literatürünün sınıflandırılmasında işlevsel olabilir mi? Öncelikle Shanin'in sınıflandırmasında olan ancak burada geliştirilen ölçütte bulunmayan temel bir eksikliğe dikkat çekilmelidir. Olmayan şey, kavram-olgu bağlantısını içerir nitelikte kategorik sınıflandırma ölçütleridir. Her bir yaklaşım tarzının içinde alt ölçütler olarak bu işlem yapılmadığı müddetçe, birikmiş bilgi birikimini tutarlı bir şekilde sınıflandırmak mümkün olmayacaktır. Bu yapılabildiğinde ise birbirine rakip kavramsal çerçeveyi kullananların aslında aynı yaklaşım tarzına sahip oldukları yada tersi gösterilebilmiş olacaktır. Şimdilik, düşüncesi bile heyecan verici bu çalışmanın uzağında olduğumu belirtmek durumundayım.

Tarımı konu alan Türkiye literatürü üzerine kimi ayrıntılı değerlendirmeler, lisansüstü tez ve makaleler bibliyografyası kataloglarını çözümlenirken yapılmıştı. Burada önerilen tasnif çerçevesi ışığında Türkiye tarım çalışmalarına bakıldığında kimi ilginç saptamalara ulaşmak mümkündür. Şöyle ki:

(a) Türkiye akademisinde Batı'daki gibi kurumsallaşmış bir kır sosyolojisi (ki bir zamandır Batılı kır sosyologları uzmanlıklarını tarım sosyolojisi şeklinde adlandırmayı yeğliyorlar) geleneği yoktur; ancak bu durum, tarım çalışmalarında biçimci/bilimci yakla-

şım tarzının bulunmadığı yada marjinal kaldığı anlamına da gelmemektedir. Aksine kır'ın bilimsel ilke ve tekniklerle her yönüyle incelemeye tabi tutulacak müstakil bir alan olduğu düşüncesi sosyal bilim disiplinleriyle sınırlı olmayan bir biçimde hayli yaygındır. Dolayısıyla ülkemizde kuramsallaştırılmamış, bilince çıkartılmamış bir biçimde adeta *kendiliğinden bilimci* (belki de *kendindebilimci* demeli) yaklaşım tarım çalışmalarında çok yaygındır. Tam da bu niteliği nedeniyledir ki, nicel ağırlığı teşkil eden bu çalışmaların ülkemizde tarımı konu alan bilgi birikimine katkıları son derece sınırlı kalmış, gerçekleştirilen çok sayıda çalışmadan anlamlı tartışmalar türememiştir.

(b) Batı akademilerinden farklı olarak Türkiye'de kır sosyolojisi disiplinini 1940'larda kurmaya girişenler *Köycülük* hareketinin de akademideki sözcüleri olmuştur. Belki de bu yüzden disiplin için "köy sosyolojisi" adı benimsenmiş ve 1960'lı yıllar boyunca da bu adlandırmaya sadık kalınmıştır. Ancak anılan yıllara kadar ne müstakil bir disiplin olarak "köy sosyolojisi" kurumsallaşabilmiş ne de Chayanov'gil anlamda bir *köy(lü)cü* yaklaşım geliştirilebilmiştir. 1940'lı yıllarda köycülük "davasını" akademide yürütenlerin temel güdüsü "komünizm fenalığına" karşı korporatist bir düzenin yerleştirilmesi olmuş; köy içi farklılaşmadan, farklı köylü üretimlerinden (zirai çiftçilik, küçük köylülük gibi) dem vurmak, "milli birliği" bozucu sapkınlıklar olarak görülerek mahkûm edilmiştir. Behice Boran ve arkadaşlarının 1940'lı yıllarda yaşadıkları, buradaki gözlemlerin abartılı olmadığına delildir. Belki de köy(lü)cülük akımının Türk sosyolojisindeki bu özgün niteliği nedeniyledir ki, Marksist tarım tartışmaları akımı 1970'lerde Türkiye'yi de etkisine aldığında, Chayanov'gil köylücülükle bu dönemde yapılan tarihsel maddeci tarım çalışmaları arasındaki sınır çizgileri hep muğlak kalmıştır. Küçük üreticilerin çözülmüyor

olmasından duyulan hayal kırıklıkları[17] (kuramsal iç sorgulamalar ve hızlı kopuşlar) ya da homojen köy tipolojileri geliştirme çabaları; çöldeki vahalar kadar kıymetli olan bu çalışmalarda tarihselci yaklaşımdan ziyade Chayanov'gil köylücülüğün (tabi ki Teodor Shanin tarafından güncelleştirilmiş şekliyle) izlerini bulmak daha mümkündür. 1980'lerin sonlarına doğru düzenlenen bir tarım sempozyumunda sunulan bildirilerin tartışmacısı olarak söz alan Oya Köymen'in (1988: 234) şu değerlendirmesi buradaki gözlemle uyumludur:

> Akademisyenler "geri küçük köylülerden" bahsedenlerin ağzının payını vermek, küçük çaplı tarımsal üretimin kapitalist ya da büyük çaplı üretim karşısındaki dayanıklılığını, üstünlüğünü ve daha verimli olduğunu kanıtlamak amacıyla köylere gidip saha araştırmalarına başlıyorlar. Amaç, aynı zamanda, kapitalizmin gelişiminin genel/evrensel yasaları olmadığını, kapitalizmin sanayiye özgü olduğunu ve köy sınırlarından içeri giremediğini bilimsel olarak! savunmak.

(c) Tarihselci yaklaşım tarzının Türkiye tarım çalışmalarına katkısı zamana yayılmış olmasa da derin olmuştur. Tartışma üreten ve bilgi birikimine katkı sunan çalışmalarda tarihselci yaklaşım dinamo görevi üstlenmiştir. Öte yandan dünya örneklerine benzer biçimde, tarihsel maddeci dünya görüşünün yapısalcı olmayan birikimlerine yönelmediği ve tümüyle ekonomi-politiğin kavram haznesiyle sınırlı kaldığı için, özellikle sosyoloji ve siyaset biliminden gelen basınçlara dirençli olamamış ve iç kırılmalar da yaşamıştır. Köylülüğün farklılaşması ve tarımsal yapıların dönüşümü gibi temel sorun alanlarını azgelişmişlik bağlamında ele alan bu yaklaşım, tarım çalışmalarına zengin bir kavramsal çerçeve de sunmuş, ihtiyaç duyulan kuram boşluğunun kapatılmasına önemli katkılar yapmış ve bizlere "Boratav-Erdost tartışması" adıyla da bilinen ender heyecanlar yaşatmıştır. Tarım çalışmalarının 1970'li yıl-

17. Bu hayal kırıklığının oto-biyografi tarzındaki etkili anlatımı için *bkz.* Bahattin Akşit (1988).

larına damgasını vuran bu çabaların arka plan motifi, hakim üretim tarzının niteliğini saptayarak buna uygun bir toplumsal devrim stratejisi geliştirmekti. Belki de bu yüzden Türkiye sosyalist hareketinin 1980 askeri darbesiyle yaşadığı ağır yenilgi ile birlikte tarıma gösterilen analitik ve ampirik ilgi de inişe geçti. 1970'leri andırır bir politik motivasyon ibaresi görünmese de, tarımda gerçekleşen dramatik dönüşümlerin, tarihselci yaklaşımı yeniden çağırdığı söylenebilir. Çokuluslu sermayenin tarımsal alanlara doğrudan nüfuzu, küçük köylülüğün kitlesel tasfiyesi ve kırsal yoksulluğun derinleşmesi gibi çağdaş olgulara kayıtsız kalınmayacağı düşünülebilir. Bu bölümü Türkiye'de tarım çalışmaları üzerine son derece önemli tespitler geliştiren Ecevit ve arkadaşlarının (2009) çalışmasına değinerek kapatmak, anlamı olacaktır.

Ecevit ve arkadaşlarının "tarım üzerine tezler" başlığını hak eden ve 30'a yakın önerme niteliğindeki tespiti içeren çalışması, uluslararası ve ulusal tarın literatürüne ilişkin her biri ayrı bir tartışma konusu olacak saptamaları sıraladığı gibi Türkiye tarımının temel sorun alanlarına da işaret etmektedir. Tarım üzerine tezlerden, bu çalışmanın amaçları doğrultusunda burada da tartışılan hususlarla ilgili olanları şöyle özetlenebilir: Türkiye tarım çalışmalarının metodolojik bakımdan en temel özelliği kuramsal bütünlükten yoksun olmasıdır. Bunun temel nedeni, kendi başına bir olumluluk olarak görülebilecek tematik çeşitlenmenin betimleyici çalışma türü sınırlarını aşamamış olmasıdır. Köyü türdeş bir bütün olarak görme eğiliminin yaygın varlığı ise bütünlüklü kuram yoksunluğunu yeniden üretmektedir. Tarım çalışmalarının kuramsal bütünlükten yoksun olması, metodolojik olduğu kadar kuramsal gerekçelere de sahiptir. Sözü edilen zaafın en temel kuramsal gerekçesi, toplumsal sınıf analizinin *analitik* bir araç olarak kullanılmamış olmasıdır. Bu kuramsal zaaf, tarım çalışmalarında ele alınan

konu her ne ise, onun sahip olduğu farklılaştırıcı ve bütünleştirici dinamikleri ve boyutları kavramayı engellemiştir.

Ecevit ve arkadaşları, Türkiye tarım çalışmalarının temel karakteristiğini ve onu koşullandıran yöntembilimsel ve kuramsal nedenleri vurguladıktan sonra geniş konu yelpazesinden kimi kritik seçkilerle bu saptamayı somutlaştırırlar. Bunlar arasından bu çalışmanın da konusunu oluşturan küçük meta üretimi hakkındaki tespitler, örnek olması bakımından şöyle özetlenebilir: Tarımsal küçük meta üretimi (KMÜ) mülksüzleşme baskısı altındadır; mülksüzleşen fakat işçileşemeyen, meta ilişkilerine çok yönlü dahil olan ve bu koşullarda farklılaşan bir özellik sergilemektedir. KMÜ; farklılaşmakla birlikte varlığını idame de ettirmektedir; bunun ana mekanizması ise hane emeğinin *değersizleştirilmesidir.* Hane emeğinin değersizleşmesi, hem kendi varlığının idamesini sağlayan, ama hem de sermayeye tabiiyetini derinleştiren bir mekanizmadır. Görüntüdeki bu paradoks, bir azgelişmişlik sorunudur: Azgelişmiş toplumsal formasyonlarda sermayenin tarıma dolaysız nüfuzu ancak ve ancak geri ilişkileri içselleştirerek ve tahkim ederek mümkün olmaktadır.

Bu bölümde alışılagelmiş literatür değerlendirme kalıplarının dışına çıkılmış, literatür değerlendirme işlemi de bir araştırma süreci şeklinde örgütlenmiş ve nihayet yöntembilimsel değerlendirmelerin ağırlıkta olduğu bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Şimdi ise sıra bu çalışmada benimsenen ve uygulanan araştırma yönteminin yöntembilimsel değerlendirmesindedir. İzleyen bölümün konusunu oluşturacak bu değerlendirmeye girişmeden önce hazırlık olması bakımından saha çalışmasının tasarımı hakkında kimi temel bilgilerin paylaşılması da tamamlayıcı olacaktır.

Sahadan 'Derlenen' Metodolojik Dersler

Bu araştırma, Türkiye tarımının yaşamakta olduğu yapısal dönüşümü onun en köklü ve yaygın olgusu niteliğindeki küçük köylülüğe odaklanarak açıklamayı konu aldı. Araştırmanın "açıklayıcı" niteliği, hipotez testine yönelimli bir çalışma olmasıyla değil, kuram kurucu olmasıyla ilgilidir. Araştırma, (a) tarımda yaşanmakta olan süreci kuramsallaştırmak, (b) Küçük köylülük eksenindeki mevcut bilgi birikimi ile geliştirdiği çözümlemeyi ilişkilendirmek ve böylece (c) Türkiye tarım sosyolojisi bakımından da bir süreklilik tesis edilmesine katkı sağlamakla sınırlı amaçlara sahiptir. Araştırma önerisi, son iki amacın gerçekleştirilmesini araştırmayı takip edecek ileri aşamalara ertelemiş ve mevcut çalışmaya bu amaçların gerçekleşme zeminini teşkil etme işlevi yüklemiştir. Bu çalışmada ilk amaç bakımından, küçük köylülüğün hane temelli altı tiplemesiyle sonuçlanan farklılaşma sürecinin analiz çabasından söz edilebilir. İkinci amaç ise çalışmanın tamamına sinmiş durumdadır; ancak yeniden süzülüp berraklaştırılmasına girişilmediği de belirtilmelidir. Bu çalışma, Türkiye tarımının sosyolojik

bilgi birikimi bakımından başta amaçladıklarının ötesine geçmiş, kuramsal çıkarımlarla birlikte kimi kritik metodolojik değerlendirmeler de yapmıştır.

Öncelikle belirtmek gerekir ki bu çalışma, tanımlanmış ve sınırları çizilmiş konu, sorunsal ve araştırma sorularıyla kuramsal bir çalışma olarak planlanmış, buna uygun olarak nitel araştırma deseninin hakim olduğu bir araştırma planı geliştirmiştir. Bu bölümde, saha çalışması öncesinde planlanan ile sahada gerçekleşen arasındaki mesafe ortaya konmaya çalışılacak ve izleyen araştırmalar bakımından ipucu niteliği taşıyacak kimi değerlendirmeler yapılacaktır.

Saha çalışmasında, nitel ve nicel araştırma teknikleri birlikte kullanılmıştır. Köy ve hane derinlemesine mülakat formlarıyla sahadan nitel veri geliştirilmesi, hane anket formu ile de veri derlenmesi planlanmıştır. Sahada şu olmuştur: Köy ve hane derinlemesine mülakat formları iç içe geçmiştir. Nitel desenli bir saha çalışması söz konusu olduğunda aynı temaları, aynı anda, farklı birimler temelinde, farklı soru formlarıyla sorgulamak, en azından bu araştırma bakımından başarılabilir bir şey olmamıştır. Köy derinlemesine mülakat uygulamaları, bir müddet sonra yanıtlayıcının kendi öz yaşam deneyimini aktardığı bir formata kaymış, aynı şey tersinden hane görüşmelerinde de gerçekleşmiştir. Bununla birlikte ortaya çıkan sonucun araştırma amaçları bakımından bir zaaf teşkil ettiği söylenemez. Çünkü bütün derinlemesine görüşme metinleri, analiz aşamasında tematik tasniflerle tek bir metin haline dönüştürülmüştür. Tekirdağ'dan Urfa'ya, küçük köylülerin bu tür saha çalışmalarına son derece açık oldukları, araştırmacının yıllar öncesine dayanan deneyimlerinde olduğu gibi aşırı kuşkucu ve faydacı sorgulamalarla çalışmaya yaklaşmadıkları müşahe-

de edilmiştir. Bunda derinlemesine görüşme tekniğinin araştırmacı ve yanıtlayıcı arasında karşılıklı etkileşimi öngören niteliğinin payının olduğu, örneğin aynı sabrın ve konuşma arzusunun kapalı uçlu sorulardan oluşan anket uygulamasına pek gösterilmediği de not edilmelidir.

Saha çalışması örneklemi, amaca dönük olarak ve Türkiye Ziraat Mühendisleri Odası'nın yönlendirmesiyle oluşturulmuş, 10 il ve her ilde iki ilçeye bağlı 20 köyü kapsamıştır. Zamana yayılan saha çalışması sırasında, il tercihlerinde kısmi değişikliklere gidilmiş, önceden belirlenmiş köy tercihlerinde de uygulama sırasında kısmi uyarlamalar yapılmıştır. Planlanan ve gerçekleşen örnekleme çerçevesi ile sahadan derlenen ve geliştirilen veri hacmine ilişkin bilgi ve değerlendirmeler için bu çalışmanın *Ek-1 Saha Çalışması Örneklemi* başlıklı bölümüne bakılabilir.

Köy örneklemesinin seçiminde her il için il merkezine yakınlık-uzaklık ölçütü esas alınmıştır. Buradaki varsayım, yakın köylerde farklılaştırıcı dinamiklerin daha belirgin olacağı yönündedir. Bu ölçüt işlemiştir. Ancak bunun gerekçesi başta ortaya konan gerekçelerden farklıdır. Konu köyün pazara yakınlığı-uzaklığı meselesi değildir. Tarımsal üretimin ileri-geri bağlantıları bakımından pazar, üstelik de uluslararasılaşmış biçimiyle, mesafe tanımaksızın, adeta köylünün tarlasında kurulmaktadır. Bu araştırmanın temel bulgularından birini de teşkil eden şu husus, il merkezine yakınlık-uzaklık ölçütünü işler kılmıştır: Küçük köylü, kendini farklılaştıran dinamikler karşısında, "küçük üretici köylü" özelliklerinden uzaklaştığı ölçüde, varlığını idame ettirebilmektedir. İl merkezine yakınlık "üretici köylü" özelliklerden uzaklaşmak bakımından daha fazla kanallar sunmaktadır.

Araştırmanın örgütlenmesi bakımından da bir gözlem notu düşmek tamamlayıcı olacaktır. Bu araştırma tek bir araştırmacı tarafından üstlenilmiştir. Özellikle nitel desenli araştırmada bu durum, çalışmanın planlanması ve uygulanması bakımından kimi avantajlara sahiptir. Kişisel özelliklerin çok fazla ön planda olduğu bir araştırma deseninde, bu anlaşılabilir bir durumdur da. Ancak aynı olanak, nitel verilerin analize hazır hale getirilmeleri ve analiz edilmeleri söz konusu olduğunda yerini pek âlâ olanaksızlığa bırakabilmektedir. Nitel veri, araştırmacıyı içine çeken bir özelliğe sahiptir; nicel veriyle daha baştan kurulan nesneleştirme işlemi, burada ayrı bir çabayı gerektirmektedir. Oysa zaman süresi de olan bir analiz çalışmasında, metnin zaman zaman dışına çıkabilmek de gerekmektedir. *Tablo 17*'de nitel görüşme toplam saat miktarı olarak yer alan 88 saat sizleri yanıltmasın. Daha baştan bu rakam araştırma verisi olarak 60 saat sınırlarına çekilmiş; ortaya çıkan metinler, gereksizlerin ayıklanması işlemine tabi tutulunca da 220 sayfalık bir metin ortaya çıkmıştır. Öncelikli ürün türüne göre sınıflandırılan görüşme metinleri, tematik olarak bir alt sınıflandırmaya daha tabii tutulmuştur. Nitel veri analizinin kod-kavram-kategori ve tema soyutlama sistematiğine azami dikkat sarf edilmiştir. Öte yandan elinizdeki metinde kodlardan temalara uzanan analiz çabasının ayrıntısına yer verilmemiş, analiz neticesinde ulaşılan sonuçlar nicel veri seti ile harmanlanarak sunulmuştur. Nitel analiz, yazılı materyal ile araştırmacı arasında sürekli geri dönüşleri gerektiren bir işlemdir. Bu analiz tekniğinde, nitel bilgisayar programı sadece işlem hızlandırıcı bir işlev görmekte, nicel paket programlarda (örneğin SPSS) olduğu gibi araştırmacı bilgi ve yetisini soğuran ve değersizleştiren bir yetenek (en azından henüz) sergileyememek-

tedir. Bu rapor, nitel veri ile döngüsel ilişkinin belli bir aşamadaki sonucu olarak görülmelidir. Raporu, nitel veri ile analitik ilişkinin tamamlanmış sonucu şeklinde takdim etmek, fazlasıyla iddialı olacaktır.

Böyle bir çalışmaya tek başına girişilirken nitel yöntem ve teknikleri bilmek elzemdir. Ancak bunların salt kitabi bilgisine sahip olmak, iyi bir uygulayıcısı olmakla her zaman sonuçlanmayabilir. Nicel ya da nitel, fark etmez; saha araştırmasının, bilgi boyutu olduğu kadar zanaat boyutu da güçlüdür. Hatta eğer somut bir saha araştırması söz konusu ise zanaat özellikleri çok daha öne çıkan bir konudur. İyi bir sosyal araştırmacı olmak; teoriye, metodolojiye, araştırma metot ve tekniklerine belli düzeylerde hakim olmakla ilgili olduğu kadar, deneyimle, yatkınlıkla, işe ayrılan zamanla, işe bağlılıkla, başka araştırmaları merak etmek ve farklı araştırma deneyimlerine açık olmakla da bağlantılıdır. Nitel saha araştırmasını nicelden ayıran bir özellik ise zanaat boyutunun burada çok daha ön plana çıkıyor olmasıdır. Çünkü nitel araştırma verileri, uygun araştırma yöntem ve teknikleri ile yola çıkan araştırmacı tarafından toplanmak ya da derlenmek maksadıyla sahada sizi bekliyor değildir. Araştırmacı yoksa nitel veri de yoktur! Daha doğru bir anlatımla, nitel veri ancak araştırmacı kadar vardır. Çünkü o; tümüyle araştırmacı ve yanıtlayıcı (gözlem birimi) arasındaki etkileşimin bir ürünüdür.

Nitel çalışmada, çalışmaya ayrılan zaman kadar, çalışma zaman aralıkları da çok önemlidir. Nitel analiz ve değerlendirme süreci, süreklilik arz eden bir zaman talep etmektedir; kopukluklar, gecikme ve kalite tavizlerini talep eden sonuçlar doğurabilirler.

Son yöntem notu, küçük köylülük hakkındadır. Dikkatli okuyucunun hemen fark edeceği gibi bu çalışmada "köylülük", "küçük köylülük" ve "tarımda küçük meta üreticiliği" gibi

kavramlar çoğu durumda aynı kategoriyi nitelemek maksadıyla birbirinin yerine kullanılmaktadır. Geçimlik üretim ile pazar için üretim arasındaki kritik farklılık ile tarımsal üretimin ileri-geri bağlantısında tüccarın yeri gibi tarım literatürünün önemli temaları düşünüldüğünde, yukarıdaki eş anlamlı kullanımın en hafif terimle "kavram kullanımında özensizlik" olarak görülmesi mümkündür. Üstelik, "köylülük", "küçük köylülük" gibi adlandırmalar genellikle Chayanov-Shanin çizgisine aitken, "küçük meta üretimi" Marksist bir kavramsallaştırmadır. Hal böyle olunca, adlandırmalar arasında geçişkenliği yeğlemenin gerekçesi ortaya konmak durumundadır. Bu çalışmada yeri geldiğinde belirtildiği gibi günümüzde Chayanov'gil köylülük kategorisinden (kendine özgü ve eşsiz ekonomik-demografik mantığa sahip kendine yeterli birimler anlamında) söz etmek ampirik bakımdan da temelsiz bir iddia olur. Köylülük, 2000'li yıllarda artık, iç farklılaşmasının her bir öğesi ile kapitalist piyasa ilişkilerinin belirlenimine tabidir. Bir başka ifade ile yukarıdaki nitelemeler arasındaki kuramsal ve ampirik farklılıklar "küçük meta üreticiliği" lehine silikleştiği için, terimler arasında geçişler yapmak da bir zaaf göstergesi olmaktan çıkmaktadır. Kavram kullanımına ilişkin bu notu düştükten sonra, metodolojik değerlendirmelere geçilebilir.

Küçük köylülük gibi bir inceleme nesnesi söz konusu ise, ortada homojen (kategorik) olduğu kadar heterojen özellikleri de olan bir olgu olduğu söz konusu demektir. Özellikle ampirik düzlemde görüngüsel varlığı bakımından küçük üreticiliğin heterojenlik özellikleri çok daha baskındır. Homojen özellikler ise daha çok analitik düzlemde belirgindir; bir anlamda KMÜ görüngüsel varlığında heterojenliğin, gerçek varlığında ise homojenliğin belirgin olduğu bir kategoridir. Bu durumda, saha

bulgularının analizi, ampirik genellemelerden ibaret olursa, görüngüdeki çeşitlenmenin indirgeyici kategorileri inşa edilmiş olacaktır. Böylesi bir sonuç hem tümevarımcı hem de tümden gelimci stratejiler bakımından adeta kaçınılmazdır. Analiz sonucu her iki stratejide de ortaktır: Görüngünün gerçek olarak sunulması yada aynı anlama gelecek şekilde gerçekliğin baş aşağı edilmesi. Burada ise somutu olgu/veri ile soyutu ise kavramla özdeştiren metodolojik yaklaşım yerine hem olguda hem kavramda, dolayısıyla hem veride hem de analizde somutluğu savunan bir yaklaşım önerilmiş ve onun gerekleri yerine getirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımın en özlü ifadesini, fazlasıyla politize edilmiş bir terim de olsa, Lenin'in "somut durumun somut analizi" sözünde bulmak mümkündür. Yöntembilim literatüründe "kuramla enforme edilmiş analiz" denilen, analiz yöntemi de burada savunmaya çalıştığım yaklaşımla önemli paralelliklere sahiptir.

Bulgular Işığında Küçük Köylülük: Sermaye Kapanı ve Köylülüğün Farklılaşması

3.1. Giriş

Bu bölümde saha çalışmasının bulguları, Türkiye tarımında küçük meta üretimini (KMÜ) içinde yer aldığı toplumsal bağlam içinde derinlikli bir şekilde kavramayı (betimlemeyi) amaçlayarak çözümlenecektir. Tarımda KMÜ'nün içinde yer aldığı tarihsel ve toplumsal bağlamı koşullandıran temel süreç, kapitalizmin eşitsiz ve birleşik gelişme kalıbıdır. Türkiye gibi dünyanın ezilenler kutbunda yer alan bir ülkede, söz konusu gelişme kalıbının hem nedeni hem sonucu olarak görülebilecek olan azgelişmişlik olgusu, KMÜ'nün tarihsel yolculuğunu kavramak bakımından kritik bir yere sahiptir. Bu çalışmanın benimsediği metodoloji gereği, KMÜ'nün tarihsel toplumsal bağlamını oluşturan ve koşullandıran genel yapı ve mekanizmalar, "genelden" başlanarak ele alınmayacak ve fakat genel belirleyen (kapitalist gelişme), inceleme nesnesi olarak KMÜ'nün kendi içinde keşfedilmeye çalışılacaktır. Böyle bir çabaya, ancak küçük meta üreticisi köylüleri 'küçük meta üreticisi' yapan en temel karakteristiğe yönelik belli bir ön-kabulle girişilebilir. Küçük üreticiliğin tarihsel eğilimi, emeğin üretim ve yeniden üretimini hane birimi temelinde ve özgürce örgütlemek ve gerçekleştirmek yönündedir. Kapitalizmin tarihsel

eğilimi ise, sınırsız/sonsuz bir kârlılık arzusuyla başta emek olmak üzere tüm varlıkları metalaştırmak, piyasa gereklerine ve sermayenin gerçek boyunduruğuna (sermayenin yayılmacı genişleme eğilimine) tabi kılmak yönündedir. Karşıt iki tarihsel eğilimin dönemsel "uzlaşılara" sahne olması, sermayenin kendinde özellikleriyle ilgili değildir; sermayenin freni yoktur! Söz konusu "uzlaşmalarda", toplumsal ilişkilerin siyasal örgütlenmesi anlamında (geniş anlamda) devletin rolü tayin edicidir. Öte yandan kapitalizmin de zanaat kökenli bir farklılaşma ürünü olduğu düşünülürse, "üretim araçlarının özel mülkiyeti" ve "girişimde serbesti" tutkusunun her iki toplumsal kategori arasındaki ortak aura olarak uzlaşıya zemin teşkil ettiği de söylenebilir.

Tarihsel kapitalizmin çağdaş formu, artık zanaat geçmişinden çok uzakta! Ulus-üstü ölçekte merkezileşirken yerel ölçekte yoğunlaşan ve bu amaçla ulusal pazarları ve ulus ölçeğinde kendisine engel teşkil edebileceği tarihsel bir vakıa olan siyasal toplumu (ulus-devlet) dönüştüren eğilimiyle finans kapital, nesnel olarak artık küçük köylünün tarlasında ve kaynayan kazanındadır. Nesnel bir gerçeklik olarak çokuluslu sermayenin tarımsal yapılara nüfuzu ile ampirik olarak gözlemlenebilir öznel bir deneyim haline gelmesi arasında bir mesafe vardır. Bu mesafenin hangi yönde ve nasıl kapanacağı ise öncelikle bir mücadele meselesidir. Bu çalışmanın ikinci temel ön-kabulü küçük köylülüğün bu mücadeledeki belli başlı araçlarına ve tarihsel olarak iyi bilinen yeteneklerine dairdir. Tarihsel bir kategori olarak küçük köylülüğü direngen kılan ve içinde yer aldığı geniş iktisadi sisteme adapte olmasını sağlayan iki temel olanaktan söz edilebilir: İlki, toprak varlığı ve onun biricikliği (toprak sermayeleşse bile yeniden-üretilemeyen bir meta olarak biriciktir) temelinde üretim faaliyetini görece metalaşmamış alanlara kaydırabilme olanağıdır. Diğeri ise, üretim ve

yeniden üretimin örgütlendiği hane birimi temelinde sahip olduğu emek kompozisyonuyla adeta "bir beygir gibi çalışıp, bir serçe kadar tüketebilme" yeteneğidir. Kautsky'nin "küçük köylülerin en iyi bildiği şey aç kalma sanatıdır" sözünü ettiği dönemden bugüne köylülüğün iyi bilinen ve üzerine çok şey yazılan bu iki özelliği, bu çalışmanın da odağında yer almıştır. Metalaşmamış alanları ve/veya meta-dışına çıkabilme olanakları ile hane emeğini kullanma biçimi, küçük köylülüğün özgür/özerk varoluşunun hem nedeni hem sonucudur. Tarihsel anlamıyla küçük köylünün özgürlüğü, sermaye *rağmen* bir özgürlüktür.

Kautsky'nin sözünü ettiği "aç kalma sanatını iyi bilmek" şeklindeki özellik (ki Chayanov'un da teorize ettiği bir özelliktir bu), ekonomi-politik terimlerle emeğini değersizleştirme "sanatı" şeklinde de ifade edilebilir. O halde, küçük köylülük emeğini değersizleştirmek suretiyle sermayeye *rağmen* özgürlüğünü muhafaza edebilmiş bir kategoridir. Ancak bilindiği gibi ekonomi-politikte değersizleşme, sermayeleşen (metalaşan) varlıkların değerlenmesi, dolayısıyla da değersizleşebilmesi anlamına gelir. Dolayısıyla emeğin değersizleşmesi, her şeyden önce sermaye tahakkümüne ve sermayeye gerçek tabiiyetin derinleşmesine işaret eder. O halde, sorulması gereken soru şudur: Küçük köylülüğün öz varlığını idame için uyguladığı başat strateji olan kendi emeğini değersizleştirme stratejisi, günümüzde sermayeleştiği ölçüde değersizleşen varlıkların kaderini mi yaşamaktadır? Dolayısıyla bugüne kadar emeğini değersizleştirerek sermayeye *rağmen* koruduğu özerk varlık alanı, günümüzde artık sermaye *için* işleyen bir *küçük köylü kapanına* mı dönüşmüştür[18]? Varlığını idame ettiren koşullar, kü-

18. Köylülük literatürü eşliğinde saha çalışması deneyimi sırasında edindiğim kuramsal "izlenimleri" buradaki sorular temelinde kalıba sokmamda yol gösterici bir çalışma için *bkz.* Mehmet C. Ecevit, N. Karkıner, A. Büke, "Köy sosyolojisinin daraltılmış kapsamından tarım-gıda-köylülük ilişkileri", *Mülkiye*, 262:XXXII, (Bahar 2009), s.41-62.

çük köylülüğün sermayeye tabiiyetini mi derinleştirmektedir? Bu sorular, buradaki çözümlemenin hem analiz odağını belirleyecek hem de analitik çerçevesini çizecektir.

Bu kapsam ve sınırlılıklar içinde ilk olarak girişilecek iş, genellikle sonlarda yer alması beklenen ürüne odaklanacaktır. Çalışmanın kuramsal analizinin izlediği seyir ve ulaştığı sonucun sunumu, metnin geri kalan bölümünün de hangi bütününün parçaları olduğu konusuna açıklık getirmiş olacaktır. Temel kuramsal bulguyu ete kemiğe büründürecek olan tamamlayıcı analiz kapsamında ilk olarak küçük köylülüğün hane emek kompozisyonuna ve emek kullanma biçimlerine odaklanılacaktır. Ardından, küçük köylü işletmelerinin ürün kompozisyonu ve tarımsal üretim süreci masaya yatırılacaktır. Hanenin emek ve ürün kompozisyonu analizi, tarımsal işletme ve emek kullanma biçimlerinin açıklanması bakımından önemlidir. Tarımsal işletme ve emek kullanma biçimleri üçüncü alt başlık olarak ele alınacak, bunu tarımsal üretimin ileri-geri bağlantılarının analizi tamamlayacaktır. Küçük köylü hanesinin yeniden-üretimi ise tüm bu alt-başlıkların içine sızmış bir şekilde çözümlemeye dahil edilecektir. Türkiye tarımında küçük meta üretiminin saha bulgularına dayalı çözümlemesi temelinde gerçekleştirilecek olan Türkiye tarımının yapısal dönüşümü hakkındaki değerlendirmeler de bu çalışmanın sonuç bölümünde yer alacaktır.

3.2. Saha Bulgularının Kuramsal Analizi

Çalışmanın birçok yerinde belirtildiği gibi saha çalışması, 10 farklı ilde şehir merkezine yakınlık-uzaklık kriteri ile her il için amaca dönük olarak seçilmiş iki ilçeye bağlı 24 köye ulaşan bir örneklemede zamana yayılmış bir şekilde yürütüldü. Saha çalışmasının coğrafi dağılımı ve bu çalışmada temel analiz birimi olarak ele alınacak köylü hanelerinin büyüklükleri *tablo 15*'de yer almaktadır.

Table 15. Saha çalışmasının coğrafi dağılımı ve hane büyüklükleri

İl	İlçe	Köy	Hane büyüklüğü	Yanıtlayıcı S
Tekirdağ	Çorlu	Yulaflı	2.9	16
	Saray	Ayvacık	3.4	15
		Ara Toplam	3.2	31
Manisa	Alaşehir	Akkeçili	4.4	19
	Merkez	Türkmen	2.9	16
	Ara Toplam		3.7	35
Antalya	Döşemealtı	Yağca	3.7	28
	Kumluca	Beşikçi	4.6	27
	Ara Toplam		4.1	54
Ordu	Merkez	Erenli	3.7	24
	Ulubey	Kumanlar	4.3	18
	Ara Toplam		4.0	42
Çorum	Merkez	Ovaseray	4.8	12
		Üyük	5.8	6
	Osmancık	Dirinoğlan	6.0	8
		Güvercinlik	3.1	9
	Ara Toplam		4.8	35
Adana	Ceyhan	Kıvrıklı	4.0	14
		Mercimek	7.3	12
	Tufanbeyli	Akpınar	3.2	10
	Ara Toplam		4.9	36
Malatya	Merkez	Sinanlı	5.5	10
	Yeşilyurt	Cafana	4.8	13
	Ara Toplam		5.1	23
Konya	Karapınar	Sazlıpınar	8.6	19
	Selçuklu	Meydan	5.6	13
	Ara Toplam		7.4	32
Şanlıurfa	Bozova	Eskin	7.9	24
	Harran	Sağlık	10.7	6
	Merkez	Kısas	5.9	38
	Ara Toplam		7.1	68
VAN	Gürpınar	Sakalar	11.7	11
	Merkez	Kevenli	9.0	15
	Ara Toplam		10.2	26
	Genel toplam		*5.39*	*381*

Tablo 15'den de izleneceği gibi, bu coğrafi dağılım; başta tarım ürünleri kompozisyonu olmak üzere, toprak varlıklarının taşıdığı önem, emek kullanma biçimleri, piyasaya eklemlenme örüntüleri, yerel enformel/formel iktidar bloklarıyla kurulan ilişkiler ve nihayet gündelik yaşam tarzları bakımından ihmal edilmemesi gereken bir farklılığa işaret etmektedir. Yöntem bölümünde de değinildiği gibi, tarımsal küçük meta üreticileri, üstelik görüngüsel düzlemde zaten oldukça farklılaşmış toplumsal üretim ve yeniden üretim ilişkilerine sahip bir kategoridir. Kaldı ki, post-modern tarın çalışmaları da bize, sözü edilen farklılaşmanın ortak/türdeş bir analitik kategori teşkil edemeyecek bir biçimde derinleştiğini söylemektedir.

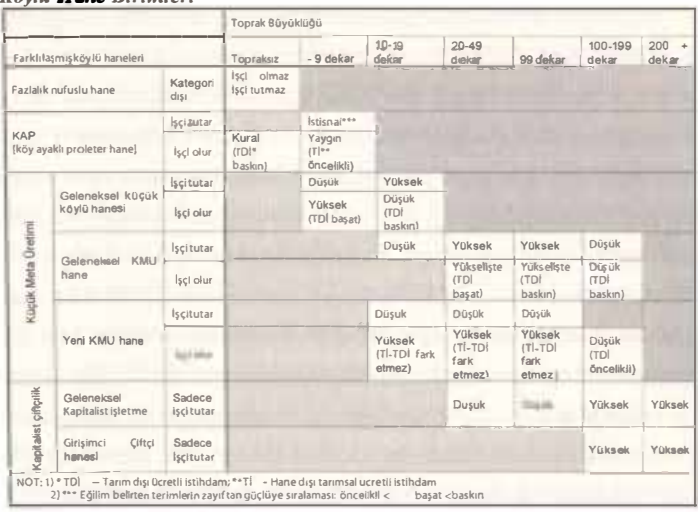
Coğrafi farklılaşmayı perçinleyen bu tarihsel ve güncel farklılaşma dinamikleri karşısında sosyal araştırmacı nasıl bir analiz stratejisi izlemelidir? Yoksa artık, küçük köylülük ampirik ve analitik bakımdan anlamlı, türdeş bir inceleme nesnesi olmaktan çıkmış mıdır? Köylülüğün Teodor Shanin tarafından yapılan, olgusal ve kuramsal ayırt edicilik taşıyıp taşımadığı yolundaki sorgusu, günümüzde tümüyle temelsiz mi kalmıştır? Köylülük bir sosyal olgu olmaktan mı çıkmıştır? Bugün sadece köy denilen kırsal uzamda kalıcı olarak ikamet eden ve çeşitlenmiş üretim faaliyetleri de yürüten bireyler toplamından mı ibarettir? Listesi daha uzatılabilecek bu çetin soruların yanıtları salt ampirik düzlemde kalınarak verilemez. Bu yüzden de sosyal araştırmacılarda gözlenen yaygın eğilim, geleneksel tarzlara bağlılığı sürdürmek yönünde olmaktadır. Standart bir araştırma raporunda en sık rastlanılan tarz, derlenen verileri, kavramsal bakımdan enforme edilmemiş bulgular olarak, belli bir sistematikle takdim etmek şeklindedir. Titiz yapıldığı takdirde, bilgilendirici bir çalışma olarak bilimsel araştırmalar için işlenmeyi bekleyen zengin bir veri seti sunuyor olması, kuşkusuz önemlidir. Ancak bilimsel bilgi birikimine yapılan kat-

kı bakımından taşıdığı anlamın da son derece sınırlı olacağı rahatlıkla söylenebilir. İkinci geleneksel yol ise köyün türdeş bir analiz birimi olduğu (sessiz) ön-kabulüyle, ampirik verileri köy-köy sunma, bu çok naif kaçarsa ya coğrafi bazda ya da daha gelişkin olarak belli köy tipolojileri bazında saha çalışması yürütülen köyleri gruplaştırma eğilimidir. Bu analiz biçimlerinin yukarıda yer verilen güncel tarım metodolojisi soruları karşısında hiçbir yanıtı ya da sözü olamayacağı, tartışma götürmezdir. Yukarıdaki sorulara yanıt bağlamında bu çalışmanın, araştırma süreci boyunca geliştirdiği, dolayısıyla da bu araştırmanın kuramsal sonuçlarından biri olarak da görülebilecek olan yaklaşımı ise şöyle ifade edilebilir: *Küçük köylülük, görüngüsel farklılaşması derinleşmekle birlikte, maddi üretim ilişkilerinin* (analizde somutlukla ancak kavranabilecek olan) *gerçekliğinde daha türdeş bir kategori olma yönünde dönüşmektedir*. Farklılaşmış küçük köylülük hallerini enlemesine kesen türdeşleştirici eğilim, küçük köylü hane emeğinin sermayeye tabiiyetini yoğunlaştırıcı tarzdaki *değersizleşmesidir*. Ürün türü, pazara yakınlık-uzaklık, toprak büyüklüğü, emek kullanma biçimindeki farklılaşmalar, demografik yapı vb; tüm bunlar, küçük köylü hane emeğinin değersizleşmesi sürecinin temposu, zamanlaması üzerinde etkide bulunan farklılık öğeleridir. Dolayısıyla sözü edilen farklılaşma dinamikleri, analitik bakımdan da son derece önemlidir. Zira zamanlama, mücadelenin zamanlaması olarak, emeğin değersizleşme eğiliminin olası gerçekleşme biçimlerine işaret eder. İçinde işçileşme ve yeniden-köylüleşme çevrimlerini barındıran bir zaman üzerine yürütülen mücadeleyi şekillendiren farklılaştırıcı öğeleri ihmal etmek, analitik somutluk (somut analiz) yerine ampirik genellemelere ya da bilişsel soyutlamalara meyletmekle ancak mümkündür.

Bu çalışmanın kuramsal amaçlara sahip bir araştırma olarak

planlandığı, benimsenen nitel yöntem ve tekniklerle sahadan geliştirilen verileri ise kuramsal inşaya yönelecek tarzda çözümleyeceği bilinmektedir. Saha çalışmasında, yüzü aşkın yanıtlayıcı ile 80 saati aşkın derinlemesine görüşmeler gerçekleştirildi. Ayıklamalardan sonra 300 sayfaya kadar inen derinlemesine görüşme metni, saha çalışması sırasındaki gözlemler, tutulan notlar ve 400'ü aşkın hane anketinin ayıklamalar sonunda analize hazır hale getirilen ve 380 yanıtlayıcıya ait olan veri seti, bu çalışmanın ana malzemesini oluşturmaktadır. Nitel veri analizi, yöntem kitaplarında söylendiğinden daha fazla, araştırmacının nitel veriye (metne) tekrar ve tekrar dönmesini gerektiren, saha metnini bir aşamadan sonra bir kenara bırakma lüksünü araştırmacıya tanımayan zahmetli, zahmetli olduğu kadar da zevkli bir süreç. İçinde yer aldığı bağlamıyla derinlemesine kavranmaya çalışılan küçük köylülük hakkındaki metinlerle, kuram inşası amacıyla girişilen ve halen de devam eden "mücadelenin" "geçici" addedilebilecek sonucu aşağıdaki kutuda yer almaktadır.

Kutu 3: Türkiye Tarımında Küçük Köylülüğün Dönüşümü ve Farklılaşmış Köylü Hane Birimleri

Farklılaşmış köylü haneleri		Toprak Büyüklüğü: Topraksız	- 9 dekar	10-19 dekar	20-49 dekar	99 dekar	100-199 dekar	200 + dekar
Fazlalık nüfuslu hane	Kategori dışı	İşçi olmaz İşçi tutmaz						
KAP (köy ayaklı proleter hane)	İşçi tutar		İstisnai***					
	İşçi olur	Kural (TDİ* baskın)	Yaygın (Tİ** öncelikli)					
Küçük Meta Üretimi: Geleneksel küçük köylü hanesi	İşçi tutar		Düşük	Yüksek				
	İşçi olur		Yüksek (TDİ başat)	Düşük (TDİ baskın)				
Geleneksel KMU hane	İşçi tutar			Düşük	Yüksek	Yüksek	Düşük	
	İşçi olur				Yükselişte (TDİ başat)	Yükselişte (TDİ baskın)	Düşük (TDİ baskın)	
Yeni KMU hane	İşçi tutar			Düşük	Düşük	Düşük		
				Yüksek (Tİ-TDİ fark etmez)	Yüksek (Tİ-TDİ fark etmez)	Yüksek (Tİ-TDİ fark etmez)	Düşük (TDİ öncelikli)	
Kapitalist çiftçilik: Geleneksel Kapitalist işletme	Sadece işçi tutar				Düşuk		Yüksek	Yüksek
Girişimci Çiftçi hanesi	Sadece İşçi tutar						Yüksek	Yüksek

NOT: 1) * TDİ – Tarım dışı ücretli istihdam; **Tİ - Hane dışı tarımsal ücretli istihdam
2) *** Eğilim belirten terimlerin zayıftan güçlüye sıralaması: öncelikli < başat <baskın

İlk bakışta yazarına bile "olancası bu muydu" dedirten yukarıdaki kutu, nitel ve nicel verilerin, sahada kayda alınmış-alınmamış gözlemlerin ve ilgili literatürün bıraktığı kavramsal bir "tortu" olarak da görülebilir. Bu kavramsallaştırma çabası, yatay ve dikey sütunlarda yer alan iki değişken arasındaki çapraz ilişkiden ibaret değildir. Her şeyden önce bu kutu, nicel analiz ürünü değildir. Aksine köylü hane tiplemelerini ifade eden kategoriler, saha safhasından başlayarak nitel çözümleme sürecinde adım adım inşa edildikten sonra, nicel veri setine dönülmüş; yaklaşık 6 değişkenin harmanlanması ve bir o kadar değişkenle de test edilmesi suretiyle buradakine yaklaşan bir değişken nicel analiz içinde inşa edilmiştir. Bu işlem için istatistikçilerin pek sevdikleri terimle "rakamlara işkence edildiği" de itiraf edilmelidir. Yine de bu çaba, nitel çözümlemenin ulaştığı kuramsal genellemenin güvenilirliği ve geçerliliği için önerilen ve nitel çözümleme sonucunda ulaşılan sonucun nirengi taşı işlevi

gören *triangülasyon* tekniğinin bir gereği olarak da görülebilir.

Kuramsal çabanın iki aksını tanımsal hanenin sahip olduğu ve işlediği arazi büyüklüğü ve ücretli emek kategorisi ile kurduğu ilişkinin oluşturuyor olması, bu iki boyutun küçük köylülüğün farklılaşması ve türdeşleşmesi süreçlerinin zeminde yer alıyor olmasıyla ilgilidir. Her iki aksın kesişme noktasında yer alan özellikler ise, toprak sahipliği için ürün türü ve teknik üretim süreci, işletme biçimleri (kiraya-ortağa verme/alma), üretim araçlarının mülkiyeti, girdilerinin metalaşma düzeyi ve tedarik edilme kanalları gibi üretim ilişkileri çözümlemesinin tamamlayıcı değişkenlerini içinde barındırmaktadır. Köylü hanesinin ücretli emek kategorisiyle ilişkisini gösterir eksen ise, hanenin emek rezervi, emek rezervinin hane üretim gereksiniminde kullanılma eğilimi, hane içi cinsiyetçi işbölümü, hane biriminin üretim ile emeğin yeniden üretimi işlevleri arasındaki mekansal ayrışma bakımından taşıdığı özellikler ve nihayet emeğin yeniden üretiminin metalaşma düzeyi gibi kavramlarla yüklüdür.

Elinizdeki çalışmanın kuramsal amaçlarından ilkinin (diğeri Türkiye tarımının makro dönüşümü hakkındaki kavramsal çıkarımlardır) gerçekleşmesi olarak da görülebilecek *kutu 3*'deki çaba, tarım çalışmaları bakımından iki kritik metodolojik önermeye sahiptir. Bunlardan ilki, güncel tarım çalışmalarında köylü hane biriminin hala en uygun *analiz birimi* olmakla kalmayıp en uygun *analitik düzey* haline de geldiği önermesidir. Köylü hanesinin kritik önemi, cemaat/cemiyet, kır/kent ikiliklerinde ilkinin tanımlayıcı özelliği olarak ifade edilen iş ile ev arasında mesafe olmaması şeklindeki tespitten emeğin üretim ve yeniden üretiminin örgütlendiği temel birim olmasına kadar uzanan haklı gözlemlerle beslenmiştir. Bu araştırma, köylü hanesini temel analiz birimi kılan bu tarihsel ve ayırt edici özelliğin dönüşmekte olduğunu gözlem-

lemiştir. İkamet edilen konutların mimari özelliği, tamamıyla emeğin yeniden üretim işlevine dönüktür. İş ile ev arasında mekansal bir mesafe oluşmaya başlamıştır. Burada mekan, fiziki mimari anlamında değil toplumsal ilişkilerin örgütlendiği zemin anlamında ele alınmalıdır. Söz konusu mesafe, "köy ayaklı işçiler" ile "kapitalist tarım işletmesi" mahiyetindeki hanelerde daha belirgindir. Bu gözlem, köy hane biriminin analitik önemini yitiriyor olması şeklinde değerlendirilmemelidir. Emeğin yeniden üretim ikametgahı olmayı sürdürmesi bile başlı başına hane biriminin analitik öneminin garantisidir. Bu çalışma hane birimine bir de analiz düzeyi işlevi yüklemiş, köylülüğün farklılaşmasını açıklayacak en uygun kategorileştirmenin hane düzleminde inşa edilebileceği iddia edilmiştir. "En uygun" ibaresi, yaşanan sürecin farklılaşma ve türdeşleşme yönündeki birleşik eğiliminin ancak hane düzleminde kavranabileceğine işaret etmektedir.

Yukarıdaki teorik çabanın ikinci metodolojik önermesi ise ilkiyle bağlantılıdır. Buna göre, küçük köylülüğün dönüşümü ancak toplumsal sınıf analizi ile kavranabilir. Emek-sermaye çelişkisinin terimleri, kent ve sanayideki göstergeleriyle köylülüğün üzerine empoze edilmemek kaydıyla, sözü edilen dönüşümü içerden kavramak bakımından son derece açıklayıcı hale gelmiştir. Köylülüğün farklılaşmasının çağdaş anlamı bakımından şu söylenebilir: temel sınıflarla köylülük arasındaki mesafe, maddi üretim ilişkileri içindeki konumlanışları bakımından kapanma yönündedir. Muhtemel ki hiçbir zaman aynılaşmayla sonuçlanmayacak olan bu yakınlaşma nesnel bir duruma işaret etmektedir. Sınıflar örgütlenme ve mücadeleye tutuşma gibi kolektif deneyimle oluştukları için, farklılaşan köylülük henüz buna uzaktır. Dolayısıyla toplumsal sınıfları analiz düzeyine çıkarmak ve farklılaşan köylülüğü toplumsal sınıf kategorileri ile sınıflandırmak, günümüzde yaşanan dö-

nüşümü açıklamak bakımından yetersiz kalacak; toplumsal sınıf kategorilerinin prizmasından süzülen kuramsal ve politik anlamlar, kırın somut gerçekliği üzerine giydirilmiş olacaktır. Hemen belirtmek gerekir ki, ikinci önerme tek başına ele alınacak olursa, hem Marksist tarım çalışmaları bakımından kritik ve açıklanmaya muhtaç kimi kuramsal ve politik imalar söz konusu olacak hem de ilk önermeyle açık bir çelişkiye düşülmüş olacaktır. Dolayısıyla ikinci önerme, tarımda toplumsal sınıf analizine yönelik kuramsal bir itirazı değil, söz konusu analizin nasıl yapılması gerektiğine dönük yöntemsel bir itirazı dile getirmektedir. Bu da kısaca, "toplumsal sınıf analizinde analitik öncelik *sınıfta* değil *sınıflar mücadelesindedir*" şeklinde özetlenebilir. Analitik önceliği sınıflar mücadelesine vermek demek, somut bir saha araştırmasında inceleme nesnesini (ki burada köylülüktür) maddi üretim sürecindeki sömürü ilişkisi içinde kavramak demektir. Sürece ve ilişkiselliğe odaklanmak ise, köylülüğü ekonomi-politik olduğu kadar sosyolojik açıdan da irdelemek anlamına gelir. Bu noktada şu sorunun yanıtlanması gerekir: Toplumsal sınıf kategorileri birer tipoloji olarak köylülüğün iç farklılaşmasına giydirilmeyecek ise söz konusu farklılaşmayı kavrayacak uygun analiz birimi ne olacaktır? Bu çalışmanın saha araştırmasından çıkardığı sonuca göre köylü hanesi, şimdilik en uygun analiz birimi olarak ele alınabilir ve hane temelli tipolojilerle köylülüğün farklılaşması irdelenebilir.

Bu iki metodolojik önermenin ardından, farklılaşan köylü hane kategorilerinin kavramsal tanımlaması aşağıdaki gibidir:

1) *Fazlalık nüfustan teşkil eden hane tipi*: Bu hanelerin ayırt edici özelliği, köylü özellikleri ile temel bağlarını kopartmış olmalarıdır. Köylülükle, köyde ikamet ediyor olmak dışında bir bağı kalmamıştır. Hanenin mülk toprağı yoktur; işgücü rezervi taşımıyor olması, kiracılık ve yarıcılık gibi işletme biçimlerine yönelme-

sine de bir engeldir. Hane, yaşamını köy dışı gelir(ler)le sürdürür; emekli maaşı ve düzenli akraba yardımı başlıca fon kaynağıdır. Bundan da yoksun olan haneler, köyde "düşkün" muamelesi yapılarak himaye edilir. İç ve dış göç eğilimi görece düşük olan ve tarımsal üretimin canlılığını koruduğu köylerde bu hane tipinin varlığı marjinal olsa da, köylük mekandaki muhtemel gelişme eğilimlerinden birini temsil eder. Son birkaç yıldır yaygın olarak uygulamaya konulan ve 65 yaşını doldurup aylık 500 Türk lirasından fazla geliri bulunmayanlara yönelik fon aktarımı da bu yöndeki gelişmeyi destekleyici mahiyettedir. Kırsal bölgelerde yoğun talep gören bu uygulamayla yaşlı bakımı gibi uzmanlık gerektiren kamusal bir görev, bu yönde herhangi bir kurumsal örgütlenmeye gidilmeksizin, aylık maaş bağlanmak suretiyle aile kurumunun üzerine yıkılmaktadır. Klientalizmin tipik bir uygulaması olarak hem siyasi iktidara oy desteği sağlayan hem de kırsal hane için yeni bir nakit para edinme kanalı olan bu uygulama, kısa vadede yaşlı bakımı sorunuyla yüzleşmeyi ötelese de, sorunun katlanarak büyümesini engelleyemeyecektir.

1950'li ve 1960'lı yıllarda yüksek iç ve dış göç vermiş İç ve Orta Anadolu köylerinde bu hane tiplemesinin hakim hale geldiği yönünde yaygın gözlemler ve sınırlı araştırmalar mevcuttur. Aslında bu haneler, ne analiz birimi ne de düzeyi bakımından analitik bir kategori oluşturmazlar. Bunları hane birimi temelinde türdeşleştirecek kriterlere, öznel yaşam deneyimlerinin ihtiva ettiği "sonsuz çeşitlilikten" çıkartılacak ampirik genellemelerle ancak ulaşılabilir. Bir bakıma, post-modernitenin köylülüğün birey temelli çalışılması yolundaki önerileri, tam da bu gruba denk düşmektedir. "Fazlalık" nitelemesi, bu hane üyelerinin öznel algısının eseri değildir; onlar "ata toprağında" bulunmaktan, çocukluk ve gençlik anılarının nostaljisini yapıyor olmaktan dolayı mutludur ve tam bir gü-

ven duygusu içindedirler. Köydeki evleri onlar için kelimenin gerçek anlamıyla bir huzur evidir. İletişim ve ulaşım olanakları ile yaşam standardı göstergelerine işaret ederek, köyle kent arasında bir farkın kalmadığına sık sık vurgu yaparlar. "Fazlalık" nitelemesi, kendini tarımsal üretim faaliyeti ile tanımlayan köylü bakış açısının bir ürünüdür.

2) *Köy ayaklı proleter hane tipi*: Bu hane tiplemesinin adı, sahada, "köy ayaklı proleterler" tarafından konmuştur. Uluslararası yeni işbölümünün tetiklediği bir olgu olarak azgelişmiş toplumsal formasyonlarda gittikçe yaygınlaşan bu olguya verilen adlar dilimize tercüme edilirken, muhtemel ki buradakine en yakın adlandırma "köy temelli işçiler" şeklindeki tercih olacaktır. Bu nitelemeyi de nitelenenler, en azından ilk duyduklarında anlamayacaklardır. "Köy ayaklı" nitelemesinin Türkçenin anlam dünyasına daha uygun olduğu söylenebilir. Köy ayaklı proleter; proleter hane tipi temelinde değil de, hane dışı işlerde ücretli çalışan ya da daha dar şekliyle tarım dışı ücretli istihdam edilen şeklinde tanımlanırsa, köyün en yaygın ve türdeş kategorisini oluşturur. Tarım dışı işlerde düzenli istihdam edilenlerin nicel büyüklüğü hakkında köylerde verilen en düşük oran, "köyün gençlerinin yarısı" şeklinde olmaktadır. Köylerde 30 yaş altı aktif işgücünün ana yönelimi tarım dışı istihdam yönündedir; tarımsal üretim gittikçe orta yaş üstü bir etkinlik halini almaktadır. Tarımsal üretim ile tarım dışı ücretli istihdamın "risk" algısı bakımından kıyaslanması, bu yönelimin temel gerekçesini teşkil etmektedir. Köy ayaklı işçilere "işçilik mi köylülük mü" sorusu yöneltildiğinde, işçilik tercihlerini iktisadi risk analizi ile temellendiriyor olmaları, sadece onlara mahsus bir tutum değildir. Küçük köylülüğün tamamında benzer bir algı mevcuttur. Tarım ve tarım dışı istihdamın "risk" terimi ile kıyaslanması, köylülere aittir ve küçük köylülüğün dönüşümü bakımından çok faz-

la şey anlatmaktadır. Tarım doğal riskler dışında gerek piyasa gerekse de işletme riskleri düşük ve öngörülebilir bir üretim faaliyeti iken, sınai üretim öngörülemez risklerin vatanı olarak bilinirdi. Köylülüğün kuşaklar boyu biriktirdiği deneyimler ışığında doğal riskler, aslında işaretleri önceden görülebilen ve döngüselliği bilinen risklerdi. Neyi ektiğinde neyi biçeceği köylü bakımından belirsiz değildi. Oysa düzenli işçilik, köylü bakış açısıyla, "el kapısına muhtaç olmanın", "her an kapı önüne konmanın" riskleriyle dolu bir "gurbet" ve "yaban el" dramıydı. Köylülüğün işçiliğe göre riskli olduğu yargısı, köylüyü köylü yapan kültürel değerlerde ve tarihsel yönelimdeki (kendine yeterlilik ve özgürlük) muazzam kırılmaya işaret etmektedir. Tarımsal üretimi riskli bulmanın temel göstergesi, üretim girdi maliyetleri ile ürün fiyatlarının öngörülebilir olmaktan çıkmış olmasıdır. Söz konusu olan küçük köylü olunca, kurulamayan bu denklem dar anlamda bir girdi-çıktı maliyet analizinden daha öte anlamlar taşımaktadır. Girdi-çıktı denklemine sarmalanan şey, gündelik yaşamı ve yaşam tarzıdır. Bu da köylünün gündelik yaşamı idame ettirebilmesinin nakit para gereksinimine ne ölçüde tabi hale geldiğiyle ilgilidir. Kaybolan zanaat mesleklerinde duymaya alışık olduğumuz "bu iş benimle birlikte toprak olacak" yakınması, Anadolu köylerinde yaygınlaşmaktadır. Düzenli ücretli işçilik ise, ücret düzeyi düşük bile olsa, belirlenmiş miktarıyla öngörülebilir bir gündelik yaşam anlamına gelmektedir.

Köy ayaklı proleter haneyi tarım dışı ücretli istihdama yönelen küçük üretici kategorilerinden ayıran en önemli özellik, topraksız olmalarıdır. Topraksız köylülük, Türkiye tarımının geleneksel bir kategorisi olarak yaygın varlığını sürdürmektedir. Genellikle, yaşadığı köyün işgücü talebini karşılayarak yaşamlarını sürdüren topraksız köylüler ile topraksız köy ayaklı proleterler arasındaki benzerlikler farklılıklardan çok daha baskındır. Geleneksel top-

raksız köylü, köyün "ırgatıdır", "amelesidir". Çukurova'nın bereketli topraklarında 250 senedir mevcudiyetini sürdüren bir köyde haklarında söylendiği gibi, topraksız köylüler "*inek beslerler; köy içinde yevmiyeye giderler; yeşil kartları var; kaymakamlıktan yardım gelir; her sene 25 torba kömür verilir.*" Sözü edilen köy gibi tarımsal üretimin canlılığını koruduğu köylerde, geleneksel topraksız köylülerin iş bulma olanakları da artmıştır: "*Eskiden hepimiz kendi tarlamızda çalışırdık, 20 seneden önce durum böyleydi, kendin yapıyordun, yevmiyeden kurtuluyordun; ama 20-30 seneden beri evden işe giden olmaz, köyün içindeki fakirler var, onlar 30-40 lira yevmiye ile çalışırlar.*" Oysa köy ayaklı topraksız proleterler, kapitalist işletmelerde "amele" olsalar da köylerindeki statüleri yüksektir. Türkiye kırında en kestirme statü ölçer hala "kız verme" ölçütüdür: "*İşi, toprağı olmayana kız vermezler; toprağı olanlar ayrı, kendini kurtaracak şekilde toprağı olana da kız verirler, ama toprağı olmasa da organizede (*sanayi bölgesi, *y.n.) çalışıyorsa ona da kız verirler.*"

Topraksız ya da küçük toprak sahibi olup tarın dışı yerine genellikle hane dışı tarımsal işlerde ücret geliri elde edenler, burada tanımlanan "köy ayaklı proleter hane" tiplemesine dahildirler. Köy ayaklı proleter hane, hane emek rezervini kural olarak tarım dışı istihdama yönlendirir; bu davranış kalıbı, hane reisi kadar eşi ve varsa yetişkin çocukları için de geçerlidir. Bunlar arasında, henüz toprak varlığı pay edilmediği için, ancak buna rağmen evlenip ayrı ev açan "geçici" topraksızlar da mevcuttur. Baba toprağından ileride kendisine bir pay düşecek olsa da, artık kendisi baba evi emek rezervinin bir parçası değildir. Bununla birlikte köy ayaklı proleter hane içinde yeniden-köylüleşme eğilimi, diğer kategorilerdeki ücretli çalışanlara kıyasla düşük olsa da mevcuttur.

3) *Küçük Meta Üretimi: Geleneksel küçük köylülük*, hane emek

rezervini öncelikli olarak hane üretiminde istihdam etmek eğilimindedir. Sınırlı toprak büyüklüğü ile tarımsal faaliyet sürdüren geleneksel küçük köylü hanesinde, hane üretiminin gereksinim duyduğu emek miktarı ile ücretli işçi istihdam etme eğilimi arasında doğrusal bir ilişki vardır; hane emek gereksinimi düşük iken az sayıda, yüksek iken ise çok sayıda işçi tutulur. Hane emek gereksinimi düşük hanelerde, emek rezervinin sevk edilebildiği kadarı özellikle tarım dışı istihdam alanlarına yönelir. Hane emek gereksiniminin görece yüksek olduğu küçük köylü hanelerde hane içi/hane dışı çalışma dengesi, hane üretimi lehine döner. Ancak bu durumda hane dışına sevk edilen hane emeği baskın bir biçimde tarım dışı istihdama yönelir. Geleneksel küçük köylü haneler girdileri pazardan temin etmeleri, pazar için üretim yapmaları ve üretimin belli aşamalarında ücretli emekçi istihdam etmeleri ile tipik bir küçük meta üreticisidirler. Ayırt edici özellikleri ise, sömürülen bir kategori olarak sermaye nüfuzu ile bütünleşme eşiği ya da derecesinin düşük olmasıdır. Bu ise sahip oldukları tarım topraklarının büyüklüğü ile ilgilidir. Örnek olması bakımından, sözleşmeli çiftçilik ile mısır üreten bir köyden söylenene kulak verilebilir: "*Şirket 30 dönüm gibi tarlaları kabul etmiyor, illa büyük olacak.*" Tohum, gübre, ilaç gibi tümüyle metalaşmış girdilerle ve emek tasarrufu sağlayan araçlarla gerçekleşen "sermaye yoğun" üretim, kaçınılmaz olarak ölçek sorununu da güncelleştirmiştir. Üretimin ileri-geri bağlantılarını kuran sermaye failleri (şirket, banka vb) bakımından belli bir ölçeğin altında üretim yapan köylü hanesi, ihmal edilebilecek bir kategori olabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada kullanılan "geleneksel küçük köylü hanesi" terimi ile diğer küçük meta üreticisi haneler arasındaki fark: nicelik farkıdır, nitelik değil.

4) *Küçük Meta Üretimi: Geleneksel küçük meta üreticisi* hanelerde de bir önceki kategoride olduğu gibi, hakim emek kullanma

stratejisi, hane işletmesinin gereksinimlerine yöneliktir. Hane üretiminin demografik dengesi elverdiği sürece ve üretim ölçeği büyüdükçe, geleneksel yönelimi iki yönde zayıflar. İlki olarak üretim ölçeği büyüdükçe hem ücretli işçi istihdam etme eğilimi yükselişe geçer hem de sahip olduğu emek rezervinin hane içi/hane dışı çalışma oranı hane dışı lehine dönüşmeye başlar. Emek rezervini hane dışına sevk etme eğilimindeki artış, baskın bir biçimde tarım dışı istihdama yöneliktir. Bu hane tiplemesine benzer özellikteki bir Çukurova köylüsü, hane emeğinin hane dışına ve çoğunlukla da tarım dışı işlere yönelmesini şu sözlerle dile getirmiştir: *"Benim oğlum hesap yapmış, 'bu tarlalar bana borçlu, tamı tamına 5 milyar borçlu, bu tarlalardan alacağım var' diyor."* Bu sözler, genç kuşak köylülerin "ücretsiz aile işçisi" gibi yaygın bir kategoriyi, emeği ödenmemiş bir tür "gizli işçilik" konumu olarak algıladığını gösterir. Oğlundan duyduğu bu hesaplama tarzı köylünün aklına da yatmış gibidir, sözlerini şöyle sürdürür: *"Şirkette çalışıyorsun, sigortan yatıyor, asgari ücret zaten belli, ondan aşağı veremiyor. Köyde sigorta mı var? 65 yıldır uğraşıyorum, mesaimiz 16 saatten, bu kadar çalışmaya geride ne var, sıfır; yatırımımız ne, sıfır; devlet desteğini kesti, tarımı bitirdi; küresel ısınma var, yağmur yağmadı; buğday normal oldu bu kez pazar olmadı; domates ekek dedik, Rusya kapattı."* Bu anlatıda aşırılık ve abartı görenleri Adana ziraat mühendisleri odasından bir yetkili şöyle uyarır:

> "Ovayı gezerseniz 'öldük bittik' lafını çokça duyarsınız. Bu doğrudur. Modern tarım teknolojilerinin uygulandığı bir yerdir Adana; bir yılda iki-üç ürün alınır; eskiden hasat havası yaşanırken şimdi matem havası hakim; bunun nedeni üretim girdileri, girdiler çok pahalı, ürün ise para etmiyor; kentin tarımsal ekonomiye, pamuğa bağlılığı artık yok; eskiden küçük iş makineleri kullanılırken şimdi çok farklılaştı, toprak işleme, bitki bakım işleme teknikleri, hasat teknikleri çok gelişti. Çukurova'da şirket tarımcılığına, büyük aile tarımcılığına yöneliş var; gelişmeyi bunlar takip ediyor, tabi orta küçük ölçek halen devam ediyor. Birim alanda verim artmış, ama ürettiği ürünü pazarlayamamış, ürün fiyatı düşük, ağlaması ondan."

Ziraat mühendisine göre küçük meta üreticileri gelecekleri olmayan ve fakat varlıklarını da sürdürecek olan bir kategoridir. Bu direnci kavramak bakımından izleyen küçük meta üreticisi hane tiplemesi fikir verici olabilir.

5) *Küçük Meta Üretimi: Yeni küçük meta üreticisi* haneyi "yeni" kılan, genel olarak köylülüğe özgü olan ve hane emek rezervini öncelikli olarak hanenin üretim gereksinimlerine sevk eden yöneliminden kopmuş olmasıdır. Hane üretiminin emek gereksinimini düşürme eğilimi, hem dışarıdan ücretli işçi istihdamına duyulan gereksinimi azaltmak hem de hane emek rezervini gelir getirici hane dışı işlere sevk etmek şeklindeki iki yönelime sahiptir. Bu yönelim için başvurduğu yaygın strateji, ürün farklılaşmasına yönelmektir. Emek gereksinimi yüksek tarla ürünlerinden (örneğin pamuk) meyve üretimine (örneğin nar) geçiş, bu kategorinin en tipik davranış şeklidir. Yeni küçük meta üreticisi hane, hane dışı gelir kaynakları konusunda seçici değildir, durumsal olarak tarım ya da tarım dışı ücretli istihdam olanaklarına yönelir.

6) *Geleneksel ve yeni kapitalist çiftçi* işletmesinin "kapitalist" sıfatını almasına neden olan özelliği, tarımsal işletmesinin yeniden üretimi bakımından hane dışı ücret gelirine gereksinim duymaması, tersine tarımsal işletmesinde sadece ücretli tarım işçisi istihdam etmesidir. Kapitalist çiftçi işletmesini hala "geleneksel" kılan özelliği ise, belli bir üretim ölçeğine kadar hane emek rezervini kendi üretiminde kullanma eğilimidir. Bu özellik, kapitalist çiftçiyi hala "köylü" kılan ve onu tarımsal küçük meta üreticilerine yaklaştıran bir özellikken, yeni kapitalist çiftçiden de uzaklaştırır. Girişimci çiftçi, kendisi işinin başında bulunsa da, hane emek rezervini tarımsal üretime bilfiil dahil etmez; özellikle çocuklarını tarımsal işletmenin gereksinim duyduğu beşeri ve kültürel sermayeyi edinmesi doğrultusunda yönlendirir. Dünya borsalarında ürün

fiyatlarını günlük olarak izlemek, üretimdeki yeniliklerle (inovasyon) bağlantı kurmak, bu hane kategorisinin kanıksanan davranışlarındandır.

Bu alt bölümde çalışmada vaat edilen kuramsal inşaya dönük nitel analizin sonuçlarına ana hatlarıyla yer verildi. Dikkat edilirse burada, küçük köylülüğün iç farklılaşması bağlamında geliştirilen kategorilerin Türkiye tanımındaki yaygınlık derecesiyle hiç ilgilenilmedi. Çalışma kapsamı dışında kalan bu konu kuşkusuz önemlidir. Ancak, buradaki tiplemelerin küçük üretimle karakterize edilen ve bu amaca dönük olarak seçilen köylerle sınırlı olarak yapıldığı belirtilmelidir. Küçük köylülüğün yaygınlığına göndermede bulunarak tipolojilerin ağırlıkları hakkında kimi kestirimlerde bulunmak da metodolojik bakımdan yanlış olur. Bir daha vurgulamak bakımından buradaki genelleme, istatistiki değil kuramsaldır. Şimdi artık bu kuramsal inşayı daha görünür kılacak analiz düzeyine geçilebilir.

3.3. Küçük köylülük: Demografik yapı ve hane emek kompozisyonu

Burada küçük köylülüğün nüfus yapısı ve nüfus hareketleri ile barındırdığı hane emek kompozisyonu nicel analizler de desteklenmek suretiyle betimlenmeye çalışılacaktır.

Nicel verilerin de gösterdiği gibi hane büyüklüğü dilimleri ile hane yaş ortalaması arasında genellikle ters bir ilişki vardır. *Tablo 17*'deki dağılım, bir yönüyle fazlalık nüfus barındıran hane kategorisine ilişkin değerlendirmeleri destekler mahiyettedir. Ancak çekirdek ailenin azımsanmayacak sayıda olması, köy temelli proleter hanelerin de varlığıyla ilgilidir. Hane nüfus büyüklüğünün bölgelere göre de önemli bir farklılaşma sergilediği, ülkenin batısından doğusuna gidildikçe hane büyüklüklerinin belirgin bir ivme

kazandığı zaten bilinmektedir. Bir önceki tabloda -*tablo 15*'de- il ve köy bazında izlenebilecek olan bu iyi bilinen eğilim, amaca dönük seçilen köylerin de yaygın eğilime paralellik taşıdığını göstermektedir.

Tablo 16: Hane büyüklüğüne göre ortalama yaş (s.381)

Hane büyüklüğü	Ortalama yaş	S	Std. sapma	Minimum	Maximum
1-3 kişi	55.66	116	12.802	20	78
4-6 kişi	45.01	176	11.623	23	82
7 ve üzeri	48.40	89	11.348	25	78
Toplam	49.04	381	12.751	20	82

Tablo 17: Hane büyüklüğüne göre emek kullanma biçimi (s.381)

Hane büyüklüğü		Hane üretiminde çalışan (S)	Hane dışı tarım işi (S)	Tarımdışı işlerde çalışan (S)	Hane dışında çalışma süresi (yıl)
1-3 kişi	Ortalama	1.93	1.40	1.00	3.71
	S	97	10	16	38
	%	29.8%	20.0%	19.3%	21.0%
4-6 kişi	Ortalama	2.89	1.54	1.20	3.20
	S	148	28	49	104
	%	45.5%	58.0%	59.0%	57.5%
7 ve üzeri	Ortalama	3.60	2.80	1.28	3.87
	S	80	10	18	39
	%	24.6%	22.0%	21.7%	21.5%
Toplam	Ortalama	2.78	1.77	1.18	3.45
	S	325	48	83	181
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
	Std. sapma	1.263	1.139	.446	3.231

Önceki bölümlerde küçük köylülüğün en iyi bilinen özelliğinin "bir beygir gibi çalışıp bir serçe

kadar tüketmesi" olduğu söylenmişti. *Tablo 17*'de de açıkça desteklendiği gibi, küçük köylü haneleri, kendi emek rezervini, öncelikle kendi tarımsal üretimi olmak üzere yoğun olarak işgücü piyasasına sürmektedir. Tabloya göre "hane üretiminde çalışan" sayısı %90'a yakın oranlarda yüksek olsa da, hane emek rezervi içinde bu eğilim, çalışabilir durumda olan ikinci kişiye gelince %60'lara, üçüncü ve izleyen kişilerde ise % 50'nin altına inmektedir. Hane dışı ücret geliri için tarımsal işleri tercih edenler, tarım dışı istihdama yönelenlere kıyasla daha düşüktür. Küçük köylüler içinde kuşaklar arası bir eğilim olarak tarımdan kopuş olgusu, gittikçe güçlenen bir olgudur. Bu eğilim özellikle Adana, Antalya, Manisa, Trakya gibi küçük meta üreticilerinin yoğun olarak ticari tarım ürünleri ürettiği bölgelerde yaygındır. Küçük köylülüğün yeni kuşakları arasında, köyden kopmadan köylülükten uzaklaşma, tarımsal üretimden kopma ve tarım dışı gelir kaynaklarına yönelme eğilimi güçlüdür. Saha çalışmasında gözlendiği gibi, tarımdan kopuş olgusunun köyden de koparak yaşanmasında 1980'li yıllara özel bir vurgu yapılmaktadır; göç, köylerin 1950'li yıllardan beri gündemindedir, lakin köyün demografik yapısında dramatik değişikliklere yol açacak çapta gerçekleşen göç akını için 1980'lerin özellikle ikinci yarısına işaret edilmektedir. Köyü terk etmeden tarımdan kopma eğilimi ise 1990'ların ikinci yarısında başlayıp 2000'li yıllara uzanan görece yakın bir geçmişe sahiptir.

Tablo 18: Farklılaşmış hane kategorilerine göre emek kullanma biçimi (s.381)

Farklılaşmış köylülük		Hane üretiminde çalışan S	Hane dışı tarım işlerde çalışan S	Tarım dışı işlerde çalışan S	Hane dışında çalışma süresi (yıl)
KAP [köy ayaklı proleter]	Ortalama	3.00	2.17	1.32	3.94
	S	4	12	22	39
	%	1.2%	25.0%	26.5%	21.5%
Geleneksel küçük köylü	Ortalama	2.57	1.50	1.00	2.91
	S	91	8	18	41
	%	28.0%	16.7%	21.7%	22.7%
Geleneksel KMU	Ortalama	2.70	1.08	1.04	2.19
	S	124	13	27	64
	%	38.2%	27.1%	32.5%	35.4%
Yeni KMU	Ortalama	2.81	2.20	1.36	5.91
	S	32	15	14	28
	%	9.8%	31.3%	16.9%	15.5%
Geleneksel Kapitalist Çiftçi	Ortalama	3.08	-	-	-
	S	37	-	-	-
	%	11.4%	-	-	-
Girişimci Çiftçi	Ortalama	3.14	-	2.00	5.13
	S	35	-	2	9
	%	10.8%	-	2.4%	5.0%
Fazlalık nüfus	Ortalama	3.50	-	-	-
	S	2	-	-	-
	%	.6%	-	-	-
Toplam	Ortalama	2.78	1.77	1.18	3.45
	S	325	48	83	181
	%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%

Nitel veri setine dayalı olarak geliştirilen ve nicel değişkenler arasındaki kimi işlemlerle nicel veri setine de uyarlanan farklı hane tiplemelerinin hane emek kullanma biçimlerini gösteren değerler *tablo 18*'de yer almaktadır. Kavramsal tiplemeler ile onun değişken formu arasında kimi farklılıklar olmakla birlikte, genelde kav-

ramsal genellemelerle uyumlu bir istatistiki dağılımdan söz edilebilir. Küçük köylülüğün kuşaklar arası farklılaşan emek kullanma biçimleri çok yönlü belirlenimlere sahip görünse de ana figür, köylerde de gündelik yaşamın artan oranlarda nakit para teminine tabi hale gelmesidir. Emeğin üretim ve yeniden üretiminin yüksek düzeyde metalaştığı bu köylerde (ki bu köyler pazarla bütünleşmesini 1950'li-60'lı yıllarda tamamlayan, ticari tarım ürünü kompozisyonu 1960'ların sonlarına doğru büyük ölçüde belirginleştiren tipik küçük meta üreticisi köyleridir), sözü edilen eğilim çok daha belirgindir. Çukurova'nın verimli topraklarında bile karpuz ve mısır gibi, emek ve girdi maliyetleri görece yüksek ürünleri bırakıp "*bir ekip bir de biçiyorsun*" dedikleri ayçiçeğine yönelen küçük köylüler, kendi üretimleri için emek gereksinimi söz konusu olduğunda mevsimlik işçi istihdam edip kendi emek rezervlerini tarım dışı alanlara yöneltmektedirler. Oysa Chayanov'un köylüsü, metalaşma düzeyinin artışı karşısında varlığını idame ettirebilmek bakımından, hane emeğini meta-dışı alan ve olanakları yaratmak amacıyla kullanırdı. Şimdi aynı tarihsel bellek (varlığını idame güdüsü), kendisini çevreleyen "fenalığın" merkezine doğru ilerlemesini salık vermektedir. Kuşkusuz burada iradelerden değil, tarihsel maddi süreçlerden söz edilmektedir. Dolayısıyla, günümüzün küçük köylüsünün emek kullanma stratejisi, hane emeğinin *değersizleştirilmesi* doğrultusunda yol almaktadır.

3.4. Tarımsal Ürün Kompozisyonu

Küçük köylülüğün tarımsal ürün kompozisyonunda son yıllarda önemli değişimler meydana gelmektedir. Özellikle ticari tarım ürünleri üreten köylerde, 1960'ların ortalarından itibaren yerleşmeye başlayan ve 1980'li yıllar boyunca da istikrar kazanan ürün deseni, son on yıl içinde adeta yeniden şekillenmektedir. Tohum,

ilaç ve gübre gibi görece yoğun girdi gerektiren, suya, dolayısıyla da elektriğe bağımlılığı yüksek, emek yoğun özellik de taşıyan ticari tarım ürünlerinin (pamuk ve şeker pancarı tipiktir) coğrafi haritası değişmektedir. Yeni ürün tercihlerinde, şu üç faktör eş ya da ardışık zamanlı olarak belirleyici olmaktadır.

a) Bunlardan ilki, uzun süreli çalışma ve yoğun emek gerektirmeyen, su ve elektrik gereksinimi ile ilaç ve gübre gereksinimi düşük ürün türleridir.

b) İkincisi, gen teknoloji "harikası" olan ve verimliliği oldukça yüksek tohumların yönlendiriciliğidir.

c) Nihayet devletin ürün destek primi kapsamındaki ürün yelpazesi ve her biri için açıklanan ürün destek miktarları da belirleyici bir motif olmaktadır.

Bu faktörlerden ilki maliyet avantajını, ikincisi hasıla miktarına bağlı fiyat avantajını, üçüncüsü ise çok yönlü anlamları olmakla birlikte belirli bir gelir güvencesi avantajını temsil etmektedir. Küçük köylülük, ürün tercihlerinde (tabii ki coğrafi özelliklerin ve toprak büyüklüklerinin veri koşulları altında) bu üç stratejiyi ya dönüşümlü olarak ya da karma bir şekilde uygulamaya çalışmaktadır. Bu üç faktörün ortak özelliği ise belli bir düzeyde emek tasarrufu sağlıyor olması ya da hane emek rezervini emme oranının düşük olmasıdır. Dolayısıyla ürün tercihlerini şekillendiren faktörler, küçük köylü hanesinin emek kullanma stratejisi ile de uyumludur. Aşağıda öncelikli ve izleyen tarım ürünlerinin dağılımı yer almaktadır.

Tablo 19: Tarımsal ürün yelpazesi (s.381)

Birincil ürün			İkincil ürün			Üçüncül ürün		
	S	%		S	%		S	%
Buğday	146	42.7	Buğday	40	17.6	Sebze	19	20.0
Fındık	43	12.6	Ayçiçeği	16	7.9	Mısır	14	14.7
Sebze	32	9.4	Sebze	32	14.1	Arpa/Yulaf/Yonca	13	13.7
Pamuk	24	7.0	Arpa/Yulaf/Yonca	58	25.6	Pancar	12	12.6
Üzüm	22	6.4	Nar	9	4.0	Buğday	11	11.6
Nar	17	5.0	Kayısı	1	0.4	Mercimek/Nohut	7	7.4
Arpa/Yulaf/Yonca	15	4.4	Üzüm	4	1.6	Diğer meyve	4	4.2
Çeltik	10	2.9	Tütün	-	0.0	Soğan	4	4.2
Kayısı	10	2.9	Pancar	11	4.6	Üzüm	4	4.2
Pancar	8	2.3	Fındık	-	0.0	Karpuz	3	3.2
Soğan	6	1.6	Pamuk	3	1.3	Pamuk	3	3.2
Arıcılık	2	0.6	Mısır	25	11.0	Hayvancılık	-	-
Tütün	2	0.6	Karpuz	5	2.2	Arıcılık	-	-
Ayçiçeği	2	0.6	Mercimek/Nohut	5	2.2	Çeltik	-	-
Hayvancılık	1	0.3	Çeltik	5	2.2	Fındık	-	-
Karpuz	1	0.3	Soğan	9	4.0	Tütün	-	-
Mısır	1	0.3	Diğer meyve	-	0.0	Kayısı	-	-
Diğer meyve	-	-	Arıcılık	1	0.4	Nar	-	-
Mercimek/Nohut	-	-	Hayvancılık	1	0.4	Ayçiçeği	-	-
Toplam	342	100.0	Toplam	167	100.0	Toplam	75	98.9

3.5. Tarımsal Üretimin İleri-Geri Bağlantıları

Küçük köylü tarımının ileri ve geri bağlantılarında ticaret burjuvazisinin kritik yeri bilinmektedir. Geleneksel olarak ulusal-yerel pazar bağlantısı içinde konumlanan tüccarların küçük köylü-

lükle kurduğu ilişki örüntüleri, kendi konumlanışlarında ve devletin rolünde meydana gelen değişimlerden etkilenmektedir. Küçük köylülüğün ürün yelpazesinde yer alan ürünlerin birçoğunda devlet artık alım yapmamakta, dolayısıyla, fiyat belirleniminde fiilî bir aktör olarak yer almamaktadır. Devlet aynı zamanda, üretim girdilerinin sübvanse edildiği geleneksel korumacı politikalarını da artık sürdürmemektedir. Bir anlamda küçük köylülük, fiyatların küresel ölçekte belirlendiği bir yerel piyasa ortamında, üryan bir şekilde tüccarla karşı karşıya kalmıştır.

Tablo 20: Tarımsal üretimin ileri bağlantısı

		S	%
Asıl ürün: kime sattı	Tüccar	155	66.2%
	Komisyoncu	20	8.5%
	Fabrika	23	9.8%
	Kamu	18	7.7%
	Hal/borsalar	14	6.0%
	Kendi satar	4	1.7%
	Toplam	234	100.0%
İkincil ürün: kime sattı	Tüccar	82	58.2%
	Komisyoncu	19	13.5%
	Fabrika	14	9.9%
	Kamu	11	7.8%
	Hal/borsalar	10	7.1%
	Kendi satar	5	3.5%
	Toplam	141	100.0%
Üçüncü ürün: kime sattı	Tüccar	31	47.7%
	Komisyoncu	11	16.9%
	Fabrika	14	21.5%
	Kamu	1	1.5%
	Hal/borsalar	5	7.7%
	Kendi satar	3	4.6%
	Toplam	65	100.0%

Bu süreç yerel tüccarın küçük köylülük karşısındaki göreli hakim konumunu hiç kuşku yok ki güçlendirmiştir. Küçük köylülük açısından bunun tek istisnası, uluslararası talep esnekliği bulunmayan ve tümüyle o yöreye özgü olan ürün (örneğin Malatya'nın kayısısı gibi) türlerinin üreticisi olmaları halidir. Bu durumda küçük köylülüğün, tüccar karşısındaki hareket alanını genişletmek maksadıyla geleneksel olarak başvurduğu kimi yöntemlerin –ki bu yöntemlerin en yaygını arz fazlasının olduğu hasat dönemlerinde ürününü satmayıp fiyatlarını yükselmesini beklemek şeklindedir– hala uygulayabilmeleri mümkün olmaktadır. Ancak bunlar, istisnadır ve fazlasıyla yereldir.

Ne var ki yerel tüccarın tarımsal ürün piyasasındaki konumu da farklılaştığından, köylü karşısında geliştirdiği avantajlarını, kendi lehine aynı ölçüde derinleştirebilmekte zorluklarla karşı karşıyadır. Yerel tüccar, fiilî olarak küresel gıda-besin rejiminin içindedir ve besin-gıda zincirinin doğrudan üreticiye en yakın, dolayısıyla en alttaki tedarikçisidir. Tüccarın köylü açısından taşıdığı işlevlere ortak olan yeni aktörler de yerel piyasada devrededir ve fazlasıyla etkilidir. Bunların başında bankalar gelmektedir. Zirai krediler artık Ziraat Bankasının tekelinde değildir; özel bankalar bu alana girmiş, çeşitlenmiş kredi olanaklarıyla küçük köylüyü içine alacak finansal ağlarını tesis etmeye başlamışlardır. Nicel verilerde de izleneceği gibi,[19] banka kredisi kullananlar içinde özel bankaları tercih edenler Ziraat Bankasını geçmiş durumdadır.

"Sözleşmeli çiftçilik" terimi ile adlandırılan ve tüccarı aradan çıkartarak küçük köylü üretimini doğrudan kapitalist firmaya tabi kılan ilişki örüntüleri, henüz yaygınlık kazanmamış olsa da, önemli bir eğilimin habercisidir. Tarım topraklarının parçalı mülkiyet yapısı ile tüccar kategorisinin tarihsel derinliğe sahip ve "ekonomi-dışı" boyutları da bulunan bir yerel güç odağı olması, "sözleşme-

19. Nicel verilerin dökümü için *bkz.* Ekler bölümü Ek tablolar.

li çiftçilik" uygulamasının yaygınlaşmasını geciktiren etkenler arasında sayılabilir. Bugün çokuluslu sermaye marifeti olarak gündemde bulunan ve tüccarı aradan çıkarmak suretiyle küçük köylülükle doğrudan sözleşme ilişkisine girmeyi amaçlayan ilişki örüntüsünün tarihsel arka planında devlet yer alır; devlet üretme çiftliklerinin 1984'de kamu iktisadi teşekkülü (TİGEM) olarak örgütlenmesiyle birlikte sözleşmeli çiftçilik uygulaması belli bölgelerde yaygınlık kazanmıştır. 1980'lerin başlarında TİGEM aracılığıyla suya, kanala kavuşan ve mısır üretmeye başlayan bir köyde süreç şöyle gelişmiştir:

"Tohum hazırlamada özel firmalar 1990'da çıktı. Öncesinde TİGEM yapıyordu; mısırı, soyayı geliştirmek için sözleşmeli ektiriyordu; ama bu sistem işlemedi. Yabancı şirketler önce tarla ekiyordu; sonra TİGEM aradan çıkınca tohumunu, gübresini, ilacını, hepsini vermeye başladı; bu çiftçinin de işine geliyor, sonra ürününü ona geri vermek zorundasın; orada tohum, gübre, ilaç fiyatını düşüyor. Çiftçi için yine de iyi çünkü tefeciye düşmüyor. Şirket kontrol ediyor, ne zaman hasat yapılacağına da şirket karar veriyor. Şirketlerin sözleşme yaptığı çiftçilerin toprakları sigortalı. Şirketler üç-dört senedir bir şey daha yapıyor, denemek için sana tohum veriyor, tohumun verimine bakıyor."

Köylüler için devlete ait işletmelerin bir adı vardır; özel kapitalist işletmelerden ise sadece 'şirket' diye söz ederler. Söz konusu olan, her gün televizyonda reklam filmi dönen ünlü bir marka olsa da fark etmez; Torosların eteğinde ünlü bir cips markası için patates üreten köylülerin "şirket" deneyimi şöyledir:

"Patateste şirketle anlaşma yapılıyor; ürün kalitesi düşük çıktı deyip, hastalık çıktığı zaman şirket anlar; patateste mantar var, sana bu kadar para verip niye alayım diyor, cips fabrikası hastalıklı patatesi almaz, alınmayan patatesler ziyan mı olur, olmaz, gene sa-

tılır. Şirket seni karşılayacak kadar patatesi alıyor; sen şirkete borçlu kalmıyorsun, hastalıklı olanlar sana kalıyor (...) 2001'de şirket sallandı, şirket sallanınca millet de sallandı, şirketle anlaşmalı ilk iki sene iyi para kazandık, krizden önce 1994-95 yılında. Tohumu, gübreyi veriyordu, traktörü de veriyordu, sen şu kadar ek, ekebiliyorsan, parasını öde. Teslim ettiğin patatesten sana verdiği gübre vs parasını düşecek.(...) Şimdi ben şirketsiz ektim, 4 dönüm, ama pazar bulamıyorum, serbest piyasa çok zor, bunu yükleyeceksin, Kayseri'ye götüreceksin, kapı kapı dolanacaksın."

Tohumda bağımlılık, gübrede aşırı fiyat oynamaları ve nihayet pazarda belirsizlik gibi faktörler, küçük meta üreticisinin kendi başına davranma güdüsünü tahrip etmekte ve sermayeye tabiiyetini derinleştirmektedir. Girdi fiyatlarının artışı karşısında çaresiz kalan bir fıstık üreticisi şunları söylüyor: "*Gübreden kısıyorum, 50 kilo atacağıma 25 kilo atıyorum, ilaçta yapıştırıcı diye bir şey katıyorsun, ilacın etkisi uzun oluyor, öyle tasarruf yapılıyor*". İlaçta Çin ürünlerinin devreye girmesiyle sağlanan ucuzlama, küçük köylülüğe rahat bir nefes aldırmış gibidir. Bununla birlikte ilaç satışını organize eden bayiler tarafından, üreticilerin ilaca olan taleplerini süreklileştirecek stratejiler uygulanmaktadır. Örneğin bir sene uygulamada çok başarılı olan bir ilaç, ikinci senesinde dozu düşürülerek piyasaya sürülmekte, üreticilerin ilaca olan talebi bu yolla daim kılınmaktadır.

Tarımsal üretim araçları teknolojisinde artarak devam eden yenilikler, köylünün gereksinim duyduğu araç parkını oldukça çeşitlendirmiştir. Ortak özellikleri emek tasarrufu sağlamak olan yeni tarım araçlarının kiralanmasına dayanan canlı bir yerel pazar mevcuttur. Traktör ve ana ekipmanların sahipliği şeklindeki yaygın eğilim aynen devam etmekte, yeni modelleri de ilgiyle izlenmektedir. Yeni model traktörler için yaygın şekilde sarf edilen "*aynı*

mersedes gibi" nitelemesi, traktörün sahip olduğu konfor düzeyinden ziyade, eski modeller gibi kol gücü ve fiziki dayanıklılık gerektirmediğini göstermesi bakımından anlamlıdır. Zira nicel verilerle de desteklendiği gibi, hane üretimini sürdürmek, büyük ölçüde hanenin orta yaş ve üstü üyelerince üstlenilmektedir. Bir anlamda yeni traktörlerin konforlu bir kullanım kolaylığı sunuyor olması, bunun olmadığı durumda seferber edemeyeceği emek rezervini harekete geçirmesi bakımından önemlidir. Bu yöndeki eğilimler geleneksel küçük köylü hanelerle kapitalist ve girişimci hanelerde göreli olarak daha yaygın gözlemlenebilmektedir.

Tohum, gübre, ilaç ve mazot dörtlüsü ile su ve elektrik, küçük köylülerin üzerine en uzun, en sitemkâr ve öfke dolu konuştukları başlıklardır. Meyve ve sebze üretiminde ise tohumdan fide yetiştirme işi ve bu işin tarihsel deneyimlerin ürünü olan köklü bilgisi, küçük köylülükten artık tümüyle kopmuştur. Tohumdan sebze fidesi yetiştirme işi, artık tümüyle büyük kapitalist girişimciliğin bir konusudur. Küçük köylü tohumdan fidan yetiştirmek yerine doğrudan fidan alıp dikmeyi benimsemekte ve desteklemektedir. Zira sebze üretiminin en emek yoğun ve en riskli aşaması, tohumun filizlenmesi aşamasıdır. Bu maliyet risklerini karşılamakta zorlanan köylü için hazır fide alımı çok daha rasyonel gelmektedir. İşte bir kez daha görüldüğü gibi, maliyet riskleri karşısında köylülüğün geliştirdiği strateji, üretici bilgi ve vasıflardan koparak kendi emeğini değersizleştiren ve böylece sermayeye tabiiyetini daha da derinleştiren sonuçlar üretmektedir. Bu ise bize küçük meta üreticisi köylünün kendi geleceği hakkında beslediği derin güvensizliğin kaynağını gösterir. Onun kendi sözleri ile:

> "Çiftçinin hali ne mi olacak? Sana anlatayım: bir bataklığın suyu tamamen çekiliyor, ne kalır elinde, çamur değil mi; çamur ortasından kuruyup gitmez. Kenardan kenardan kurur, kurur ortaya gider, şimdi kenardan yürüyok, bekliyok, bekliyok, biraz yumuşuyor, ayakkabıyı

aşıyor, dizi aşıyor, boyu aşıyor... Çiftçi bu hale geldi, uzun lafın kısası, ha tarım ne hale gelecek; devlet diyecek ki, sen ekmiyor musun; toprak boşa yatmasın. Osmancık'ta bunu kim yapar, şu zengin adam yapar; peki senin arazinin yıllık geliri ne; 5 milyar, peki al sana 3 milyar, çekil aradan, diyecek. 3 milyar benim neyime yeter? Sağlığa sigortaya, evlenmeye, evermeye, hacca gitmeye, ibadet yapmaya, hayır yapmaya, meyhanede kerhanede harcamaya yeter mi kardeşim, yetmez, ibibullah sivri külah (yapayalnız, varlıksız kimse anlamında halk deyişi, y.n.) İşte bitti..."

Burada araştırmanın ulaştığı sonuçların damıtılmış hallerine yer verilecek ve bu çerçevede Türkiye tarımının yaşadığı yapısal dönüşüme ilişkin kimi değerlendirmeler yapılacaktır.

Bu çalışmanın mevcut küçük köylülük tartışmalarıyla da ilgili olarak ulaştığı en kritik sonuç şöyle sunulabilir: Küçük köylülük, geçtiğimiz iki asırdan kalan bir beklentiyi 21. yüzyılın öngörülebilir bir süreci boyunca da boşa çıkarabilir. Bu beklenti, bilindiği gibi, iç kutuplaşması ivme kazanan bir dönüşüm süreci içinde küçük köylülüğün tasfiye olacağı yönündeydi. Aynı şekilde, köylülüğün alelade bir üretici kategori değil fakat yerleşik uygarlığın özsel bir parçası olduğu, kendine özgü olanak ve yetilerle varlığını her yeni koşulda idame ettireceği beklentisi de bu yüzyılda boşa çıkabilir. 21. yüzyıl, benzer bir sürprizi, kendisini çözümlemekte mahir post-modern tarım çalışmalarına da yapabilir, ucu açık farklılaşma beklentisini, yanıtsız bırakabilir. Küçük köylülük; Türkiye gibi azgelişmiş bir toplumsal formasyonda ve öngörülebilir süreler dahilinde varlığını idame ettirebilecektir (ekonomi politik yanılgı). Varlığını idame ettirmek bakımından başvurduğu stratejiler tarihsel belleğine uygun olarak emeğin üretim ve

yeniden üretim maliyetlerini alt sınırlarına çekmek ve hane emek rezervini çok yoğun bir şekilde üretim faaliyetine seferber etmek yönündedir. Ne var ki, köylülüğün ayırt edici davranış normu olarak takdim edilen bu stratejinin günümüzdeki gerçekleşme biçimi, geçmişten farklı olarak, küçük köylülüğü piyasa gereklerine ve sermayeye artan ölçüde tabi hale getirmektedir (köylücü yanılgı). Bu ise küçük köylülüğün farklılaşmış formlarının da çeşitli düzeylerde emek-sermaye çelişkisinin terimlerine açık hale geldiğini, dolayısıyla da köylülüğe post-modern zamanların "patates çuvalı" muamelesi yapılamayacağını gösterir (post-modern yanılgı). Özcesi, küçük köylülük, kendi varlığını ancak sermayeye tabiiyetini derinleştirerek sürdürebilmektedir. Bu bir sermaye kapanıdır: sermayenin "Küçük Meta Üretimi kapanı!"

Kendi içinde küçük köylü emeğini *değersizleştirmenin* farklı kanallarını barındıran KMÜ kapanı, işçileşme ve yeniden-köylüleşme devirlerine açıktır. 'Sermaye kapanı' terimi yepyeni bir kavramsallaştırma önerisi gibi de görülmemelidir. Küçük meta üreticisi köylülüğün üretim ve/veya tüketim araçları bakımından sermayenin "yeniden-üretim sıkıştırmasına" tabi olduğu tezi, 1970'lerin tarım tartışmalarında ileri sürülmüştür.[20] "Yeniden-üretim sıkıştırması" kavramı da içerik olarak aynı olguyu (küçük köylülük-sermaye ilişkisi) benzer bir yaklaşımla (sermaye tahakkümünün genişlemesi eğilimi) ele almıştır. "Sermayenin KMÜ Kapanı" terimi, farklı olarak, küçük köylülük bakımından geri çekilecek ya da savunabilecek bir alanın artık kalmadığını ileri sürmektedir.

Söz konusu kapan, içinde yer alanlara kolektif aidiyet

20. Henry Bernstein'in 1970'lerde geliştirdiği "yeniden-üretim sıkıştırması (*reproduction squeeze*)" tezini bana anımsatan Hocam Profesör Mehmet Ecevit'e yeri gelmişken bir kez daha teşekkür etmek isterim.

empoze etmez; bu nedenledir ki küçük köylüler ancak hane birimleri temelinde kavranabilir ve yine ancak hane düzleminde çözümlenebilirler. Bir diğer ifadeyle, küçük köylülüğün farklılaşması hane düzeyinde kategorileştirildiğinde ancak türdeşleştirici dinamikler de kavranabilir hale gelir.

Söz konusu kapandan kurtulma olasılığı en yüksek kategori "köy ayaklı proleterlerdir". Bunlar "fabrikalarda" çalışan köylülerden ziyade köyde toplumsallaşıp yaşayan "fabrika işçileridir". Yine de tarım dışı ücretli istihdam olanakları -yaşamakta olduğumuz kriz konjonktürü gibi- daraldığında, yeniden köylüleşmelerini sağlayacak ayakları hala köydedir. Küçük meta üreticisi köylü hanelerinin geleneksel formundan uzaklaşan ve "yeni KMÜ hanesi" şeklinde adlandırılan haneler, hane emek rezervini tarım dışı istihdam olanaklarına seferber etmesiyle, köy ayaklı proleter hanelere yaklaşırlar. Öte yandan, küçük-orta ölçekte sürdürdüğü tarımsal faaliyetleri için, öncelikle emek ve girdi tasarrufu sağlayacak ürün yelpazesine yönelmeleri, ardından da üretimin belli aşamalarında ücretli emek istihdamına başvurmalarıyla küçük meta üreticisi kimliklerini korurlar. O halde KMÜ kapanı, bir kapan olmakla birlikte, içinde barındırdığı farklılaşmış küçük köylülük kategorilerinin kendi aralarındaki geçişlere açıktır.

KMÜ kapanının varlığı, aynı zamanda, çokuluslu sermayenin tarımsal alanlara doğrudan nüfuzunun nesnel varlığı anlamına da gelmektedir. Sermaye nüfuzunun nesnel varlığının küçük köylülüğün farklılaşmış haneleri bakımından hangi ölçüde ve ne zaman öznel bir deneyim haline geleceği bir mücadele meselesidir. Chayanov'gil bir köylülük kategorisi aramak artık beyhudedir; hane emeğini tarımsal üretime maksimum düzey ve yoğunlukta sürerken gereksinimlerini

de minimize edebilen; ancak her iki eğilimi de, "geçimlik üretim" stratejisi temelinde, meta-dışı alanların inşası şeklinde gerçekleştiren bir köylü kategorisi Anadolu köylerinde mevcut değildir. Bugün meta-dışı alanlar açabilmesi ve o alanlarda, bu zamana kadar olduğu gibi, kendi özerk varlığını ve hane emeğini özgürce kullanabilme yeteneğini yeniden kazanabilmesi, sermaye nüfuzunu geri püskürtecek kolektif bir meydan okumanın organik parçası olmasıyla mümkündür. Bir bakıma, köylülerin geleneksel köylü özelliklerine dönebilmeleri, işçi sınıfı gibi davranabilmelerini gerektirmektedir.

Türkiye'de küçük köylülüğün farklılaşması konusunda ulaşılan kuramsal sonuçlar ışığında, Türkiye tarımının yapısal dönüşümü hakkında da kimi kritik belirlemeler yapılabilir.

Bunlardan en dikkat çekeni, devlet-küçük köylü ilişki kalıbındaki kırılmadır. "Devletin tarımdan elini çektiği" şeklideki yaygın gözlemlere konu olan bu olgu, devletin köylüyü terk ettiği şeklinde kavranırsa, yanlış sonuçlara ulaşan eksik bir gözlem söz konusu olur. Olguya devlet-piyasa ikiliği ile bakmak yerine, devletin küçük köylü ile Cumhuriyet dönemi boyunca kurduğu ve güçlendirdiği "ittifak" kalıbındaki dönüşüm şeklinde bakmak daha açıklayıcıdır. Bir meslek grubu olarak ele aldığı köylülükle Cumhuriyet devleti, tarıma özgü "korporatist" bir ilişki örüntüsü geliştirmiştir. Finansman, kredi, üretim girdileri ve ürün fiyatını düzenleyen rakipsiz kurumsal mekanizmalar inşa edilmiş; yarı-kamusal nitelikte (büyük) çiftçi örgütlenmesi gerçekleştirilmiş; örgütsel içerme hamlesi, kooperatif ve birliklerle çeşitlendirilerek köylere uzanmış ve tüm bu kanallar, köylüyü bir ağ gibi kuşatmış ve içermiştir. Devlet, önemli siyasal sonuçları da olan bu korporatist içerme ilişki kalıbını son onlu yıllarda kırmaya

ve yerine seçici klientalist ilişki örüntülerini inşa etmeye başlamıştır. Tarımsal üretici olarak değil kırda yaşayan nüfus olarak köylüler, devletin çok yönlü ancak küçük çaplı fon aktarımına muhataptır. Bunlar yoksul kır nüfusunu köyde tutan işleviyle Dünya Bankası'nın "sosyal riski azaltma" yardımlarını andırmaktadır. Bunun dışında en belirgin fon aktarım mekanizması, belli bir süre için "doğrudan gelir desteği" adıyla sürmüş, araştırmanın gerçekleştiği dönemde ise köylülerin büyük bir dikkatle izledikleri ürün destek primleri rakipsiz kalmıştır. Klinetalist ilişki kalıbının korporatist içermeden en belirgin farkı, köylüyü piyasa gereklerine karşı korumadığı gibi, tam tersine, aktardığı küçük çaplı nakit fonla, piyasadan bir tüketici olarak kopmamasını sağlamaktır. Klientalist ilişki kalıbı muhatap olarak karşına toprak mülkiyetine sahip köylüyü almaktadır. Ürün destek primlerinde kiracılık ilişkisi de devrededir. Köylü, doğrudan gelir desteği döneminde sahip olduğu arazi miktarını tapusuyla belgelemek suretiyle bu destekten yararlanmıştır. Bu desteğin kırsal arazi ve daha da önemlisi güç sahipleri tarafından nasıl kötüye kullanıldığı hakkında her köyden onlarca öykü dinlemek mümkünse de, bunun koşullarını hazırlayıp kolaylaştırıcısı olanların da aynı köylüler olmadığı açıktır. Ürün teşvik primi de aynı şekilde, yine tarımsal üretim desteği değildir; prime hak kazanacak birim (dönüm) miktardaki nihai ürünün satış belgesini (fatura), arazi tapusuyla birlikte beyan etmek suretiyle hak kazanılan bir destek türüdür. Bu destek türünden haksız yere yararlanma eğiliminin yaygınlığı konusunda genel bir kanı mevcuttur. Doğrudan gelir desteğinden bu anlamda tek farkı, daha 'organize' bir işlemi gerektiriyor olmasıdır. Teşvik prim olanaklarından haksız şekilde yararlanma eylemi, ilgili

tüm tarafların sessiz onayı ile sürmektedir. Kırsal klientalizm, tarımsal korporatizm gibi sürdürülebilir olanakları güçlü bir ilişki örüntüsü değildir; yaşanan finansal kriz, bu önermenin kısa bir zaman diliminde test edilmesinin de koşullarını yaratmıştır.

Türkiye tarımı, üretici güçlerin gelişmişlik seviyesi ile mevcut tarım arazilerinin mülkiyet yapısı arasında gittikçe derinleşen çelişkiyle sarsılmaktadır. Tarıma açılmamış kamu arazilerinin çeşitli mekanizmalarla el değiştirmesi ile kuşatılan bu çelişki iki yönde basınç uygulamaktadır: Bunlardan ilki, tarım arazilerinin arsalaşması eğilimidir; diğeri ise, tarımsal arazilerin toplulaşması eğilimidir. Toprağın sermayeleşmesi ve yeniden-sermayeleşmesi olgusunun veçheleri olarak da görülebilecek bu eğilimlerin belirlenimi altında Türkiye'de köylülüğün Cumhuriyet'in hiçbir döneminde olmadığı ölçüde siyasallaşmakta olduğu şimdiden söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akşit, Bahattin, Kırsal Dönüşüm ve Köy Araştırmaları: 1960-1980, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar: 1923-2000*, Der: Ş. Pamuk, Z. Toprak, Ankara: Yurt Yayınları, (1988), pp:179-195.

Beinin, Joel, *Workers and Peasants in The Modern Middle East*, Cambridge: Cambridge University Press, (2001), pp. xviii + 207.

Bernstein, Henry ve Liam Campling, Commodity Studies and Commodity Fetishism II: 'Profits with Principles', *Journal of Agrarian Change*, Vol.6, No.3: 414-447, July, (2006).

Blaut, J.M., Kirsten Haring, Phil O'Keefe ve Ben Wisner, "Thesis on Peasantry", *Antipode*, Volume 9 Issue 3: 125-127, (2006).

Boratav, Korkut. *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*, Ankara: A.Ü. SBF Yayınları, (1980)

Brookfield, Harold, *Exploring Agrodiversity*, New York: Columbia University Press (2001), pp. Viii + 347.

Buttel, Frederick H. ve Philip McMichael (eds) *"New Directions in the Sociology of Global Development", Reserch in Rural Sociology and Development*, Volume 11, pp. 328.

Ciccantell, Paul S., David A. Smith, ve Gay Seidman, "Nature, Raw Materials and Political Economy", Research in Rural Sociology and Development, Volume 10, pp. 396.

Ecevit, Mehmet. *Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri: Gökçeağaç Köyü Monografisi*, Ankara: Kültür Bakanlığı, (1999), Pp: 305.

Ecevit, Mehmet C., N. Karkıner, A. Büke, "Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamından Tarım-Gıda-Köylülük İlişkilerine", *Mülkiye*, 262:XXXIII, (Bahar 2009), Pp.41-62.

Fabricant, Nicola, *Performative Politics: Landless Workers' Creative Strategies of Resistance in Low Land Bolivia*, Phd. Thesis, Northwestern University, (2009), p. 362.

Haris, Richard L., "Marxism and The Agrarian Question in Latin America", *Latin American Perspectives, Vol.5, No.4, Peasant Struggle in Rural Latin America*, Autumn, (1978), pp: 2-26.

Hillyard, Sam, *The Sociology of Rural Life*, Oxford: Berg, (2007), pp. xiii + 185.

Köymen, Oya, Tarım, Kapitalist Üretim İlişkileri, Küçük Köylülük Tartışmaları ve Kuram, *Türkiye'de Tarımsal Yapılar: 1923-2000*, Der: Ş. Pamuk, Z. Toprak, Ankara: Yurt Yayınları, (1988), Pp. 233-236.

McMichael, Philip, "Global Development and the Corporate Food Regime", *New*

Directions in the Sociology of Global development Research in Rural Sociology and Development (Buttel, F.H. ve Philip McMichael, eds), *Volume 11, (2005), pp: 265-299.*

Meier, Peter C. Continuity and Change in Peasant Household Production: the Spinners and Knitters of Carabuela, Northern Ecuador, *The Canadian Review of Sociology and Anthropology,* 21, 4: 431-448, (984).

Minot, Nicholas William, Contract Farming and Its Effect on Small Farmers in less developed Countries, *MSU International Development Papers*, Working Paper No.31, (1986), p:7.

Newby, Howard. The Sociology of Agriculture: Toward a New Rural Sociology, *Annual Review of Sociology*, vol. 9: 67-81. (1983).

Owen, John R. "In Defence of the 'Peasant'", *Journal of Contemporary Asia.* Vol. 35 No.3: 368-385, (2005).

Patnaik, Utsa, Introduction, *The Agrarian Question in Marx and his Successors (ed: P. Utsa), New Delhi: Leftwoord, (2007), pp:9-51.*

Ploeg, Jan Douwe Van Der, *The New Peasantries: Struggles For Autonomy and Sustainability In An Era Of Empire and Globalization*, London: Earthscan, (2008), Pp. xix+325.

Ploeg, Jan Douwe Van Der. Rural Sociology and the New Agrarian Question: A Perspective from the Netherlands", *Sociologia Ruralis,* Volume XXXIII (Z): 240-260, (1993).

Potts, Deborah, "Worker- peasants and Farmer-housewives in Africa: The Debate About 'Committed' farmers, Access to Land and Agricultural Production", *Journal of Southern African Studies,* Volume 26, Number 4: 807 – 832 December (2000).

Reijntjes, Coen, Small-scale Farmers: The Key to, *Leisa Magazine,* 25.1. March 2009, pp: 6-8.

Reinhardt, Rona, *Our Daily Bread: The Peasant Question and Family Farming in the Colombian Andes*, Berkeley: University of California Press, (1988), Pp.279.

Rowan, Andrew, Book Review on "David ve Michale J. Watts (eds.) Globalising Food: Agrarian Questions and Global Restructuring, Routledge: London and New York," *The Journal of Agricultural & Environmental Ethics* 11: 63-65, (1998).

Shanin, Teodor, "Chayanov's Message: Illuminations, Miscomprehensions, and the Contemparary "Development Theory", *A.V. Chayanov on the theory of Peasant Economy"*, (eds). A.V. Cajanov, Daniel Thorner, Basile Kerblay ve Robert E.F. Smith, Manchester: Manchester University Pres, (1986), 1-24.

Shanin, Teodor, "Chayanov's Treble Death and Tenuous Resurrection: An Essay

About Undertanding, About Roots Of Plausibility and About Rural Russia", *The Journal of Peasant Studies*, vol. 36, No.1: 83-101, January (2009).

Shanin, Teodor, "Peasantry as a Political Factor", *Sociological Review*, Vol.14, no.1: 5-27, (1966).

Sorokin, P.A., C.C. Zimmerman, C.J. Galpin, *A Systematic Source Book in Rural Sociology*, Minneapolis: The University of Minnesota Press, (1930).

Vergara-Camus, Leandro, *Neoliberal Globalization, Peasant Moevements, Alternative Developmnet, and the State in Brazil and Mexico*, Phd Thesis, Graduate Programme in Political Science, York University (2007), p. xxii + 401.

Vogt, P.L., *Introduction to Rural Sociology*, New York: D. Appleton and Company, (1917), Pp.443.

Wolf, Eric. R., *Peasants*, London: Prentice-Hall, (1966), Pp.

Ek-1: Saha Çalışması Örneklemi

Ek 1: Tablo-1: Planlanan Örnekleme Çerçevesi

İli	Köy-1	Köy-2
Adana	Tufanbeyli İlçesi Akpınar Köyü	Ceyhan İlçesi Kıvrıklı Köyü
Antalya	Merkez Döşemealtı Beldesi Köyleri	Kumluca İlçesi Beşikçi Köyü
Şanlıurfa	Merkez İlçe Kısas Köyü/Beldesi	Viranşehir İlçesi Bozca Köyü
Konya	Selçuklu İlçesi Meydanköy Köyü	Karapınar İlçesi Sazlıpınar Köyü
Tekirdağ	Çorlu İlçesi Yulaflı Köyü	Saray İlçesi Ayvacık Köyü
Ordu	Merkez İlçe Erenli Köyü	Ulubey İlçesi Kumanlar Köyü
Van	Gürpınar İlçesi Sakalar Köyü	Gürpınar İlçesi Anlıak Köyü
Tokat	Turhal İlçesi Arzupınarı Köyü	Niksar İlçesi Derindere Köyü
Erzurum	Pasinler İlçesi Epsemce Köyü	Aşkale İlçesi Büyükgeçit Köyü
Sivas	Yıldızeli İlçesi Demircilik Köyü	Şarkışla İlçesi Kayapınar Köyü

Ek-1: Tablo-2: Gerçekleşen Örnekleme Çerçevesi

İli	Köy-1	Köy-2
Adana	Tufanbeyli İlçesi Akpınar Köyü	Ceyhan İlçesi Kıvrıklı ve Mercimek Köyü
Antalya	Merkez Döşemealtı Beldesi Yağca Köyü	Kumluca İlçesi Beşikçi Köyü
Şanlıurfa	Merkez İlçe Kısas Köyü/ Beldesi	Bozova İlçesi Eskin Köyü
Konya	Selçuklu İlçesi Meydankköy Köyü	Karapınar İlçesi Sazlıpınar Köyü
Tekirdağ	Çorlu İlçesi Yulaflı Köyü	Saray İlçesi Ayvacık Köyü
Ordu	Merkez İlçe Erenli Köyü	Ulubey İlçesi Kumanlar Köyü
Van	Merkez İlçe Kevenli Köyü	Gürpınar İlçesi Sakalar Köyü
~~Tokat~~	~~Turhal İlçesi Arzupınarı Köyü~~	~~Niksar İlçesi Derindere Köyü~~
Çorum	*Merkez İlçe Üyük ve Ovasaray Köyü*	*Osmancık İlçesi Güvercinlik Köyü*
~~Erzurum~~	~~Pasinler İlçesi Epsemce Köyü~~	~~Aşkale İlçesi Büyükgeçit Köyü~~
Malatya	*Yazıhan İlçesi Sinan Köyü*	*Yeşilyurt İlçesi Görgü Köyü*
~~Sivas~~	~~Yıldızeli İlçesi Demircilik Köyü~~	~~Şarkışla İlçesi Kayapınar Köyü~~
Manisa	*Merkez İlçe Türkmen Köyü*	*Alaşehir İlçesi Akkeçili Köyü*

Ek-1: Tablo 3: Saha Çalışması Veri Dökümü

İl	Köy ve Hane Mülakatı Ses Kayıtları/Süre (saat:dakika)	Küçük Üretici Hane Anketi	
		Gerçekleşen	Analize dahil edilen
Antalya	12:52	58	54
Şanlıurfa	11:23	70	68
Adana	7:15	42	36
Konya	5:28	35	32
Çorum	10:34	42	35
Tekirdağ	7:44	35	31
Ordu	6:41	45	42
Van	8:27	35	26
Manisa	5:05	35	34
Malatya	14:12	32	23
Toplam	*88:21*	*429*	*381*

Ek-1: *Tablo 1* ve *2* incelendiğinde ilki ilçe/köy düzeyinde, diğeri ise il düzeyinde kimi farklılıkların varlığı dikkat çekecektir. Nitel araştırma desenli bu çalışmada, araştırmanın amaçları doğrultusunda her iki boyutta da kimi değişikliklerin saha çalışması sürecinde gerçekleşebileceği çalışma öncesinde öngörülmüştür. Küçük çaplı olanından başlayarak örnekleme çerçevesindeki değişiklikler gerekçeleriyle birlikte şöyledir:

(a) Salt köy düzeyinde, Adana Ceyhan İlçesi Kıvrıklı Köyü'nün yanı sıra aynı ilçeden bir köy (Mercimek köyü) daha örneklemeye ilave edilmiştir. Özellikle nitel veri seti bakımından gereksinim duyulması halinde benzer özelliklere sahip ilave köylere gidilmesi, çalışmayı güçlendirici bir strateji olarak görülmelidir.

(b) Salt İlçe düzeyindeki tek değişikliğe ise Van'da gidilmiştir. Örnekleme planında tek bir ilçeden (Gürpınar) iki köy yer alırken, sahada her iki köyün ortak özelliklerinin farklılıklarından daha fazla

olduğu sonucuna varılarak Merkez ilçeye bağlı Kevenli köyünün örnekleme dahil edilmesine karar verilmiştir. Bu değişiklikte Van Ziraat Mühendisleri Odası temsilcisinin değerlendirmeleri esas alınmıştır.

(c) Örneklem planında dikkate değer değişiklik il düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu değişikliğin temel gerekçesi şöyledir: Tarımda küçük üreticiliğin kaderi üzerinde, ürün türü ve ürün çeşitlemesine gidebilme kapasitesi kritik bir yere sahiptir. Tahıl üretimini kuru tarımla gerçekleştiren yörelerde küçük üreticiliğin önemli ölçüde çözüldüğü, köyün bir üretim birimi olma özelliğini kaybettiği dikkate alındığında, güncel olarak küçük üreticiliğin varlığını ve dinamik yapısını ticari tarım ürünleri üretilen ve sulu tarım esasına bağlı olarak ürün çeşitlemesine gidilebilen yörelerde gözlemleyebilmek daha olasıdır. Tokat ili yerine Çorum'un ve çeltik (pirinç) üreticisi küçük üreticilerin tercih edilmesi, çalışmanın temel sorularının araştırılması bakımından daha zengin bir gözlem alanı sunacak olması nedeniyledir. Çorum, yakın dönemde çeltik köylülerinin eylemlerine de sahne olmuştur ve küçük üreticilerin politik mobilizasyonu olgusu, uluslararası literatürün de canlı güncel temalarından birini teşkil etmektedir. Erzurum ili yerine Malatya'nın tercih edilmiş olması da bu İl'e özgü olup talep elastikiyeti düşük olan kuru kayısı nedeniyledir. Nitekim bu tercihin küçük köylülüğün farklılaşması sürecinde ihmal edilmemesi gerek bir boyutu ortaya çıkardığı, şu aşamada rahatlıkla söylenebilir. Sivas ili ise araştırma yürütücüsü olarak bu satırların yazarının yerinde çalışması neticesinde, Yıldızeli'ne bağlı Demircilik köyünün uzun addedilebilecek bir zaman diliminde üretim birimi vasfını kaybetmiş olması, Şarkışla'ya bağlı Kayapınar köyünün ise Konya'da daha gelişkin formlarıyla karşılaşılan pancar üreticisi bir köy olması nedeniyle devre dışı bırakılmıştır. Böylece planlanan örneklemede

önemli bir eksiklik olarak dikkat çeken Ege bölgesi, Manisa ilinin Sivas ili yerine örnekleme dâhil edilmesiyle giderilmeye çalışılmıştır. Böylece üzüm gibi küresel tarım-gıda zincirinin gözde ürünlerinden biri, çalışmaya dahil edilmiştir.

EK-2. Saha Çalışmasının Nicel Betimleyici Dağılımları

Ek-2a. Tarım çalışmalarına ilişkin dağılımlar

Ek-2a: Tablo-1: Lisansüstü tezlerin kavram panoraması ve kabul yılı ortalaması

(Çoklu yanıt analizi: yanıtlayıcı s.341; yanıt s.682)

Kavramlar	*Kabul tarihi ortalaması*	*Sayı*	*Yanıtlayıcı %*	*Yanıt %*
AB Uyum	1999	71	10.4	20.8
Tarım Politikası	1995	58	8.5	17.0
Kırsal Kalkınma	2000	53	7.8	15.5
Piyasacı Dinamikler	1996	34	5.0	10.0
Üretim Teknikleri	1997	33	4.8	9.7
Köy Tartışmaları	1999	32	4.7	9.4
Devlet/geleneksel	1997	25	3.7	7.3
Kooperatifçilik	1996	24	3.5	7.0
Kırda Toplumsal Değişim	2000	23	3.4	6.7
Tarih/Kültür	1998	21	3.1	6.2
Tarımda Kapitalizm	1996	21	3.1	6.2
Finansman Sorunları	1999	20	2.9	5.9
Devlet Müdahalesi	1999	19	2.8	5.6
Toplumsal Değişme	1996	19	2.8	5.6
Tarım Sektörü	1995	19	2.8	5.6
Tarım İşletmeleri	1996	18	2.6	5.3
Tarımsal İşgücü	1997	17	2.5	5.0
Tarımsal Yapı	1996	16	2.3	4.7
Küçük Köylü	2001	15	2.2	4.4
Neoliberal Gündem	2003	15	2.2	4.4

Sosyal Politika	1998	15	2.2	4.4
Fiyat/Maliyet/Gelir	1993	13	1.9	3.8
Aile Göç İlişkileri	1994	11	1.6	3.2
Kır Yönetimi	1998	10	1.5	2.9
Gap	1996	10	1.5	2.9
Kredi/Teşvik	1993	9	1.3	2.6
Endüstriyel Tarım	1998	9	1.3	2.6
Coğrafi Yapı	1998	6	0.9	1.8
Organik Tarım	2004	6	0.9	1.8
Tarımsal Yayım	1997	6	0.9	1.8
Yoksulluk	2006	6	0.9	1.8
Ulus-Ötesi Kurumlar	2001	5	0.7	1.5
Amaç Dışı Arazi Kullanımı	1998	4	0.6	1.2
Göç Olgusu	2000	4	0.6	1.2
Doğrudan Gelir Desteği	2003	3	0.4	0.9
Büyük Toprak Sahipliği	1998	2	0.3	0.6
Toplumsal Mücadele	2004	2	0.3	0.6
Azgelişmiş Ülkeler	1995	2	0.3	0.6
Diğer	1996	6	0.9	1.8
Toplam	*1999*	*682*	*100.0*	*200.0*

Ek-2a Tablo-2: Kavramsal panoramaya göre lisanstistü tezlerin araştırma türü*

Satır %	Veri seti	Literatür tarama/ kavramsal	Saha/ empirik	Belgeci	Eser incelemesi
Finansman Sorunları	76.9	23.1	-	-	-
Devlet Müdahalesi	75.0	-	25.0	-	-
Kooperatifçilik	66.7	33.3	-	-	-
Piyasacı Dinamikler	60.0	20.0	16.0	4.0	-
Kredi/Teşvik	55.6	11.1	22.2	11.1	-
Fiyat/Maliyet/Gelir	50.0	20.0	30.0	-	-
Devlet/Geleneksel	40.0	52.0	4.0	4.0	-
Neoliberal Gündem	36.4	54.5	9.1	-	-
Üretim Teknikleri	33.3	11.1	44.4	11.1	-
Amaç Dışı Arazi Kullanımı	25.0	25.0	50.0	-	-
Tarım İşletmeleri	25.0	50.0	12.5	12.5	-
AB Uyum	21.7	76.3	-	-	-
Coğrafi Yapı	16.7	-	83.3	-	-
Tarımsal Yayım	16.7	16.7	66.7	-	-
Yoksulluk	16.7	16.7	66.7	-	-
Tarım Politikası	13.6	69.0	6.9	10.3	-
Tarımsal Yapı	12.5	37.5	43.8	6.2	-
Tarımsal İşgücü	11.8	23.5	64.7	-	-
Kırsal Kalkınma	5.0	37.5	57.5	-	-
Aile Göç İlişkileri	-	-	100.0	-	-
Büyük Toprak Sahipliği	-	-	100.0	-	-
Göç Olgusu	-	25.0	75.0	-	-
Köy Tartışmaları	-	81.8	9.1	9.1	-
Küçük Köylü	-	100.0	-	-	-
Organik Tarım	-	50.0	50.0	-	-
Sosyal Politika	-	50.0	50.0	-	-
Tarih/Kültür	-	4.8	66.7	23.8	4.8
Toplumsal Değişme	-	42.1	42.1	10.5	5.3
Toplumsal Mücadele	-	50.0	50.0	-	-

*Not: Kavramların sıralanmasında, tezlerdeki "veri seti" kullanım sıklığı esas alınmıştır.

Ek-2a Tablo-3: Tarımı konu alan lisansüstü tezlerin analiz birimleri

Analiz birimi	Sayı	%
Ulusal	98	28.8%
Sektör	51	15.0%
Ulus-Üstü	50	14.7%
Köy	40	11.8%
Yerel	31	9.1%
İl	30	8.8%
Ürün	16	4.7%
Kurum	11	3.2%
İşletme	6	1.8%
Birey	3	.9%
Kasaba	3	.9%
Hane	1	.3%
Total	340	

Ek-2a Tablo-4: Tarımı konu alan lisansüstü tezlerin araştırma türü

Araştırma/çalışma türü	Sayı	%
Saha/Ampirik	115	33.7%
Literatür/Kavramsal	129	37.8%
Belgeci	17	5.0%
Eser incelemesi	2	.6%
Veri Seti	78	22.9%
Politika Yönelimli	0	.0%
Toplam	341	%100.00

Ek-2a Tablo-5: Tarımı konu alan lisansüstü tezlerin disipliner görünümü

Disiplinler	Sayı	%
İktisat	134	39.3%
Sosyoloji	44	12.9%
İşletme	39	11.4%
Kamu/Siyaset	35	10.3%
Tarih	23	6.7%
Zirsat	20	5.9%
Uluslararası	10	2.9%
Coğrafya	9	2.6%
Halkbilimi	6	1.8%
Çeşi	6	1.8%
Eğitim	5	1.5%
Antropoloji	4	1.2%
Hukuk	3	.9%
Felsefe	2	.8%
Psikoloji	1	.3%
İletişim	0	.0%
Total	341	

Ek-2a Grafik-1: Tarımı konu alan lisansüstü tezlerin türü

Ek-2a Tablo-6: Tarımı konu alan makalelerin tematik özellikleri, yayın sıklığı ve yılı (s.948)

Temalar	Yayın yılı ortalaması	S	%	Minimum	Maksimum
Tarım politikaları	2001	91	9.80	1995	2007
Devlet/ geleneksel araç.	2000	53	5.60	1995	2007
Organik tarım	2002	53	5.60	1995	2006
Tarımsal yapı	2001	47	5.00	1996	2006
Girdiler	2001	41	4.30	1995	2007
Kooperatifçilik	2002	41	4.30	1995	2007
Çokuluslu aktörler	2003	39	4.10	1995	2007
Endüstriyel tarım	2000	34	3.60	1995	2005
AB/Tarımsal uyum	2002	34	3.60	1995	2007
Sosyal politika	2002	33	3.50	1995	2007
Tarımsal rekabet	2002	33	3.50	1995	2006
Neoliberal eğilimler	2001	32	3.40	1995	2006
Devlet/yeni araçlar	2002	32	3.40	1995	2006
Verimlilik	2001	29	3.10	1995	2006
Fiyat/Maliyet/Gelir	2001	28	3.00	1995	2007
Çevre	2001	27	2.80	1996	2005
Tarım-gıda rejimi	2001	27	2.80	1996	2006
Tarımsal faaliyet türü	2002	24	2.50	1996	2007
Kırsal kalkınma	2001	23	2.40	1995	2007
Tarım işletmesi	2001	23	2.40	1995	2005
Amaç dışı arazi kullanımı	2000	21	2.20	1995	2005
Tarım tarihi	2002	21	2.20	1996	2007
İşgücü	2001	19	2.00	1996	2007
Tasfiye/çözülme	2001	19	2.00	1995	2006
Arazi kullanımı	2002	18	1.90	1997	2006
Biyo-girdi	2003	16	1.70	1998	2007
Tarım reformu	2002	14	1.50	1995	2006
Sürdürülebilirlik	2001	13	1.40	1997	2005
Üretim teknoloji	2002	13	1.40	1999	2005
Tarımsal yayım	2001	12	1.30	1995	2005

Tarım araştırmaları	2000	11	1.20	1996	2004
Küçük Meta Üreticileri	2000	6	0.60	1995	2005
Bölüşüm İlişkileri	2003	7	0.70	1999	2006
Açlık/yoksulluk	2003	5	0.50	1995	2006
Toplumsal cinsiyet	2003	4	0.40	2000	2004
Kentsel tarım	2002	3	0.30	1999	2004
Toplam	2001	948	100.00	1995	2007

Ek-2a Tablo-7: Tarımı konu alan makale temalarının çalışma türleri ve analiz düzeylerine göre dağılımı (s.948)

	Betimleyici	Eleştirel	Hukuki analiz	İktisadi analiz	Literatür tarama	Politika yönelimli	Siyasi analiz	Sosyolojik analiz	Tarihsel/ belgeci	Teknik analiz
Açlık/yoksulluk	.0	60.0	.0	.0	40.0	.0	.0	.0	.0	.0
Arnaç dışı arazi kullanımı	42.9	9.5	.0	.0	9.5	.0	.0	9.5	.0	28.6
Arazi kullanımı	5.6	.0	11.1	38.9	.0	5.6	.0	5.6	.0	33.3
Biyo girdi	.0	.0	.0	25.0	43.6	.0	.0	.0	.0	31.3
Bölüşüm ilişkileri	28.6	.0	.0	57.1	.0	.0	.0	14.3	.0	.0
Çevre	14.8	7.4	.0	14.8	33.3	7.4	.0	.0	.0	22.2
Çokuluslu aktörler	25.6	10.3	2.6	12.8	28.2	12.8	.0	.0	2.6	5.1
Endüstriyel tarım	29.4	5.9	.0	29.4	.0	.0	6.6	2.9	.0	23.5
Flyat/Maliyet/Gelir	7.1	7.1	.0	57.1	3.6	3.6	.0	.0	.0	21.4
Devlet/geleneksel araçlar	26.4	7.5	3.6	24.5	7.5	7.5	3.6	.0	.0	16.9
Girdiler	24.4	.0	2.4	19.5	2.4	.0	.0	4.9	.0	46.3
İşgücü	15.6	.0	5.3	10.5	5.3	5.3	.0	31.6	.0	26.3
Kentsel tarım	.0	.0	.0	.0	66.7	.0	.0	.0	.0	33.3
Kırsal kalkınma	17.4	.0	.0	34.8	13.0	13.0	6.7	4.3	4.3	4.3
Kooperatifçilik	29.3	4.9	.0	12.2	2.4	9.8	2.4	4.9	2.4	31.7

Küçük Meta Üreticileri	.0	.0	.0	50.0	.0	.0	12.5	37.5	.0	.0
Neoliberal eğilimler	9.4	15.6	9.4	26.1	3.1	6.3	9.4	15.6	.0	3.1
Organik tarım	20.8	1.9	.0	11.3	30.2	9.4	.0	3.8	.0	22.6
Sosyal politika	16.2	3.0	12.1	3.0	6.1	12.1	6.1	6.1	.0	33.3
Sürdürülebilirlik	15.4	.0	.0	23.1	15.4	.0	.0	.0	.0	46.2
Tarım araştırmaları	27.3	.0	.0	.0	27.3	.0	.0	18.2	.0	27.3
Tarım işletmesi	26.1	.0	4.3	21.7	4.3	.0	.0	13.0	.0	30.4
Tarım politikaları	13.2	26.4	1.1	7.7	7.7	22.0	5.5	2.2	5.5	8.8
Tarım reformu	28.6	14.3	.0	7.1	.0	.0	14.3	21.4	.0	14.3
Tarım tarihi	4.8	.0	.0	4.8	9.5	4.8	9.5	9.5	57.1	.0
Tarım-Gıda rejimi	22.2	11.1	.0	14.8	22.2	11.1	.0	14.8	.0	3.7
Küresel rekabet	24.2	.0	.0	42.4	12.1	.0	.0	.0	3.0	18.2
Tarımsal faaliyet türü	20.8	.0	.0	4.2	8.3	12.5	.0	.0	.0	54.2
AB/tarımsal uyum	26.5	.0	5.9	17.6	5.9	2.9	17.6	.0	.0	23.5
Tarımsal yapı	27.7	8.4	.0	31.9	2.1	8.4	8.4	10.8	.0	8.5
Tarımsal yayım	18.7	.0	.0	6.3	.0	.0	.0	.0	.0	75.0
Tasfiye/ çözülme	5.3	89.5	.0	.0	.0	.0	.0	5.3	.0	.0
Üretim tekniği	15.4	.0	.0	15.4	38.5	.0	.0	.0	.0	30.8
Verimlilik	17.2	.0	.0	20.7	3.4	3.4	.0	.0	.0	55.2
Devlet/ yeni araçlar	15.8	15.8	12.5	25.0	18.8	.0	.0	.0	.0	12.5
Toplumsal cinsiyet	.0	.0	.0	.0	.0	.0	.0	100.0	.0	.0
Toplam	19.5	8.6	2.3	19.0	11.1	6.8	3.4	5.7	2.2	21.4

EK-2b. Kırsal hane anketi toplu sonuçları

(1) Demografik göstergeler ve nüfus hareketi

Hane büyüklüğü

	S	%
1-3 kişi	116	30.4
4-6 kişi	176	46.2
7 ve üzeri	89	23.4
Toplam	381	100.0

Cinsiyet

	S	%
Erkek	320	84.0
Kadın	61	16.0
Toplam	381	100.0

Yaş Grupları

	S	%
20-30	34	8.9
31-40	69	18.1
41-50	104	27.3
51-60	111	29.1
61 üzeri	63	16.5
Toplam	381	100.0

Temelli göç eden oldu mu?

	S	%
Evet	134	35.2
Hayır	247	64.8
Toplam	381	100.0

2) Ürün kompozisyonu ve üretimin ileri-geri bağlantıları

Asıl ürün

	S	%	Geçerli %
Buğday	146	38.3	42.7
Ayçiçeği	2	.5	.6
Sebze	32	8.4	9.4
Arpa/Yulaf/Yonca	15	3.9	4.4
Nar	17	4.5	5.0
Kayısı	10	2.6	2.9
Üzüm	22	5.8	6.4
Tütün	2	.5	.6
Pancar	8	2.1	2.3
Fındık	43	11.3	12.6
Pamuk	24	6.3	7.0
Mısır	1	.3	.3
Karpuz	1	.3	.3
Çeltik	10	2.6	2.9
Soğan	6	1.6	1.6
Arıcılık	2	.5	.6
Hayvancılık	1	.3	.3
Toplam	342	89.8	100.0
Yanıtsız	39	10.2	
Toplam	381	100.0	

2. ürün

	S	%	Geçerli %
Buğday	40	10.5	17.6
Ayçiçeği	18	4.7	7.9
Sebze	32	8.4	14.1
Arpa/Yulaf/Yonca	58	15.2	25.6
Nar	9	2.4	4.0
Kayısı	1	.3	.4
Üzüm	4	1.0	1.8
Pancar	11	2.9	4.8
Pamuk	3	.8	1.3
Mısır	25	6.6	11.0
Karpuz	5	1.3	2.2
Mercimek/Nohut	5	1.3	2.2
Çeltik	5	1.3	2.2
Soğan	9	2.4	4.0
Arıcılık	1	.3	.4
Hayvancılık	1	.3	.4
Toplam	227	59.8	100.0
Yanıtsız	154	40.4	
Toplam	381	100.0	

3. ürün

	S	%	Geçerli %
Buğday	11	2.9	11.6
Sebze	19	5.0	20.0
Arpa/Yulaf/Yonca	13	3.4	13.7
Üzüm	4	1.0	4.2
Pancar	12	3.1	12.6
Pamuk	3	.8	3.2
Mısır	14	3.7	14.7
Karpuz	3	.8	3.2
Mercimek/Nohut	7	1.8	7.4

Soğan	4	1.0	4.2
Meyve	4	1.0	4.2
18	1	.3	1.1
Toplam	95	24.9	100.0
Yanıtsız	286	75.1	
Toplam	381	100.0	

Asıl ürün: kime sattı?

	S	%	Geçerli %
Tüccar	155	40.7	66.2
Komisyoncu	20	5.2	8.5
Fabrika	23	6.0	9.8
Kamu	18	4.7	7.7
Hal/borsalar	14	3.7	6.0
Kendi satar	4	1.0	1.7
Toplam	234	61.4	100.0
Yanıtsız	147	38.6	
Toplam	381	100.0	

İkincil ürün: kime sattı?

	S	%	Geçerli %
Tüccar	82	21.5	58.2
Komisyoncu	19	5.0	13.5
Fabrika	14	3.7	9.9
Kamu	11	2.9	7.8
Hal/borsalar	10	2.6	7.1
Kendi satar	5	1.3	3.5
Toplam	141	37.0	100.0
Yanıtsız	240	63.0	
Toplam	381	100.0	

Üçüncü ürün: kime sattı?

	S	%	Geçerli %
Tüccar	31	8.1	47.7
Komisyoncu	11	2.9	16.9
Fabrika	14	3.7	21.5
Kamu	1	.3	1.5
Hal/borsalar	5	1.3	7.7
Kendi satar	3	.8	4.6
Toplam	65	17.1	100.0
Yanıtsız	316	62.9	
Toplam	381	100.0	

Tohum: nereden aldı?

	S	%	Geçerli %
Şirket	49	12.9	24.1
Tüccar	72	18.9	35.5
Kooperatif	58	15.2	28.6
Bayii	18	4.7	8.9
Şahıs	6	1.6	3.0
Toplam	203	53.3	100.0
Yanıtsız	178	46.7	
Toplam	381	100.0	

Tohum: ödeme biçimi

	S	%	Geçerli %
Peşin	84	22.0	42.9
Taksitle	38	10.0	19.4
Banka Kredisi	17	4.5	8.7
Borç	27	7.1	13.8
Veresiye	26	6.6	13.3
Toplam	196	51.4	100.0
Yanıtsız	189	49.6	
Toplam	381	100.0	

Tohumdan: tasarruf yapar mı?

		S	%	Geçerli %
	Evet	57	15.0	25.3
	Hayır	168	44.1	74.7
	Toplam	225	59.1	100.0
	Yanıtsız	156	40.9	
Toplam		381	100.0	

Gübre: satın mı alır?

		S	%	Geçerli %
	Evet	311	81.6	95.4
	Hayır	15	3.9	4.6
	Toplam	326	85.6	100.0
	Yanıtsız	55	14.4	
Toplam		381	100.0	

Gübre: nereden alır?

		S	%	Geçerli %
	Şirket	96	25.2	31.0
	Tüccar	120	31.5	38.7
	Kooperatif	66	17.3	21.3
	Bayii	26	6.8	8.4
	Şahıs	2	.5	.6
	Toplam	310	81.4	100.0
	Yanıtsız	71	18.6	
Toplam		381	100.0	

Gübre: ödeme biçimi

	S	%	Geçerli %
Peşin	133	34.9	43.6
Taksitle	70	18.4	23.0
Banka Kredisi	25	6.6	8.2
Borç	30	7.9	9.8
Veresiye	47	12.3	15.4
Toplam	305	80.1	100.0
Yanıtsız	76	19.9	
Toplam	381	100.0	

Gübreden: tasarruf yapar mı?

	S	%	Geçerli %
Evet	129	33.9	40.8
Hayır	187	49.1	59.2
Toplam	316	82.9	100.0
Yanıtsız	65	17.1	
Toplam	381	100.0	

İlaç: satın mı alır?

	S	%	Geçerli %
Evet	312	81.9	96.3
Hayır	12	3.1	3.7
Toplam	324	85.0	100.0
Yanıtsız	57	15.0	
Toplam	381	100.0	

İlaç: nereden alır?

	S	%	Geçerli %
Şirket	117	30.7	37.9
Tüccar	117	30.7	37.9
Kooperatif	42	11.0	13.6
Bayii	32	8.4	10.4
Şahıs	1	.3	.3
Toplam	309	81.1	100.0
Yanıtsız	72	18.9	
Toplam	381	100.0	

İlaç: ödeme biçimi

	S	%	Geçerli %
Peşin	150	39.4	48.7
Taksitle	62	16.3	20.1
Banka Kredisi	21	5.5	6.8
Borç	30	7.9	9.7
Veresiye	45	11.8	14.6
Toplam	306	80.8	100.0
Yanıtsız	73	19.2	
Toplam	381	100.0	

İlaçtan: tasarruf yapar mı?

	S	%	Geçerli %
Evet	78	20.5	24.9
Hayır	235	61.7	75.1
Toplam	313	82.2	100.0
Yanıtsız	68	17.8	
Toplam	381	100.0	

Mazot: satın alır mı?

	S	%	Geçerli %
Evet	245	64.3	89.4
Hayır	29	7.6	10.6
Toplam	274	71.9	100.0
Yanıtsız	107	28.1	
Toplam	381	100.0	

Mazot: nereden alır?

	S	%	Geçerli %
Şirket	144	37.8	60.8
Tüccar	47	12.3	19.8
Kooperatif	25	6.6	10.5
Bayii	12	3.1	5.1
Araç Kiralıyor	9	2.4	3.8
Toplam	237	62.2	100.0
Yanıtsız	144	37.8	
Toplam	381	100.0	

Mazot: ödeme biçimi

	S	%	Geçerli %
Peşin	145	38.1	60.4
Taksitle	34	8.9	14.2
Banka Kredisi	20	5.2	8.3
Borç	26	6.8	10.8
Veresiye	15	3.9	6.3
Toplam	240	63.0	100.0
Yanıtsız	141	37.0	
Toplam	381	100.0	

Mazottan: tasarruf yapar mı?

	S	%	Geçerli %
Evet	40	10.5	16.6
Hayır	200	52.5	83.0
Toplam	241	63.3	100.0
Yanıtsız	140	36.7	
Toplam	381	100.0	

Kredi kullanıyor mu?

	S	%	Geçerli %
Evet	118	31.0	31.3
Hayır	259	68.0	68.7
Toplam	377	99.0	100.0
Yanıtsız	3	1.0	
Toplam	381	100.0	

Nereden kredi alır?

	S	%	Geçerli %
Ziraat Bankası	41	10.8	33.9
Diğer Bankalar	54	14.2	44.6
Kooperatif	26	6.8	21.5
Toplam	121	31.8	100.0
Yanıtsız	260	68.2	
Toplam	381	100.0	

Borç alır mı?

	S	%	Geçerli %
Evet	124	32.5	33.2
Hayır	250	65.6	66.8
Toplam	374	98.2	100.0
Yanıtsız	7	1.8	
Toplam	381	100.0	

Kimden borç alır?

	S	%	Geçerli %
Banka	3	.8	2.4
Kooperatif	8	2.1	6.3
Eş-Dost	72	18.9	56.7
Tüccar	39	10.2	30.7
Şirket/Bayi	5	1.3	3.9
Toplam	127	33.3	100.0
Yanıtsız	254	66.7	
Toplam	381	100.0	

Kredi/borç yükümlülüğü yerine getirilir mi?

	S	%	Geçerli %
Evet	134	35.2	55.8
Hayır	104	27.3	43.3
Aksama Oluyor	2	.5	.8
Toplam	240	63.0	100.0
Yanıtsız	141	37.0	
Toplam	381	100.0	

(4) İşletme ve emek kullanma biçimi

Kiralanan arazi(2008)

	S	%	Geçerli %
Aldım	58	15.2	20.4
Almadım	227	59.6	79.6
Toplam	285	74.8	100.0
Yanıtsız	96	25.2	
Toplam	381	100.0	

Kiralanan arazi/(2002)

	S	%	Geçerli %
Aldım	39	10.2	16.4
Almadım	199	52.2	83.6
Toplam	238	62.5	100.0
Yanıtsız	143	37.5	
Toplam	381	100.0	

Ücretli işçi tutar mı?

	S	%	Geçerli %
Evet	169	44.4	45.2
Hayır	205	53.8	54.8
Toplam	374	98.2	100.0
Yanıtsız	7	1.8	
Toplam	381	100.0	

Hangi işlerde ücretli işçi tutar?

	S	%	Geçerli %
Dikim/Tohum Atma	3	.8	2.2
Bakım	7	1.8	5.1
Hasat	72	18.9	52.6
Dikim+Bakım	5	1.3	3.6
Dikim4hasat	6	1.6	4.4
Bakım+Hasat	19	5.0	13.9
Dikim+Bakım+Hasat	25	6.6	18.2
Toplam	137	36.0	100.0
Yanıtsız	244	64.0	
Toplam	381	100.0	

Üretim aracı var mı?

	S	%	Geçerli %
Var	190	49.9	63.5
Yok	109	28.6	36.5
Toplam	299	78.5	100.0
Yanıtsız	82	21.5	
Toplam	381	100.0	

(5) Yoksullaşma ve mülksüzleşme eğilimleri

Boş bırakılan arazi var mı?

	S	%	Geçerli %
Evet	58	15.2	15.9
Hayır	306	80.4	84.2
Toplam	364	95.5	100.0
Yanıtsız	17	4.5	
Toplam	381	100.0	

Satılan arazi var mı?

	S	%	Geçerli %
Evet	52	13.6	14.2
Hayır	314	82.4	85.8
Toplam	366	96.1	100.0
Yanıtsız	15	3.9	
Toplam	381	100.0	

Satılan araç/ekipman oldu mu?

	S	%	Geçerli %
Evet	31	8.1	8.6
Hayır	330	86.6	91.4
Toplam	361	94.8	100.0
Yanıtsız	20	5.2	
Toplam	381	100.0	

Ücret geliri var mı?

	S	%
Hayır	248	65.3
Evet	132	34.7
Toplam	380	100.0

Emekli maaşı var mı?

	S	%
Hayır	267	70.2
Evet	113	29.8
Toplam	380	100.0

Tarımsal geliri var mı?

	S	%
Hayır	71	18.7
Evet	309	81.3
Toplam	380	100.0

Doğrudan gelir desteği alır mı?

	S	%
Hayır	297	78.2
Evet	83	21.8
Toplam	380	100.0

Enformel yardım alır mı?

	S	%
Hayır	370	97.4
Evet	10	2.6
Toplam	380	100.0

Kurumsal yardım alır mı?

	S	%
Hayır	376	98.9
Evet	4	1.1
Toplam	380	100.0

Borçsuz yılı oluyor mu?

	S	%	Geçerli %
Evet	145	38.1	40.8
Hayır	210	55.1	59.2
Toplam	355	93.2	100.0
Yanıtsız	26	6.8	
Toplam	381	100.0	

(6) Yaşam standardı göstergeleri

Kredi kartı kullanır mı?

	S	%	Geçerli %
Evet	115	30.2	30.7
Hayır	259	68.0	69.3
Toplam	374	98.2	100.0
Yanıtsız	7	1.8	
Toplam	381	100.0	

Kredi kartı borcu düzenli ödenir mi?

	S	%	Geçerli %
Evet	88	23.1	71.0
Hayır	36	9.4	29.0
Toplam	124	32.5	100.0
Yanıtsız	257	67.5	
Toplam	381	100.0	

Konut sizin mi?

	S	%
Evet	347	91.1
Hayır; Ama Kira Ödemez	25	6.6
Kiracı	9	2.4
Toplam	381	100.0

Elektriği içinde mi?

	S	%
Evet	377	99.0
Hayır	4	1.0
Toplam	381	100.0

Su konutun içinde mi?

	S	%
Evet	361	94.8
Hayır	20	5.2
Toplam	381	100.0

Banyosu var mı?

	S	%
Evet	345	90.6
Hayır	36	9.4
Toplam	381	100.0

Ev Konforu ve Yaşam Standardı Göstergeleri

		Yok	Var;Birinci El	Var;İkinci El	Toplam
Buzdolabı	S	12	340	28	380
	%	3.2	89.5	7.4	100
Çamaşır Makinesi	S	28	329	24	381
	%	7.3	86.4	6.3	
Bulaşık Makinesi	S	284	54	43	381
	%	74.5	14.2	11.3	
Fırın	N	102	247	31	380
	%	26.8	65	8.2	
Dikiş Makinesi	S	156	185	40	381
	%	40.9	48.6	10.5	
TV	S	11	344	26	381
	%	2.9	90.3	6.8	
Isınma Sistemi	S	125	221	34	380
	%	32.9	58.2	8.9	
Binek Araba	S	198	55	128	381
	%	52	14.4	33.6	

(7) Sosyal koruma göstergeleri

Sosyal Güvenlik şemsiyesi altında mı?

	S	%
Evet	309	81.1
Hayır	72	18.9
Toplam	381	100.0

Hangi Sosyal Güvenlik Kurumu

	S	%	Geçerli %
Bağ-Kur	154	40.4	47.1
SSK	116	30.4	35.5
Emekli Sandığı	10	2.6	3.1
Özel Tanım Sigortası	34	8.9	14.3
Toplam	327	82.3	100.0
Yanıtsız	67	17.6	
Toplam	381	100.0	

Sağlık Hizmetlerinden Nasıl Yararlanır?

	S	%
Yeşil Kart	67	17.6
Sosyal Güvenlik Kurumu	270	70.9
Parasını Ödeyerek	33	8.7
Tanıdık Aracılığıyla	7	1.8
Hastaneye Seyrek Gider	2	.5
Yararlanmaz	2	.5
Toplam	381	100.0

Yeşil Kartı var mı?

	S	%	Geçerli %
Evet	65	17.1	17.1
Hayır	315	82.7	82.9
Toplam	380	99.7	100.0
Yanıtsız	1	.3	
Toplam	381	100.0	

Yardım alır mı?

	S	%	Geçerli %
Evet	47	12.3	12.4
Hayır	330	86.6	87.1
Seçim Dönemlerinde	2	.5	.5
Toplam	379	99.5	100.0
Yanıtsız	2	.5	
Toplam	381	100.0	

Nereden yardım alır

	S	%	Geçerli %
Kaymakam/Vali	31	8.1	73.8
Belediye	6	1.6	14.3
Dini Vakıf/Dernek	3	.8	7.1
Konu-Komşu	1	.3	2.4
Akraba	1	.3	2.4
Toplam	42	11.0	100.0
Yanıtsız	339	89.0	
Toplam	381	100.0	

EK-3: Veri Geliştirme/Derleme Araçları

Ek 3a. Yapılandırılmamış Köy Mülakatı

Köyün Tarihçesi

Tema-1. Köyün tarihçesi:

-Kuruluş öyküsü? Kurucu aileler/ sülaleler/ ilk yeri/ varsa yer değiştirme nedenleri.

-Köyün kendi yöresiyle ilişkisi nasılmış, nasıl bilinir, nasıl tanınırmış? Neleriyle meşhurmuş?

-Göçerlik geleneği var mıydı? Hikayesi –yayla geleneği-

-Ağalık var mıydı? Hikayesi.

Tema-2. Köyün yerel /bölgesel işbölümü içindeki konumu (ulusal pazarla bütünleşme öncesi konumu) :

-Eski zaman insanları ne ekip biçerlermiş? (Bu anlatılarda zaman boyutu –tarih/dönem- önemli, yıl belirtmeye zorlamak yerine bunun 'İstiklal harbi yılları, Atatürk, İsmet Paşa, Menderes dönemi' gibi gevşek dönemlerle ifade edilmesi yeterli)

-Eski yıllarda civar köy, kasaba ve il merkeziyle ilişki nasıldı? (Pazar ilişkisi, yurttaşlık ilişkisi –nüfusa kayıt, vergi, askerlik hizmeti vb.-, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişim boyutları.)

Tema-3. Köyün ulusal pazarla bütünleşme süreci: (Ülke genelinde 1950'li yıllarla, tarımda makineleşme, yol yapımı, tarımsal birlikler, ziraat bankası vb. anılan bu sürecin köyün özgül tarihi içindeki seyri üzerinde durulacak)

-Geçimlik üretimden pazar için üretime ne zaman geçildi? (Ürün türüne göre pazar için üretim farklı kanallarla gerçekleşmiş olabilir; zirai birlikler ile yerel tüccarın rolü, tarıma dayalı sınaî girişimler sorgulanmalıdır.)

-İlk traktör ne zaman geldi? Tarımda makineleşme ne zaman, nasıl başladı?

Demografik yapı ve nüfus hareketleri

Tema-4: Hane ve nüfus sayıları:

-Köyde halen kaç hane mevcut, köyde sürekli yaşayan toplam nüfus? (Bu nüfusun demografik bakımdan ortalama özellikleri; ekseri yaşlılar, ekseri kadınlar gibi)

-Ne zamana kadar köy, nüfus bakımından kalabalıktı? (Tersi söz konusuysa yani köy için yeni olan olgu dışarıdan göç almasıysa bu durumda dışarıdan göç almadan önceki dönem sorgulanacak)

-O dönemlerde her yeni evlenen ayrı bir ev açar mıydı, yoksa baba ocağında yaşamayı sürdürür müydü? Bu konudaki gelenek nasıldı ve ne zaman, hangi yönde değişti?

-Köyün toplam arazisi (mera dahil) ne kadar, yıllar içinde bir değişme oldu mu? Nasıl?

Tema-5 Göç Örüntüleri: (köyün iç ve dış göç hikayesi ile yakın dönemde gerçekleşme olasılığı bulunan tersine göç olgusu ayrıntılı olarak alınacak)

-Köyden temelli göç etme ne zaman başladı? İlk kimler (topraksız, yoksul, varlıklı, kalabalık nüfuslu vb.) göç etti? İlk nereye göç edildi? Neden?

-Başlayan bu ilk göçler ne zaman yoğunlaştı? Neden? Bu göçler nasıl gerçekleşiyordu? (Bütün hane üyeleri aynı zamanda mı gidiyordu, yoksa önce aile reisi gidiyor, iş-güç ve ev imkanı sağladıktan sonra mı hanenin geri kalan üyelerini çağırıyordu)

-Sonra yakın dönemde yeni bir göç dalgası yaşandı mı? Yaşandı ise bu seferkinin yönü (nereye), gerçekleşme biçimi ve nedenleri hakkında neler söylenebilir. (Burada 1960'lı ve 1970'li yıllarda gerçekleşen göçlerin "birinci dalga", 1980'li ve 1990'lı yıllarda gözlenenlerin ise "ikinci dalga" şeklinde tanımlanıp tanımlanamayacağı sorusunun izi sürülecek)

-Göç edenlerin geri kalan toprakları genellikle ne oldu? Yaygın olarak boş mu kaldı, kiraya mı verildi, satıldı mı?

- Köyde mevsimlik göç edenler var mı? Eskilerden de var mıydı? Genellikle nerelere gidilir, kimler gider, hangi yolla giderler (elçilik, taşeronluk mekanizmaları gibi.)

Toprak

Tema-6: Toprak tasarruf ve kullanma biçimleri:

-Köyün toplam arazisi (tarla, bahçe, mera, otlak, yayla

vb) kaç dönüm? (Ekilebilir olan ve olmayan arazi oranları; tapulu-tapusuz; imarlı-imarsız oranları; yaklaşık miktar ya da oranlar itibarıyla fiilen işlenen toprak miktarı, boş bırakılan, nadasa bırakılan arazi miktarları).

-Köyün komşu köylerle arazi sorunları hiç oldu mu? Nedeni neydi, nasıl sonuçlandı?

-Köyün arazisi yıllar içinde değişti mi? Neden?

-Köyde topraksız haneler var mıydı, halen var mıdır? Bunlar kimlerdir; geçimlerini nasıl sağlarlar?

-Köyde en geniş topraklara hangi haneler sahiptir? Bu hanelerin sayısı; topraklar haneler arasında genellikle eşit olarak mı dağılır, sahip olunan toprak miktarı bakımından köy içinde büyük farklılıklar var mı? Bunun nedenleri?

-Köyde en geniş toprakları kimler (hangi özelliklere sahip haneler) işler?

-Toprak satışı son yıllarda arttı mı? Kimler satar, kimler satın alır? Tarla, arazi fiyatları.

Ürün deseni

Tema-7: Ürün deseni ve emek süreci

-Köyde belli başlı hangi ürünler yetişir; kaç yıldan beri; önceleri hangi ürünler ekilirdi (yıllar içinde köyün öncelikli ürün yelpazesindeki değişimin bilgisi derlenecek; burada söz konusu ürünlerin geçimlik ürün mü, ticari tarım ürünü mü, yoksa sınai tarım ürünü mü olduğu da sorgulanacak)

-Başat ürünler için verimlilik yıllar içinde nasıl değişti?

-Başat ürünlerin her biri için tohum atmadan/dikimden hasada kadar olan aşamalar nelerdir? (İşlemler, işlemlerin gerektirdiği teknoloji ve emek kullanımı, yaklaşık süresi, ayrıntılı olarak alınacak ve üretim akış şeması çıkartılacak.)

Üretimin ileri-geri bağlantıları

Tema-8: Üretim girdileri ve ürün satış kanalları:

-Köyde belli başlı ürünlerin üretimi için gerekli olan tohum/fide, araç-gereç ve teknik ekipman, gübre ve ilaç hangi oranlarda, hangi kaynaklardan nasıl temin edilir?

-Yıllar içinde bu alanda nasıl bir değişim yaşandı? Suni gübre ve ilaç ne zaman kullanılmaya başlandı? Köylülerle bunların kullanımıyla ilgili teknik bilgileri kim verdi, verir?

-Girdi maliyetleri yıllar içinde nasıl seyretti; girdi maliyetlerinin ürün fiyatı içindeki oranı yıllar içinde nasıl değişti? Bugünkü durum nedir? Maliyet artışı nedeniyle bu girdilerden vazgeçilebilecek olanları var mı?

-Girdi maliyetlerinin finansmanı genellikle hangi kanallardan karşılanır? (Banka kredisi, tarım birliklerinin ayni katkısı, mağaza, tüccar vb)

-Ürünler kimlere satılır? Nasıl? (Son yıllarda varsa bu alandaki değişim üzerinde ayrıntılı olarak durulacak).

Emek kullanma ve işletme biçimleri

Tema-9: Hane emeği ve tarımsal üretim:

-Hane üyelerinin üretim döngüsü içindeki günlük yaşamları (sabah kaçta kalkılır, kim ne yapar, ev işleri, bahçe işleri, hayvan bakımı, sağımı, yemek hazırlığı gibi. Ayrıntılı olarak çıkartılacak günlük yaşam pratiği için "eskiden nasıldı", "ne zaman değişmeye başladı" soruları da sorulacak)

-Köyde ücretli işçi tutulur mu? Hangi işler için, genellikle hangi haneler ücretli işçi çalıştırır, bu işçiler nereden temin edilir, mevsimlik ücretli işçilik var ise bu işçiler nerede kalırlar, köyle ilişkileri nasıldır, ücretler nasıl belirlenir, nasıl ödenir? (Eskiden hane dışı emek istihdamı

nasıl karşılanırdı? Irgatlık, azaplık, yanaşma vb.)

-Köyde tarım işlerinde ücretli olarak çalışanlar var mı? Tarımda ücretli işçi olarak çalışanlar genellikle kimlerdir? Köy içinden ücretli işçi bulmak zor mudur? Neden?

-Köyde tarım dışında ücretli olarak çalışanlar var mı? (son yıllarda köyde ikamet eden gençlerin köye yakın sınai işletmelerde ya da hizmet işlerinde ücretli işçi olarak çalışmaları söz konusu; böyle bir olgu varsa, ne zaman başladığı, kimin çalışacağına kimin nasıl karar verdiği, genellikle hangi hanelerden geldikleri, hanenin ev ve tarım işlerine zaman ayırıp ayıramadıkları, bu işlerde çalışanların köydeki zamanı nasıl kullandıkları, köydeki statüleri ve gelecek beklentileri ayrıntılı olarak öğrenilecek.)

-Köydeki evini kapatmayıp yakındaki kentte de ev kiralayarak ücretli işçilik yapan haneler var mı? Bunlar işlerini nasıl sürdürüyor? (Yukarıdakine benzer ayrıntılar bu kategori için de geçerli)

-Köyde gelir getirici işlerde bir çeşitlenme oldu mu? (özellikle kadın emeği için bu sorgulanmalı; evlerde kilim, halı dokumadan, yufka ekmek ya da gözleme yapıp satmaya varan bir faaliyet çeşitliliğinin izi sürülmeli).

-Köyde sırf tarımsal gelirle bir evi döndürmek mümkün mü? Evi döndürmek için ne yapılır?

-Köyde ortağa ve kiraya (icara) toprak verme var mıdır? Varsa hangi ürünlerde ve hangi koşullarda gerçekleşir? Eskiden yaygın mıydı? (Eskiye göre azaldı ya da çoğaldı ise nedenleri, yaklaşık dönemleri.)

Yaşam standardı ve yoksullaşma/mülksüzleşme eğilimleri

Tema-10: Köyün alt yapısı, hizmetler ve yaşam alanı

-Köyün elektrik, su, yol, telefon ve kanalizasyon hizmetleri bakımından durumu nedir? Bu hizmetler ne zaman geldi? Kısa öyküsü.

-Köyde kahvehane, bakkal, kasap, manav vb var mı? Sayıları azaldı mı, arttı mı? Eskiden köy bakkallarında iğneden ipliğe, şekerden gaz yağına her şey bulunurdu, halen öyle mi? Peşin para mı, veresiye mi çalışırlar? Köyün varlıklıları ihtiyaçlarını ilçe/il merkezindeki mağazalardan mı karşılar?

-Köyün kent merkeziyle ilişkisi nasıl sağlanır? (köy dolmuşu varsa, günlük geliş gidiş sıklığı, dolmuş ücreti)

-Köyde özel binek arabası sayısı? Hangi hanelerin özel otomobilleri vardır? Araba sahibi olmak bir statü göstergesi midir?

-Eski köy evleri nasıldı? (Mümkünse çizim yaptırılacak; odalar, kiler, samanlık/ahırın aynı çatı altında olduğu geleneksel köy evleri ne zaman değişmeye başladı?) Şimdiki evler nasıl? Şehirdeki evlerden konfor açısından farkı var mı? Neler? Yeni evleri kimler, hangi birikimler yaptılar?

-Eğitim ve sağlık hizmetlerinin durumu nedir? Okul var mı? Eskiden var mıydı? Kaç öğrenci var? İleri öğrenim için genellikle neler yapılır?

Tema-11: Yoksullaşma ve mülksüzleşme eğilimleri

-Köylünün yüzünün güldüğü, "köylünün altın yılları" diye andığınız dönemler oldu mu? Ne zamandı, biraz anlatır mısınız?

-Köylü için hayat yıllar içinde daha mı iyiye gitti, daha mı kötüye gitti, biraz anlatır mısınız?

-Köyde ekim yapmaktan vazgeçip toprağını boş bırakan haneler var mı? Kimler? Neden ekim yapmıyorlar? Yıllar içinde toprak satışları hızlandı mı? Kimler topraklarını satıyor, kimler alıyor?

-Köylü yıllar içinde daha mı çok borçlandı? Genellikle neden borçlanılır, nerelere borçlanılır? Borcunu ödeyemeyenler oluyor mu?

-Köyde ahalinin temel geçim kaynakları neler? Hane geliri içinde tarım gelirlerinin yeri/payı nedir?

-Köyde belediye, kaymakamlık vb. yardımlarını alanlar var mı? Varsa bu uygulama ne zaman başladı? Kimler –yoksul, yalnız yaşayan yaşlılar gibi- yardım alıyor?

-Köyde yeşil kart alanların sayısı? Sosyal güvenlik hizmetlerinden köylü nasıl yararlanıyor? Sağlık sorunlarını nasıl çözüyor?

Devlet ve Köylülük

Tema-12: Tarım politikalarının dönüşümü ve köylülük

-Köyün; tarım satış kooperatifleri, ofis ve üretici birlikleri gibi devlet/kamu kuruluşlarıyla ilişkisi nasıldı? Köyde bunların temsilcilikleri var mıydı? Ne zaman açıldı, ilişkiler nasıl sürdü, ne zaman kapandı/değişti?

-Doğrudan Gelir Desteği uygulamasından bu köyde yararlananlar oldu mu? Kimler? Sizce devlet neden böyle bir uygulama yürüttü?

-Devletin taban fiyatı ve kota gibi politikalarını nasıl değerlendiriyorsunuz? Bunlardan etkileniyor musunuz? Nasıl?

-Devlet elini tarımdan çekiyor mu? Çekmeli mi? Devlet desteği olmadan köylü ayakta kalamaz mı?

Ek 3b. Tarımsal İşletme Hane Mülakatı

Hane Bilgisi

Tema-1: Ayrı hane açma öyküsü

-Doğum tarihi, çocukluk öyküsü, eğitim serüveni, baba evindeki yaşamı.

-Evlenme öyküsü (bugünkü evlenme ve düğün biçimleriyle kıyaslatarak).

Tema -2: Çocuklara dair bilgiler

-Doğum tarihleri, doğumun nerede yapıldığı, bebek bakımında doktor denetiminin olup olmadığı (bugünkü durumla kıyaslanarak anlatılmalı).

-Çocukların eğitim serüvenleri.

-Çocukların tarımsal işletme içindeki rolleri, tarım dışı gelir getirici faaliyetleri.

-İdeal çocuk sayısı, erkek-kız çocuk konusundaki tutumu.

Tema-3: Hanenin demografik özellikleri, hane içi işbölümü.

-Hane büyüklüğü; yaş, cinsiyet, eğitim ve varsa mesleki vasıfları.

-Köyün "iyi halli mi", "orta halli mi" yoksa "yoksul mu" hanesi oldukları (Bu öz-algının kıyaslamalı gerekçeleri).

-Hanede tarımsal işletmeye dönük karar alma, uygulama süreçleri ve hane üyelerinin buradaki rolleri.

Tema-4: Göç örüntüleri.

-Haneden temelli göç edenlere ilişkin (kim, neden, ne zaman, nereye göç etti, halen ne iş yapıyor?).

-Temelli göç edenlerin köyle ilişkileri.

-Hanede mevsimlik göç edenlere ilişkin (kim, ne tür işler için, neden, hangi süreyle, nasıl?).

-Temelli göç etme planı ya da düşüncesi (nedeni, muhtemel zamanı, yerleşmek istenilen yer).

Toprak mülkiyeti

Tema-5: Toprak miktarı ve mülk edinme biçimi

-Sahip olunan toprak miktarı (dönüm cinsinden).

-Mülk edinme biçimi (miras; miras kuralları, zaman içinde değişip değişmediği, satın alma)

-Kullanılan toprak miktarı (sulu, susuz ayrımı).

-Satılan ve satın alınan toprak miktarı (nedenleri, kime satılıp

kimlerden satın alındığı).

-Nadasa bırakılan ve ekilmeyip boş bırakılan toprak miktarı (özellikle boş bırakılan topraklar için nedenleri).

-Mülk topraklarının yeterli olup olmadığına dönük değerlendirmesi

-Toprak üzerindeki denetimi (topraklarını istediği biçimde kullanma konusunda kendisini eskisi kadar özgür hissediyor mu?).

-Toprak yüzünden anlaşmazlıklar yaşanmış mı, öyküsü.

İşletme Biçimi

Tema-6: Ortakçılık ve kiracılık ilişkisi

-Ortakçılık (ortağa toprak alıyor mu veriyor mu? Eskiden almış mı, vermiş mi? Öyküsü).

-Kiracılık (kiraya/icara toprak alıyor mu veriyor mu? Eskiden kiracılık ilişkisine girmiş mi? Öyküsü).

-Hısım akraba topraklarının bedel ödemeksizin (ortağa ve kiraya alma dışındaki başka bir yolla) işlenmesi.

-Sadece mülk topraklarını işliyorsa bunun nedenleri (neden ortağa ya da kiraya toprak almıyor? Sakıncaları neler?).

Ürün deseni

Tema-7: Ürünler ve üretim süreçleri

-Hanenin ürettiği tüm ürünler (geçimlik olan ve olmayan ayırımı yapılarak ürünlerin tam dökümü; bu döküme büyük ve küçük baş hayvanlar ve varsa arı da dahildir).

-Ana ürünler ve her birinin üretim süreci (ekim/dikimden başlayarak asli ürünler için iş-zaman çizelgesi; her bir iş için gerekli olan girdi miktarı, kullanılan teknoloji ve emek miktarı; bunların nasıl temin edildiği).

Tema-8: Ürün deseninde değişim ve çeşitlenme/uzmanlaşma eğilimleri

-Vazgeçilen, bırakılan ürünler ve bunların öyküsü.

-Ürün aynı olsa da, tohum/fide menşeindeki değişimin öyküsü.

-Neyi ne kadar ekeceğine nasıl karar veriyor? (Yıllar içinde bu konudaki özerkliğin azalıp azalmadığı).

Tema-9: Ürün fiyatları

-Ürün satış fiyatı (maliyet/fiyat muhasebesi yaptırılacak) ve tarımsal yıllık gelir.

-Ürün fiyatlarının belirlenmesi (pazarlık gücü var mı, eskiye göre azalıp azalmadığı).

-Tarımsal ürün fiyatlarındaki güncel artışa dönük tutum.

Tarımsal üretimin ileri-geri bağlantıları

Tema-10: Tarım girdileri

-Suni gübre kullanımı (ne zamandan beri, temin kanalları).

-Zirai ilaç kullanımı (ne zamandan beri, temin kanalları).

-Tohum/fide kullanımı (ne zamandan beri, temin kanalları).

-Sulama sistemi (ne zamandan beri, temin kanalları).

-Girdilerden vazgeçme ya da ikame etme olanakları.

Tema-11: Üretim araçları

-Sahip olunan üretim araçlarının dökümü (ne zaman, nasıl alındı, borcu bitti mi, hanede kimler kullanır, eskiden olan sonra satılan üretim aracı var mı?)

-Kiralanan üretim araçlarının dökümü (kiraya alınan ve kiraya verilenler; kimden, hangi koşulla; satın almayı düşünüyor mu?).

-Üretim araçlarından vazgeçme ya da ikame etme olanakları.

Tema-12: Ürün satış kanalları

-Satılan ürün türü ve miktarı (satılacak miktar ve fiyat konusunda denetime sahip mi? Eskiden nasıldı?).

-Satış koşullarını önceden belirleyen sözleşmenin (yazılı/sözlü) varlığı (varsa niteliği ve işleyiş biçimi; sözleşmeyi yenilememe ya da değiştirmeye dönük özerkliği).

-Yörede ürün alımı yapanların yıllar içindeki evrimi (tüccar, sanayici işletme/şirket, hal komisyoncusu, kooperatif, kamu işletmeleri yıllar içinde nasıl bir değişim gösterdi?).

Tema-13: Borç-kredi ilişkisi

-Üretimin dönemlerine göre hangi ihtiyaçlar için borç ve kredi alınır?

-Eskiye göre kredi-borç gereksinimi arttı mı azaldı mı? (nedenleri).

-Banka ile köyde/yörede faize para veren kıyaslaması.

-Kredi kartı kullanımı (hangi ihtiyaçlar için, borcu rahatlıkla ödeyebiliyor mu?).

-Kredi borçlarının ödenmesi.

Emek kullanma biçimi

Tema-14: İşletme içi emek kullanma biçimleri

-Hane üyelerinin her birinin hanenin tarımsal üretimindeki rolleri. (eskiye göre çalışma yükü arttı mı azaldı mı? Kimler için?).

-Tarımsal üretimde ücretli işçi kullanımı (hangi işler için, gerekçesi, sayısı, maliyeti).

-Ev işi ve aile içi işbölümü (yemek, temizlik, çocuk/yaşlı bakımı, kışlık hazırlığı, hayvan bakımı, tamirat vb. işleri kimler yapar; bunlarda eskiye göre yük azaldı mı arttı mı?).

-Evde gelir getirici faaliyetler.

Tema-15: İşletme dışı emek kullanma biçimleri

-Dışarı tarım işlerinde ücretli olarak çalışma (kim olduğu, zamanı, gerekçesi).

-Tarım dışı işlerde ücretli çalışma (kim, nerede, iş nasıl bulunuyor,

çalışma koşulları, hane işlerine katkısı, hane gelirine katkısı)

Hanenin yeniden üretimi

Tema-16: Konut özellikleri ve ev kullanma biçimi

-Oturulan evin özellikleri (eski köy evlerinden temel farkı).

-Beyaz eşya, yatak odası, misafir odası takımı gibi eşyalar (alınma gerekçesi, kullanılma biçimi).

-Yemek alışkanlıkları; gıda ve besinde pazara bağımlılık derecesi (evde üretilen gıda ürünleri var mı, neler?).

-Giyim-kuşam alışkanlıklarındaki değişim.

-Hane gelirinde bir azalma olursa pazardan alınan hangi mallardan kolayca vazgeçilebilir? (Örneklendirilsin).

-Hanenin yaşam koşulları yıllar içinde iyiye mi kötüye mi gidiyor? Neden?

-Haneyi ne ayakta tutuyor? (tarım geliri mi, tarım dışı gelirler mi, yardımlar mı, tasarruf eğilimleri ile harcamaların kısılması mı?)

-Geçinebilmek için son yıllarda neler yapıyor? Ne tür önlemler alıyor?

-Gelecek beklentisi. (Hane reisinden sonra ocak tütmeye devam edecek mi; tarımsal üretimi çocuklar devam ettirecekler mi?).

Ek 3c. Kırsal Hane Anketi

S1. Hanenizde sürekli olarak kaç kişi yaşıyor (hane nüfusu):..... kişi

S2. Hane Bilgi Formu: Hane üyeleri hakkında aşağıdaki tabloyu doldurur musunuz?

	a	b	c	d	e	f	g	h	i	j
	Yanıtlayıcıya Yakınlığı	Cinsiyet	Yaş	Eğitim	İşletmede çalışma	Kaç yılından beri	İşletme dışı işler	İşletme dışı= Tarım (T) / tarım dışı (D)	Kaç yıldan beri	Yılda kaç ay
	Kim?	E/K	yıl	yıl	E/H	yıl	E/H	T/D	Yıl	ay
1)										
2)										
3)										
4)										
5)										

S3. Senin hanenden bugüne kadar köy dışına temelli giden, göç eden oldu mu?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

S4. (Hane temelli göç vermiş ise) Göç edenler hakkında şu soruları cevaplar mısın?

	a	b	c	d	e	f	g	i
	Yanıtlayıcıya Yakınlığı	Ne zaman?	Nereye? (bölge, iç, dış)	Köy bağı sürüyor mu?	Köyden yardım gidiyor mu?	Size/köye yardım yapıyor mu?	Geri döndü mü?	Ne zaman geri döndü?
	Kim?	Yıl	B/İ/D	E/H	E/H	E/H	E/H	Yıl
1)								
2)								
3)								
4)								
5)								

S5. Hanenden temelli göç edenlerin toprakları (tarla/bahçe) ne oldu?

1 ( ) Toprak yoktu 2 ( ) Pay edilmedi (miras payı)
3 ( ) Sattı/devretti 4 ( ) Boş duruyor
5 ( ) Ortağa veriyor 6 ( ) Kiraya veriyor
7 ( ) Akraba işliyor 8 ( ) Başka (*belirtiniz*).....

S6. Hanenizden geçici süreyle, mevsimlik göç eden var mı?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

ÜRÜN DESENİ

S7. Bu hanede hâlihazırda;		Asıl ürün	İkincil ürün	Üçüncü ürün	Diğer
a)	Hangi ürünler yetiştiriyor?				
b)	Kaç dönüm ektin/ kaç ağaç?				
c)	Kaç ton ürün aldın?				
d)	Kaç ton sattın?				
e)	Kaça sattın? (birim fiyat)				
f)	Kime sattın?				
g)	Nasıl sattın?				
h)	Ne zaman ekmeye başladın?				

TOPRAK TASARRUF VE KULLANMA BİÇİMİ

S8. İşlediğiniz araziyle ilgili olarak 5 sene önceki ve şimdiki durumu dönüm cinsinden yanıtlar mısınız?

	Yıl	Mülk arazi/ dönüm	Kiraya Tutulan Alan/TYL	Kiraya Verilen Alan/ TYL	Ortağa Verilen Alan/ TYL	Ortağa Tutulan Alan/TYL	Nadasa bırakılan	Tapulu Arazi
a	2008							
b	2003							

EMEK KULLANMA BİÇİMİ

S9. Hanenizde aşağıda belirtilen işleri kimler yapar?

Hanenin;		Tarla	Bahçe	Hayvan	Ev işi	Çarşıdaki işler
a)	Yetişkin erkek					
b)	Yetişkin kadın					
c)	Erkek çocuk					
d)	Kız çocuk					
e)	Yaşlı erkek					
f)	Yaşlı kadın					

S10. Ücretli işçi kullanıyor musunuz?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

S11. Yanıtınız *EVET* ise

a) Hangi işlerde, belirtir misiniz? .....

b) Kaç yevmiye/hangi süre ile?.....

c) Ne zamandan beri? .....

d) Bu işçiler nereden gelir? .....

S12. Senin hanende hane dışı işlerde ücretli olarak çalışan var mı?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

S13. Yanıtınız *EVET* ise

e) Hangi işlerde, belirtir misiniz? .....

f) Mevsimlik mi, sürekli mi?

1 ( ) Mevsimlik/geçici 2 ( ) Sürekli

g) Ne zamandan beri? .....

h) Sigortalı mı? 1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

TARIMSAL ÜRETİMİN İLERİ-GERİ BAĞLANTILARI

S14. Sahip olduğunuz tarım araç ve ekipmanları neler? Lütfen belirtirmisiniz.....

S15. Son üç yılda bu araç ve ekipmanlardan yeni aldığınız (ilk kez) ya da yenilediklerinizoldu mu, lütfen belirtir misiniz?

a) yeni alınanlar	
b) yenilenenler	

S16. Tarım girdilerinden;

(hangi ve ne miktarda ürün için olduğu belirtilecek)	Tohumu/ fideyi	Suni gübreyi	İlacı	Mazotu	Başka
a) Satın mı alıyorsun? Evet / Hayır					
b) Nereden? (kooperatif, tüccar, şirket)					
c) Harcama tutarı?					
d) Ödeme biçimi? (peşin, banka kredi vb)					
e) Elin sıkıştığında tasarrufa gidiyor musun? Evet/Hayır					

S17. Üretiminizle ilgili olarak teknik yardım alıyor musunuz?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

S18. Yanıtınız *EVET ise;* teknik yardımı kim nasıl sağlıyor?

Teknik yardımı kimden	1-Alıyor	2- Kaç yıldır?	3- Ücretli mi?
	Evet/ Hayır	yıl	Evet / Hayır
a) Kooperatif kanalıyla			
b) Hükümet kanalıyla			
c) Tüccar /komisyoncu kanalıyla			
d) Tarıma dayalı sanayi işletmesi kanalıyla			
e) Eş dost kanalıyla			
f) Diğer *(belirtiniz)*.....			

S19. Son yıllarda (son üç yıl) düzenli olarak kredi kullanıyor musun? 1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

S19a. Yanıtın *EVET* ise en büyük krediyi kimden alıyorsun?

.....

S19b. Yanıtın *EVET* ise <u>sadece geçen yıl için</u> ödediğin faiz tutarını belirtir misin? .....

S20. Son yıllarda (son üç yıl) düzenli olarak borç alıyor musun?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

S20a. Yanıtın *EVET* ise en büyük borcu kimden alıyorsun?

.....

S20b. Yanıtın *EVET* ise <u>sadece geçen yıl için</u> ödediğin faiz tutarını belirtir misin? .....

S21. Kredi ve borç yükümlülüklerini düzenli olarak yerine getirebiliyor musun?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

S22. Son 3 yıldır yeni bir seneye borçsuz girdiğin oldu mu?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

S23. Kredi kartı kullanıyor musun?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

S24. Kredi kartı borcunu düzenli ödeyebiliyor musun?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

YOKSULLAŞMA ve MÜLKSÜZLEŞME EĞİLİMLERİ

S25. Ekim yapmaktan vazgeçip boş bıraktığın toprak ve arazilerin var mı?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

S26. Sahip olduğun toprak ve arazilerden sattığın oldu mu?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır

S27. Sahip olduğun tarım araç ve ekipmanlardan sattığın oldu mu?

1 ( ) Evet 2 ( ) Hayır,

(NOT: Dikkat! S26 ve S27'den *EVET* yanıtı verilenler için aşağıdaki tablo doldurulacak)

S28. Yukarıdaki son iki soruya EVET diyenler için

	Ne zaman?	Miktarı /sayısı	Kime satıldığı	Neden satıldığı?
a) Toprak satma				
b) Tarım araçları satma				

S29. Hanenin temel geçim kaynakları nelerdir? (*Birden fazla seçenek işaretlenebilir.*)

1 ( ) Ücret
2 ( ) Emekli maaşı
3 ( ) Yetiştirilen tarım ürünlerinin satışı
4 ( ) Doğudan gelir desteği
5 ( ) Yardımlar (akraba, komşu)
6 ( ) Kurumsal yardımlar (kaymakamlık, belediye vb)
8 ( ) Başka (*belirtiniz)*: .....

S30. İkamet ettiğin konutun sahibi misin?

1. ( ) Evet, ev sahibi (Ne zaman yaptırdın?..... *senedinde.*
2. ( ) Hayır, ama kira ödemiyor (akraba evi vb.)
3. ( ) Hayır, kiracı (kira miktarını sor!) .....

S31. İkamet ettiğin konutun elektriği ( ) suyu ( ) banyosu ( ) içinde mi?

(NOT: Evet ise parantez içini işaretle!)

S32. Evinizde aşağıdaki eşyalardan hangileri var?

	Var / Yok	Birinci el mi?
1 Buzdolabı		
2 Otomatik Çamaşır makinesi		
3 Bulaşık makinesi		
4 Televizyon		
5 Isınma sistemi (Gün ısı, şofben vb.)		
6 Binek otomobil		
7 Dikiş makinesi		
8. Elektrikli ocak/fırın		

S33. Hane halkı sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanabiliyor mu?

1 ( ) Evet, Bağ-Kur
2 ( ) Evet, SSK
3 ( ) Evet, Emekli Sandığı
4 ( ) Evet, özel sigorta
5 ( ) HAYIR
6 ( ) Başka (*Belirtiniz*).....

S34. Hane halkı sağlık hizmetlerinden nasıl yararlanıyor?

1 ( ) Yeşil kartla
2 ( ) Sosyal Güvenlik Kurumu aracılığıyla
3 ( ) Parasını ödeyerek
4 ( ) Genellikle bir tanıdık aracılığıyla
5 ( ) Zorda kalmayınca hastaneye gitmeyerek
6 ( ) Yararlanamıyoruz

S35. Ara sıra da olsa para, yiyecek, yakacak, eşya gibi herhangi bir yardım alıyor musunuz?

1 ( ) Evet
2 ( ) Hayır
3 ( ) Seçimden önce parti/belediye yardımları alıyorum

Evet ise:

S36. Nereden/kimden yardım alıyorsunuz? (*Birden fazla seçenek işaretlenebilir*)

1 ( ) Kaymakamlık
2 ( ) Belediye
3 ( ) Dini vakıflar/dernekler
4 ( ) Hayırsever kişiler
5 ( ) Konu-komşu
6 ( ) Akraba/hemşeri
7 ( ) Köy derneği
9 ( ) Başka (*Belirtiniz*) ...

S37. Geçinebilmek için son yıllarda neler yapıyorsunuz? Ne tür önlemler alıyorsunuz? Kısaca anlatır mısınız?

.....

.....

Bize zaman ayırarak sorularımızı cevapladığınız için çok teşekkür ederiz.

EK-4: TÜRKİYE KIR SOSYOLOJİSİ MAKALELER BİBLİYOGRAFYASI[21]: (1923-2008)

Acara, Fahrünnisa. "Köy Müesseseleri Üzerine Bir Çalışma", *Actes du XVème Congrès International de Sociologie. Publication de la Faculté des Letters de l'Université d'Istanbul*, İstanbul, 1952, 251-254.

Âdil, Esat. "İşçi Sınıfı ve Köylü Davası" *Gün Kültür ve Aktüalite*, İstanbul, (28), 1946, 3-4.

Ağırnaslı, Niyazi. "İkinci Cihan Harbi Karşısında Türk Köylüsü" *Köye Doğru*, İstanbul, (55), 1942, 4.

Ahmed Halil. "Köylerde İçtimai Müşahedeler" *Meslek* (Haftalık Resimli Gazete), İstanbul, (38), 1925, 13-14.

Akbay, Rüveyde. "Kadının Kırsal Kesimdeki Rolü", *Tarım ve Köy* (123) 9/10.98, 24-26.

Akder, H. - E. Çakmak. "Tarımla İlgili Uluslararası Anlaşmalar-Güneydoğu Anadolu Projesi ve İşgücü", (Tarımda İstihdam İstatistikleri Alanında DİE Kapasitesinin Güçlendirilmesi Projesi) *Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam*, Ankara, 1998, 295-311.

Akın, Galip, "Denizli Kırsal Kesiminde Akraba Evliliği ve Bunu Etkileyen Faktörler", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40/3-4-2000.

21. Burada yer alan bibliyografik künyeler Milli Kütüphane'nin online Makaleler Bibliyografyası'nın 1923-1999 dönemini içeren *Cumhuriyet Dönemi Makaleler* katalogu ile 1995'den günümüze uzanan *Türkiye Makaleler Bibliyografyası* katalogundan derlenmiştir. Bibliyografya; başlı başına zahmetli ve titiz bir uğraş gerektiren bir çalışmadır. Burada yer alan çalışma ise bu tanımın dışındadır; Araştırmanın bir yan ürünü/çıktısı niteliğindedir. En titiz bibliyografya çalışmalarında bile rastlanabilecek eksiklikler, buradaki çalışma için fazlasıyla mevcut olabilir. Bunun sorumluluğu da bana aittir. (M. Özuğurlu)

Alancı, Aynur - Ali Rıza Karacan. "Aydın İli Merkez İlçede Tarımda Kiracılık-Ortakçılık Koşulları ve Uygulama Esasları Üzerine Bir Araştırma" *Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, İzmir, (2), 1990, 123-126.

Akkayan, Taylan. "Türkiye'de Kırsal Alan Çalışmaları ve Kırsal Alan Antropolojisi" *Antropoloji*, Ankara, 1980 - 1985, 121-137.

Akmanoğlu, Münif. "Tarım Alanında Yabancı Yatırımlar" *İstanbul Ticaret*, İstanbul, (1285), 1983, 5, 7.

Aksoy, Suat. "Tarım İşçilerinin Hukukî Durumları" *Ziraat Mühendisliği*, Ankara, (80), 1973, 3-13.

Aksu, Kerim. "Az ve Orta Düzeyde Gelişmiş Kapitalist Ülkelerde Marksist Tarım Programı" *Ürün*, İstanbul, (42), 1977, 46-61.

Aksu, Kerim. "Kırsal Alanda Politik Örgütlenme" *Ürün*, İstanbul, (40), 1977, 68-81.

Akşit, Bahattin. "Kırsal Dönüşüm Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları" *İnsan Bilimleri Dergisi*, (1), 1982, 173-180.

Akşit, Bahattin. "Küçük Meta Üretimi, Sosyokültürel Değişme ve Güneydoğu Anadolu Sulama-Kalkınma Projeleri" *Toplum ve Bilim*, İstanbul, (48-49), 1990, 103-115.

Aktan, Reşat. "Kalkınma Planında Tarım" *Maliye Enstitüsü Konferansları*, Ankara, 1963, 95-114.

Aktan, Reşat. "Konjonktür ve Tarım" *Konjonktür Hareketleri ve Türkiye Ekonomisi Semineri*, (3-5 Mayıs 1973), Ankara, 1973, 157-181.

Aktaş, Erkan / Aka, Asiye / Demir, Murat Cem, "Türkiye'de Hemşehri Dernekleri ve Kırsal Dönüşüm", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 12/1, 2006.

Aktaş, Yaşar. "Şanlıurfa'da Aşiret Düzeni ve Tarımsal Yeniliklerin Benimsenmesi", *Tarım Ekonomisi Dergisi* 11(1) 2005, 33-40.

Akten, Necmettin. "Çoklu Tarımın Az Gelişmişler Üzerindeki Sosyal Sorunları", *İstanbul Ticaret Odası Mecmuası*, İstanbul, (10-12), 1977, 33-37.

Akyürek, Göksun, "Atatürk Orman Çiftliği; Kent ve Kır İçin Bir Uzmanlaşma Modeli", *Mimarlık*, 37/291, 2000.

Altan, Feride. "Türk Tarım Yapısı", (Tarımda İstihdam İstatistikleri Alanında DİE Kapasitesinin Güçlendirilmesi Projesi). *Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam*, Ankara, 1998, 408-447.

Altınbıçak, M. Akif. 1980 Sonrası Türk Tarımı'nda Yatırım Teşvikleri, *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi*, (2), 1994, 151-178.

Altındişli, Ahmet - Tansel Kaygısız. Organik Tarım ve Sosyal Etkileri, *Gıda Teknolojisi* 9(3) 2005, 90.

Altınışık, Necip. "Ankara Köylerinde Halk Kültürü Araştırmaları: Çukurören Köyünde Maddi Hayat". *Türk Folklor Araştırmaları*, İstanbul, (329), 1976, 7844-7845.

Arı, Oğuz - Ali Özgüven - Cavit Orhan Tütengil. "Türkiye'de Köy-kent Sorunu", *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara, (2), 1976, 59-66.

Arık, Remzi Oğuz. "Köy Kadını" *Çığır*, Ankara, (92), 1940, 5-11.

Arıkan, Gülay. Kırsal Kesimde Kadın Olmak, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, (2), 12.1988, 1-16.

Arıkan, Rauf. "1977 Yılında Tarımsal Üretimin Durumu ve Belirleyici Faktörler", *Ankara Ticaret Odası Dergisi*, Ankara, (1), 1978, 14-18, 43-44.

Arslan, D. Ali. "Bir Köy Sosyolojisi Çalışması: Kavaközü Köyü'nün Sosyo-Ekonomik Yapısı ve Sorunları", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4(1), 2003, 1-26.

Arslan, Rıfkı. "Bir Kalkınma Yaklaşımı ve Kestanelik Köyü Çevresi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Sosyoloji Enstitüsü Sosyoloji Konferansları* (XV. İstanbul, 1977), İstanbul, 1977, 49-78.

Aruoba, Çelik. "Cumhuriyet'in Kuruluş Yıllarında Türkiye'nin Tarımsal Yapısı ve Tarıma Yönelik Politikalar", *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri*, (Ankara, 23-24.6.1981), Ankara, 1982, 79-87.

Atalay, Beşir. "Köyden Kente Göç'ün Analizi", *Tarım Orman ve Köyişleri Bakanlığı Dergisi*, Ankara, (57), 11.1990, 15-16.

Atalay, Beşir. "Türkiye'de Köy Sosyolojisinin Temel Sorunlar" *Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Erzurum, (2), 1974, 321-324.

Atalay, Emin. "Tarım İşçileri ve Sosyal Politika", *İktisat Dergisi*, İstanbul, (16), 1965, 9-11.

Ateş, Hasbi. "Küçük Tarımsal İşletmeler", *İstanbul Ticaret*, İstanbul, (587), 1969, 5.

Atılgan, Turan. "Türkiye'de Kırsal Alandaki Bireylerin Sosyo Ekonomik Açıdan Örgütlenmesi ile İlgili Çalışmalar" *Kooperatifçilik*, Ankara, (94), 1991, 63-70.

Aydoğan, Feramuz. "Köyden Kente Göçün Ailenin Akrabalık ve Komşuluk İlişkileri Üzerine Etkileri", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, (20-22 Kasım 1996, Mersin), Ankara, 1997, 546-555.

Balaban, Ali. "Kırsal Alanda Tarımsal Gelişmeyi Engelleyen Etmenler", *Ziraat Mühendisliği*, Ankara, (94-95), 1974, 4-6.

Balaman, Ali Rıza. "Ankara Köylerinden Örencik'te Meydana Gelen Kültür Değişmesi", *Antropoloji*, Ankara, (4), 1967 - 1968, 259-328.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı. "Köye Doğru", *Köye Doğru*, İstanbul, (102), 1945, 3.

Başarıcılar, Meliha. "Köyde Sevda Hayatı ve Düğün Kültürü", İzmir, (74), 1938, 10-12.

Bayer, M. Zekai. Tarım Orman İlişkileri ve Milli Plan İhtiyacı, *Orman Mühendisliği Dergisi*, Ankara, (11), 1981, 41-43.

Bayındıroğlu, Ayşe. "Tarımsal Üretimdeki Rolüyle Kadın", *Tarım ve Köy* (123) 9/10, 1998, 20-23.

Bayır, Ferit Oğuz. "Cumhuriyet Rejiminde Köy Kadını", *Kültür*, İzmir, (76), 1938, 5-7.

Baysal, Ayşe. "Kadının Aile ve Çocuk Beslenmesindeki Yeri", *Tarım ve Köy* (123) 9/10, 1998, 36-39.

Beeley, Brian W. "Köysel Türkiye Bibliyografyası", *Türk Kültürü*, Ankara, (120), 1972, 60-61.

Bektaş, Gönül. "Nüfusu Göç Etmeye Devam Eden İç Anadolu'da Küçük Bir Köyün Yaşama Birimlerinin Değişim Süreci", *Yapı* (175) 1996, 87-93.

Berik, Günseli. "Türkiye'de Kırsal Kesimde Halı Dokumacılığı ve Kadının Ezilmişliği: Karşılaştırmalı Bir Tartışma", *Kadın Bakış Açısından 1980'ler Türkiye'sinde Kadınlar*, (Kassel-Almanya, 04.1989), İstanbul, 1990, 145-162.

Berkes, Mediha. "Köyde Kadının Durumu", *Yurt ve Dünya*, Ankara, (21), 1942, 326-332.

Berkes, Mediha. "Köyde Yaşayış", *Yurt ve Dünya*, Ankara, (30), 1943, 189-195.

Berkes, Niyazi. "Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma " *Köye Doğru*, İstanbul, (60), 1942, 7, 15.

Berkes, Niyazi. "Köy Şekilleri", *Yurt ve Dünya*, Ankara, (7), 1941, 7-15.

Bilgel, Nazan G. - A.Hamdi Aytekin - Özdemir Gülesen. "Engürücük ve Umurbey Köylerinde 15-49 Yaş Evli Kadınların Aile Planlamasıyla İlgili Bilgi, Tutum ve Davranışları", *Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, Bursa, (1-3), 1986, 55-62.

Binbaşıoğlu, Cavit. "Birkaç Anadolu Köyünde Ailenin Şekil ve Yapısı Üzerinde Araştırma", *İş Felsefe, Ahlak ve İçtimaiyet Mecmuası (İş ve Düşünce)*, İstanbul, (101), 1950, 5-12.

Boran, Behice S. "Köyde Sosyal Tabakalanma", *Yurt ve Dünya*, Ankara, (17), 1942, 123-128.

Boran, Behice S. "Köy Davası 'Şehirleşmek' Davasıdır", *Siyasî İlimler Mecmuası*, Ankara, (111), 1940, 183-190.

Boratav, Korkut - Mustafa Şen. "Türkiye Tarımında Sosyal Tabakalaşma ve Emek Kullanım Biçimleri: Bazı Köy Hanehalkı Araştırmalarındaki Bulgular Üzerine Bir Değerlendirme", (*Tarımda İstihdam İstatistikleri Alanında DİE Kapasitesinin Güçlendirilmesi Projesi) Türkiye'de Tarımsal Yapı ve İstihdam*, Ankara, 1998, 455-486.

Boratav, Korkut. "1980'li Yıllarda Köylünün Durumu", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Ankara, (95), 1988, 13-15.

Boratav, Korkut. "Categories of Income Distribution in Primary Commodities Exported by Developing Countries: Some Conceptual and Methodological Problems", *Milletlerarası Münasebetler Türk Yıllığı*, Ankara, 1977, 28-47.

Boratav, Korkut. "Küçük Üreticilikte Bölüşüm Kategorileri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, (4), 1972, 227-246.

Boratav, Korkut. "Tarımda Küçük Üreticilik ve Sorunları", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Ankara, (89), 1987, 50-53.

Boratav, Korkut. "Türkiye Tarımının 1960'lardaki Yapısı ile İlgili Bazı Gözlemler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, (3), 1972, 771-813.

Boratav, Pertev Naili. "Mudurnu'nun Abant-Dibi Köyleri Üzerine 1940 Yılında Yapılmış Bir İncelemeden Notlar" *Sosyoloji Konferansları Özel Sayı*, (XVII., İstanbul 1979), 1979, 94-122.

Burcu, Esra. "Köy Gençliği Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme:

Rize-Armağan Köyü Gençliği". *Sosyoloji Dergisi* (7) 1999, 45-76.

Ceylan, Coşkun - Mehmet Kılıç. "Kırsal Kesimdeki Kadının Sosyal Güvenliği" *Tarım ve Köy*, Ankara, (123), 1998, 27-31.

Cingi, Selçuk. "Azgelişmiş Ülkelerde Tarımsal Finansman Sorunu" *T.C. Ziraat Bankası Dergisi*, Ankara, (7), 1982, 28-31.

Civelek, Ahmet Yavuz. "Beşiklerimizi ve Geleceğimizi Tutan Eller Kadınlar", *Tarım ve Köy* (123) 9/10, 1998, 14-19.

Çadırcı, Habip. "Kırsal Kalkınmada Kadının Sorunları", *Tarım ve Köy*, 158, 2004.

Çağlar, Yücel. "Kırsal Çevre Sorunları ve Köylüler", *Orman Mühendisliği*, Ankara, (4), 1993, 3-7.

Çakman, M. Kemal. "Toprak, Tarım ve Nüfus", *Ekonomik Yaklaşım* 7(22) 1996, 23-47

Çelebican, Gürgân. "Köy Envanter Edütleri'ne Göre Türkiye'de Tarımsal Toprakların Dağılımı", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Ankara, (1-2), 1972, 325-342.

Çevik, Bahri, "Kırsal Kalkınmada Fiziksel Planlama ve Merkez Köy (Köykent) Yaklaşımı",*Tarım ve Köy*, 131-1/2, 2000.

Çoban, Asım. "Tarıma Dayalı Sanayinin Beşerî ve Ekonomik Bakımdan Hızlı Değişim Sürecine Etkileri Üzerine Bir Örnek: Suluova", *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23(3) 2003, 71-87.

Çubuk, Ali. "Sosyal Politika Açısından Toprak ve Tarım Reformu", *Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi*, Ankara, (1-2), 1977, 167-176.

Değirmenci, Emet. "Küreselleşme Kıskacında Türkiye'nin Ekolojik Tarımı", *Özgür Üniversite Forumu* (31) 2006, 46-56.

Demir, Sibel. "Doğu Anadolu Katılımcı Kırsal Kalkınma Projesinde Kadınlara Yönelik Faaliyetler", *Karınca*, 68/803-11, 2003.

Demircan, Selim Macit. "Kalkınma ve Köylerimiz" *Sigorta Dünyası*, İstanbul, (36), 1962, 14, 21.

Demirci, Rasih. "İşsizlik Meselesi ve Tarım", *Karınca*, Ankara, (544), 1982, 21-25.

Demirci, Rasih. "Kalkınma Planlarında Tarım Sektörü ve Uygulama Sonuçları", *Kooperatifçilik*, Ankara, (67), 1985, 1-10.

Demirkan, Salâhaddin. "Bağlum Köyünde Köylü İşletmesi Anketi", *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul, (7), 1952, 23-39.

Demirkan, Salâhaddin. "Köy Dâvası - Milli Birlik", *Köye Doğru*, İstanbul, (25), 1941, 9-18.

Demirkan, Salâhaddin. "Köy Sosyolojisine Başlangıç", *Köye Doğru*, İstanbul, (92), 1944, 5, 15.

Demirkan, Salâhaddin. "Türkiye'de Bir Köy Sosyolojisi Nasıl Kurabiliriz", *Köye Doğru*, İstanbul, (90), 1944, 3.

Demirkan, Salâhaddin. "Türkiye'de Köy Sosyolojisi ve Onun Doğurduğu Problemler", *Actes du XVème Congrès International de Sociologie. Publication de la Faculté des Letters de l'Université d'Istanbul*, İstanbul, 1952, 114-116.

Demirkan, Salâhattin. "Köy Sosyolojisi" *Yeni Türk*, İstanbul, (84), 1939, 534-536.

Derin, Zihni. "Küçük Çifçilerimizin Zirai Dertleri; Tarım Bakanlığının Küçük Su İşlerine Ait Hayırlı Bir Teşebbüsü ve Bu İşte Muvaffak Olma Şartları", *Ziraat ve Ticaret Gazetesi*, İstanbul, (147), 1952, 124-127.

Dinçer, Nabi. "Anadolu'da Köy Gençliği Arasında Gayrı Resmi Teşkilâtlanma", *Üniversite ve Köy*, Ankara, (4), 01.1967, 28-29.

Dinçer, Recai. "Bursa Tarımı ve Endüstrileşme ile Kentleşmenin Ortaya Çıkardığı Sorunlar" *Bursa 1977 Bilimsel Semineri*, (Bursa 19-22.9.77), Bursa, 1981, 113-117.

Dinler, Zeynel. "Azalan Tarımsal Nüfus Kanunu", *Akademi* (Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi), Bursa, (1), 03.1975, 1-33.

Doğan, Cihangir. "Köy Ailesi ve Aile İçi İlişkilerin Değişmesi (Fındık Köyü-Malatya, Kurşunlu Köyü-Antalya Örneği)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* (6) 2002, 143-154.

Doğanay, Filiz, "Türkiye'de Kırsal Yerleşmeler ve Geliştirilen Politikalar", *Planlama Dergisi*, 2-3-2002.

Doğanca, M. Yılmaz. "Tarımsal Yeniliklerin Bir Kırsal Toplumda Yayılımı", *Doğa*, Ankara, (1), 1976, 31-36.

Dündar, Fuat. "Balkan Savaşı Sonrasında Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri", *Toplumsal Tarih* 14(82) 2000, 52-54.

Ecevit, Mehmet C. "İç Göçün Unutulan Kaynakları: Tarımsal Farklılaşma ve Dönüşüm Dinamikleri", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, (20-22 Kasım 1996, Mersin), Ankara, 1997, 493-501.

Ecevit, Mehmet. "Agricultural Wage Work and Wage Labourer in Turkey", *Turkish Public Administration Annual*, Ankara, 1995, 109-128.

Ecevit, Mehmet. "Rural Women and the Small Peasant Economy" *Turkish Public Administration Annual*, Ankara, 1993, 87-99.

Ecevit, Mehmet. "Tarımda Kadının Toplumsal Konumu: Bazı Kavramsal İlişkiler", *Amme İdaresi*, (2), 1994, 89-106.

Ektirici, Savaş. "Mardin Kızıltepe Haşeri Köyü Gözlemleri", *Halk Bilimi*, Ankara, (12), 1976, 9-20.

Eminağaoğlu, Zehra / Çevik, Sonay, "Kırsal Yerleşmelere İlişkin Tasarım ve Planlama Politikalarının Bölgesel Ölçek İçinde Değerlendirilmesi", *Planlama Dergisi*,/32-2006.

Emiroğlu, Vedia. "Çekirdeksiz Köyde Yaşlılar", *Antropoloji*, Ankara, 1985, 87-120.

Emiroğlu, Vedia. "Edilli Köyün'ün Kültür Değişmesi Bakımından İncelenmesi", *Antropoloji*, Ankara, (6), 1972, 222-234.

Er, Celâl. "Kırsal Yerleşim, Çiftçi Teşkilatlanması, Toplu Çiftlikler ve Merkez Köyler", *Kooperatifçilik*, Ankara, (108), 1995, 5-21.

Ercan, Aktan Müge. "Gelibolu Yarımadası Köylerinde Evliliğe İlk Adım: Eş Seçimi", *Folklor/Edebiyat* 9(34) 2003, 157-164.

Ercem, Fahri. "Kırsal Sosyoloji Açısından Köy ve Köylülüğün Tanımlanması" *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas, (3), 1984, 149-153.

Erdaş, Birsen. "Kırsal Kesimde Gelir Bölüşümü ve Tüketim Harcamaları", *Dünya Şehircilik Günü Kolokyumu*, (II. İstanbul, 7-9.11.1979), İstanbul, 1985, 83-125.

Erdentuğ, Nermin. "Milliyetçi Çin Köy Toplumları ile Türkiye Köy Toplumları Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme", *Milli Kültür*, Ankara, (12), 1981, 27-30.

Erdost, Muzaffer İlhan. "Sermayenin İlkel Birikimi ve Küçük Köylülük", *Bilim ve Sanat*, Ankara, (66), 1986, 32-34.

Ergin, Gürol. "Kırsal Kesim-Göç ve Kentleşme", *Tarım ve Mühendislik* (52) 1996, 6-7.

Erk, Nejat. "Sanayinin Kırsal Kesimde Yaygınlaşmasında Sosyo-Ekonomik Faktörler", *Türkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, (1560), 1983, 2.

Erkul, Ali. "Sivas Merkez Köylerinden Aile Yapısı", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas, (17), 1994, 17-49.

Erkun, Vecdet. "Tarım İşçileri" *İktisadi Yürüyüş*, İstanbul, (172), 1947, 15, 19.

Erkuş, Ahmet. "Küçük Tarım İşletmelerinin Üretim Planlaması ve Uygulaması", *Ziraat Mühendisliği*, Ankara, (241-242), 1991, 16-19.

Erol, Metin. "Kentsel Bütünleşme Üzerinde Köy - Kent Farklılaşması ve Aile Kurumunun Etkileri (Sivas Örneği)", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas, (17), 1994, 51-75.

Eröz, Mehmet. "Doğu Anadolu `da Köy Adları Üzerinde Sosyolojik Bir Araştırma-1", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ankara, (57), 1972, 36-38.

Eröz, Mehmet. "Doğu Anadolu`da Köy Adları Üzerine Sosyolojik Bir Araştırma-4, 5", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ankara, (59), 1972, 37-39.

Ertuğrul, Cemil. "Küreselleşme Koşullarında Tarım Politikalarında Gelişmeler ve Türkiye", *İktisat İşletme ve Finans*, Ankara, (160), 1999, 62-84.

Ertürk, Recep. "Sosyoloji Ekollerinin Türkiye'de Köy Sorununa Bakışı", *Türk Yurdu* 25(217) 2005, 66-70.

Ertürk, Yakın. "Doğu Anadolu`da Modernleşme ve Kırsal Kadın", *Kadın Bakış Açısından 1980`ler Türkiye`sinde Kadınlar*, (Kassel-Almanya, 04.1989), İstanbul, 1990, 183-194.

Eytekin, Halil. "Hacı Bektaş Köyünde Sosyal Durum", *Köye Doğru*, İstanbul, (86), 15.01.1944, 6-7, 11.

Faroqhi, Suraiya. "Anadolu İskânı ile Terkedilmiş Köyler Sorunu", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Türk Halk Bilimi Topluluğu Türkiye`de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler Semineri*, (Ankara, 17-19. 12. 1976), Ankara, 1977, 289-302.

Faruk Nafiz. "Anadolu`da Tarla, Kasaba ve Köylü", *Hayat Mecmuası*, Ankara, (87), 1928, 9-11, 173-175.

Fazlıoğlu, Aygül, "GAP Bölgesi'nde Kırsal Alanda Kadının Toplumsal Durumu", *GAP Dergisi*, 4/7-1996.

Fazlıoğlu, Aygül. "GAP Bölgesi'nde Kırsal Alanda Kadının Toplumsal Durumu" *GAP Dergisi*, Ankara, (7), 1996, 37-43.

Fındıkoğlu, Z. Fahri. "Türk Köy Sosyolojisi ve Bir Araştırma", *Türk Yurdu*, Ankara, (4, (334)), 1967, 3-5.

Fisunoğlu, Mahir. "Tarımsal, Üretim, Nüfus ve Çevre", Nüfus, Çevre ve Kalkınma Konferansı, (13-14 Kasım 1997), Ankara, 1998, 55-70.

GAP İdaresi, "Şanlıurfa İli Kırsal ve Kentsel Alanında Kadına Destek Pilot Uygulama Programı", *GAP Dergisi*, 4/7-1996.

Gençler, Ahmet. "Diyarbakır İlinde Farklı Köy Toplumlarının Etnografik İncelenmesi", *Antropoloji*, Ankara, (8), 1974, 77-91.

Geray, Cevat. "Kırsal Alanda Ekonomik Yapı ve Toplumsal Değişmenin Boyutları", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, (3-4), 1982, 65-87.

Geray, Cevat. "Kırsal Gelişme Yöneltilerimiz (İşlendirme (İstihdam) Açısından)", *Mülkiye*, Ankara, (217), 1999, 241-268.

Geray, Cevat. "Toplum Kalkınması ve Köy Araştırmaları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara, (1-2), 1972, 3-49.

Girgin, İrfan. "Kırsal Sanayi ve Kalkınma İlişkileri", *Tarım ve Köy* (131) 1/2.2000, 47-51. ss.

Gökalp, Hüsnü Yusuf - Nadir Işık. "Gıda Sanayii Hammadde Talebi Açısından Türkiye Tarımı", Gıda Sanayii Kongresi (13-15.11.91, Ankara), Ankara, 1993, 101-126.

Gökalp, Ziya. "Şehir Medeniyeti, Köy Medeniyeti", *Yeni Adam*, İstanbul, (566), 1945, 4, 11.

Gökalp, Ziya. "Köy ve Şehir Küçük Mecmua", *Diyarbakır*, (33), 1923, 9-12.

Gökçe, Elifhan. "Kadının Aile Beslenmesindeki Rolü", *Tarım ve Köy* (123) 1998, 40-41.

Göl, Ekrem. "Türkiye'nin Tarımsal Yapısı", *Kooperatif Dünyası*, Ankara, (72), 1977, 2-15.

Günay, Ünver. "Köylülük ve Din", *Türk Yurdu* 25(217) 2005, 48-56.

Gündüz, A. Yılmaz. "Bölge Kalkınmasında Kooperatifçilik ve Malatya'da Tarım Sektöründeki Küçük Meta Üreticilerinin Durumu", *İktisat İşletme ve Finans*, Ankara, (126),1996, 41-53.

Gündüz, Tufan. "Kayseri'de Mezraların Köye Dönüşmesinde Konar-Göçer Aşiretlerin Rolü" *II Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, (16-17 Nisan 1998), Kayseri, 1998, 183-192.

Güneş, Gül. "Tarımsal Üretimde ve Kırsal Kalkınmada Kadının Yeri ve Önemi", *Tarım ve Köy*, Ankara, (125), 1999, 36-41.

Güneş, Turan. "İktisaden Geri Kalmış Memleketlerde Tarımsal Kredi ve Problemleri", *Ziraat Dergisi*, Ankara, (254), 1965, 22-27.

Güneş, Turan. "Küçük Tarım İşletmelerinin Refah Seviyelerinin Yükseltilmesinde Pazarlama Sorunları ve Çözüm Yolları", *Ziraat Mühendisliği*, Ankara, (241-242), 1991, 20-28.

Güney, Fuat. "Türk Köylüsünün Sosyal Durumu", *Damla*, İstanbul, (62), 1949, 193.

Günyol, Vedat. "Bizim Köyün Düşündükleri", *Yücel Aylık Sanat ve Fikir Mecmuası*, İstanbul, (4), 1950, 12-14.

Güreşçi, Ertuğrul. "Türkiye'deki Köy Sorunları için Çözüm Arayışları", *Türktarım* (171) 2006, 25-33.

Güven, Ercan. "Tarım İşçilerinin Sosyal Güvenlik Önlemleri ve Bazı Düşünceler", *Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Eskişehir, (2), 1988, 383-387.

Güven, Hasan Sami. "Kırsal Yapıda Bir Değişim Aracı Olarak Köy", *Kalkınma Kooperatifleri Amme İdaresi Dergisi*, Ankara, (2), 1982, 21-62.

Hablemitoğlu, Şengül. "Kırsal Alanda Kadınlar ve Sürdürülebilir Gıda Güvenliği", *Tarım ve Köy*, 123-9/10.1998.

Harmandalıoğlu, H. A.. "Bir Tütüncü Köylünün Yıllık Gelir - Gider Tablosu", *Yağmur ve Toprak*, Ankara, (2), 1948, 4-6.

Harmandalıoğlu, H. A. "Bir Ormancı Köylünün Gelir -Gider Tablosu", *Yağmur ve Toprak*, Ankara, (3), 1948, 6-7.

Işıklı, Ernin - Ayhan Çıkın - Ferruh Işın. "Çok Uluslu Şirketlerin Tarıma Etkileri ve Alınabilecek Önlemler Üzerine Düşünceler", *Verimlilik*, Ankara, (3), 1990, 41-58.

İffet Şerif. "Anadolu Köylüsü", *Süs*, İstanbul, (53), 1924, 6.

İnandık, Hamit. "Doğu Karadeniz Bölgesinde Köy Hayatı", *İslâm*, Ankara, (9), 1958, 148-154.

Kabukçu, Fahrettin. "Topraklarımız Strateji İstiyor...", *Tarım ve Mühendislik* (56) 1998, 29-30.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem. "Sosyal İlim Metodolojisi: Köy ve Nüfus Araştırmaları, İzmir Araştırması" *Türkiye'de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi Semineri* (23-25.02.1970), 1971, 170-180.

Kandiyoti, Deniz. "Türk Köyünde Modernleşme Eğilimleri Araştırması", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, Ankara, (3), 1971, 561-563.

Kara, Hamdi. "Çukurova'da Kentleşme ve Sanayileşmenin Tarım Topraklarına Etkisi", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, (1-2), 1988, 267-280.

Kara, Hamdi. "Çukurova'nın Üç Köyünde Tarım-Nüfus İlişkileri ve Bölge Kır Kesimi Sorunları Konusunda Bir İnceleme", *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Ankara, (8), 1977, 159-192.

Karkacıer, Osman - Ünal Kaya. "Seçilmiş Bir Bölgede Farklı İki Köy Tipinin Sosyal ve Ekonomik Özellikleri Açısından Farklılaşma Düzeylerinin Karşılaştırılması", *Kooperatifçilik*, Ankara, (109), 1995, 81-91.

Kayalı, Hülya. "Kütahya İlinde (1935-1990) Nüfus Hareketleri ve Kır-Şehir Nüfusunun Özellikleri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, 33/1/2-1995.

Kazgan, Gülten. "Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Plânda Tarım: Hedefler ve Gerçekleşme", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, (1-4), 1967, 53-81.

Kazgan, Gülten. "İkinci Dünya Harbinden Günümüze Kadar Tarım Kesiminde Gelişme ve Tarım Politikası", *Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı Semineri*, Bursa, 1973, 579-636.

Kazgan, Gülten. "Nüfus Artışı ve Tarımsal-Sınai Gelişme Çatışması", *İktisat ve Maliye*, İstanbul, (11), 1966, 396-403.

Kazgan, Gülten. "Tarım İstatistikleri ve Milli Gelir Tahminleri", *İktisat ve Maliye*, İstanbul, (4), 07.1965, 109-114.

Kazgan, Haydar. "Atatürk Döneminde Tarım Politikası", *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri*, İstanbul, 1981, 132-148.

Kepenek, Yakup, "Tarım Kesimi ve 'Fiyatlar'", *Tarım ve Mühendislik*, Ankara, (36), 1990, 15-16.

Keyder, Nur. "Türkiye'de Tarımsal Reel Gelir ve Köylünün Refah Seviyesi <1938-1968>", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, Ankara, (1), 1970, 33-57.

Kıray, Mübeccel Belik. "Türkiye'de Köy ve Köylü Sorununa Kalkınma Plânları'nın Yaklaşımı", *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi*, Ankara, (1), 1970, 59-71.

Kıray, Mübeccel Belik. "İkinci Beş Yıllık Plânda Köy ve Köylü Sorunu", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Ankara, (12), 1968, 2-5.

Kızılaslan, Nuray, "Kırdan Kente Göç Eğilimi: Tokat İli Erbaa İlçesi Örneği", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 20/2-2003.

Kızılçelik, Sezgin. "Türkiye'de Kırsal ve Kentsel Kesimi Sosyolojik Düşünmek", *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sivas, (22-23), 1999, 121-138.

Kipural, Rıdvan. "İzmir İlinde Köy Çalışmaları", *İzmir'de Köycülük*, İzmir, (12), 1945, 9-11.

Kocacık, Faruk. "Sivas İli Merkez İlçesi Köylerinin Toplumsal Yapı ve Toplumsal Değişmesi (Esenyurt ve Yenice Köyleri)", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Ankara, (5), 1985, 19-39.

Kocacık, Faruk. "Türkiye'de Kırsal Kesimin Yapısal Değişmesi", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Ankara, (1), 1984, 161-174.

Kocacık, Faruk. "Türkiye'de Köy ve Araştırmaları", *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, İstanbul, (1), 1983, 31-43.

Koçak, Nafiz. "Orman İçi ve Orman Kenarı Köylerinin Sosyo Ekonomik Sorunları ve Çözüm yolları", Ordu ve Yöresinin Tarımsal, Sosyo-Ekonomik Sorunları ve Çözüm Yolları Sempozyumu, (Ordu, 3-5.8.1983), Trabzon, 1985, 25-28.

Koçtürk, Osman Nuri. "Tarım İşçisinin ve Türk Tarımının Bazı Temel Meseleleri", *Türk-İş*, Ankara, (50), 1967, 33-38.

Konukman, Aziz. "İç Ticaret Hadleri ve Kırsal Kesimin Refah Düzeyinde Gelişmeler (1977-1989)", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, Ankara, (123), 1990, 42-44.

Köktürk, Şahin - M. Halistin Kukul. "Trabzon'un Beşikdüzü İlçesi'nde 'Serender'in Köy Hayatındaki Yeri ve Bir Serender Numunesi", *Erdem* 13(38/Özel Sayı: Türk Halk Kültürü-2) 2001, 361-371.

Köni, Y. K. "Köylüye Toprak", *Yeni Adam*, İstanbul, (298), 1940, 8-10.

Köroğlu, N. Tunga, "Kent Kır Ayrımında Kırın Planlaması Sorunsalı", *Planlama Dergisi*, 26-2003.

Köse, Abdullah, "Türkiye'de Geleneksel Kırsal Konut Planlarında Göçebe Türk Kültürü İzleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/2, 2005.

Köymen, Nusret. "Köy Tarım Demek Değildir", *Ülkü*, Ankara, (28), 1935, 308-310.

Köymen, Nusret. "Köycülük Esasları ve Köycülük Programına Giriş", *Ülkü*, Ankara, (28), 1935, 318-319.

Kukluk, İsmail. "Aksakal Köyü", *Ülkü*, Ankara, (30), 1949, 33-34.

Kurtkan, Âmiran. "Sosyal Değişme Bakımından Köy", Türk Köyü, İstanbul, (13-14), 1972, 4-6.

Kürkçüoğlu, Erol, "Doğu Anadolu'da Türkler Soy Kırımına Uğramıştır" [Röportaj], *Türk Yurdu*, 25/212-2005.

Kürkçüoğlu, Feza. "Bir Köycülük Projesi", *Virgül*, İstanbul, (4), 1998, 58.

Laur, E. "Küçük Köylü İşletmelerinin Muhafazası", *Not*, Ankara, (5), 1959, 24-26.

Mutlu, Servet. "Türk Köylüsü ve Tarımsal Yenilikler", *Türk Yurdu* 25(217) 2005, 44-47.

Mülayim, Ziya Gökalp. "Zirai Kooperatiflerin Küçük Köylü İşletmelerini Tamamlayıcı Fonksiyonları", *Ziraat Dergisi*, Ankara, (184-185), 1959, 5-7.

Necati Kemal. "Beklenilen Köy ve Köycülük", *Kültür*, İzmir, (16), 1934, 3-4.

Oktar, Suat. "Tarımda Yabancı Sermaye Sorunu", *Tarım ve Mühendislik*, Ankara, (17), 1984, 20-21.

Oyan, Oğuz. "Kasım 1998 İtibariyle TSK Birliklerine Yönelik Tarımsal Destekleme Politikaları", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, İzmir, (4), 1999, 1-5.

Ozankaya, Özer. "Köyde Toplumsal Yapı ve Siyasal Kültür", *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara, (1), 1971, 31-40.

Ozankaya, Özer. "Köylerde İktidar Yapısı Üzerine Bir Araştırma", *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara, (4), 1970, 37-60.

Öğdül, Hürriyet, "Kırsal Alanlara Yeni Yaklaşımlar", *Planlama Dergisi*, 1, 2002.

Ölmezoğulları, Nalân. "Atatürk Döneminde Tarımsal Gelişme (1923-1938)", *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Bursa, (1-2), 1988, 53-59.

Öngel, Erkan. "Türkiye`nin Tarımsal Yapısının Değişen Nitelikleri", *Ekonomik Yaklaşım*, Ankara, (5), 1981, 163-186.

Özbay, Ferhunde. "Kırsal Yörelerde Kadının Statüsü, İşgücüne Katılımı ve Eğitim Durumu", *Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yönetim Birimleri Fakültesi*, Ankara, (1-2), 1979, 201-223.

Özbek, Osman. "1923`ten-1984`e Türk Tarımındaki Gelişmeler", *Çiftçi ve Köy Dünyası*, Ankara, (1), 1985, 15-17.

Özbekmezci, Şule - Sare Sahil. "Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyal, Ekonomik ve Barınma Sorunlarının Analizi", *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi* 19(3) 2004, 261-274.

Özbey, Arslan. "Kırsal Kesimde Aile ve Göç Olgusunun Anatomisi" *İdarecinin Sesi Dergisi*, İstanbul, (4), 1991, 18-21.

Özçelik, Ahmet. "Türk Kültüründe Tarımın Etkileri", *Karınca* 64(752) 1999, 14-20.

Özdemir, Attilâ. "Köy Araştırma-İncelemelerinde Kullanılan Yöntem ve Teknikler", *Karınca* 67(784), 2002, 40-43.

Özerin, Güven, "Kırdan-Kente Göç Eğilimleri Üzerine Bir Araştırma: Denizli İli Örneği", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*,13/1-1996.

Özgen, H. Neşe. "Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler'in Kalkınma Politikaları ve Bölgesel Kalkınmada Yeni Kavramlar", *Tarım Ekonomisi Dergisi* 11(1) 6.2005, 51-59.

Özkan, Alper. "Türkiye'de Köylülüğün Çözülme Süreci", *Planlama* (26) 2003, 17-28.

Özmen, Şakir. "Aile Tarım İşletmelerinin İktisadi ve Sosyal Bakımdan Önemi ve Bu İşletmelerin İktisaden Yaşayabilmeleri Hususunda Kooperatiflerin Rolleri", *Kooperatif Dünyası*, Ankara, (125), 1981, 10-22.

Öztürk, Faruk. "Türk Eğitim Düşüncesinde Bir Tarım Köyü Ütopyası: 'Mesut Köy'", *Tarih ve Toplum*, İstanbul, (182), 1999, 68-74.

Öztürk, Saffet. "Organik Tarım mı? Modern Tarım mı?", *Hasad*, İstanbul, (91), 1992, 14-15.

Planck, Ulrich. "Türkiye'de Köy Sosyolojisi" (Çeviren: Celal Cihangiroğlu), *Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Erzurum, (1), 1976, 227-244.

Planck, Ulrich. "Türkiye'de Köy Sosyolojisi", (Çeviren: M. Reşit Küçükboyacı), *Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Araştırma Enstitüsü İşletme Dergisi*, Erzurum, (4), 1977, 205-240.

Poyraz, Tuğça - Birsen Şahin - Gülay Arıkan. "Kalecik'e Bağlı Bağcılıkla Uğraşan On Köyde Bireysel ve Kurumsal Açıdan Modernleşme Eğilimleri", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1) 2005, 1-20.

Ruben, W. "Anadolu'nun Yerleşme Tarihi ile İlgili Görüşler Koçhisar'ın Tuz Gölü Batısındaki Step Köylerinde1946 Eylülünde Yapılan Bir Araştırma Gezisinin Sonuçları", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Ankara, (4), 947, 369-391.

Sağlam, Serdar. "Türkiye'de Hızlı Kentleşme Sürecinde Köylülüğün veya Kırsallığın Dönüşümü", *Türk Yurdu* 25(217) 2005, 57-65.

Salman, Meryem. "Kırsal Alandaki Kadınlara Yönelik Eğitim ve Yayım Çalışmalarının Önemi", *Karınca*, 68/803, 2003.

Sargın, Güven Arif. "Ekobaşkalaşım (Ecometamorphosis) Kent ve Kır'a İlişkin Ekolojik Söylemler", *Mimarlık*, 37/291-2000.

Savun, Namık Kemal. "Çok Uluslu Şirketlerin Tarım Sahalarına Yönelmeleri", *Türkiye İktisat Gazetesi*, Ankara, (1190), 1976, 1, 8.

Sencer, Muzaffer. "Kalkınma Planları ve Tarım", *Tarım ve Mühendislik*, Ankara, (22-23), 1986, 4-12.

Sihr, Macid. "Anadolu Köylerinde Nasıl Evlenilir?", *Resimli Ay*, İstanbul, (9), 1924, 21-24.

Sirman, Nükhet. "Sosyal Bilimlerde Gelişmecilik ve Köy Çalışmaları", *Toplum ve Bilim* (88) 2001, 251-254.

Sosyal, Mustafa. "Şanlıurfa Tarım Reformu Uygulama Bölgesindeki Seçilmiş Bazı Köylerin Toplumsal Yapıları Üzerine Bir Araştırma", *II. Ulusal Sosyoloji Kongresi: Toplum ve Göç*, (20-22 Kasım 1996, Mersin), Ankara, 1997, 486-492.

Soysal, Mümtaz. "Köy Enstitüleri ve Türkiye'nin Sosyal Yapısı", *Ilgaz*, (33), 1964, 8-9.

Sönmez, Abdulkerim, "Aile Dayanışması ve Kırsal Ekonomi: Orta Karadeniz Bölgesinde Fındık Üretimiyle Bağlantılı Aile Dayanışması Üzerine Niteliksel Bir İnceleme", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 17/1-6.2000.

Sönmez, Koray. "Tarım Alanlarının Tarımsal Amaçlar Dışında Kullanılması" *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ziraat Dergisi*, (2-3), 1981, 135-145.

Sönmez, Reşat. "Gıda ve Tarım", *T.C. Ziraat Bankası Dergisi*, Ankara, (2), 1982, 8-10.

Stirling, Paul. "Türk Köyü", *Karma Ekonomi*, İstanbul, (72), 1972, 21-22.

Şahin, Kemalettin. "Altınkaya Baraj Gölü Suları Altında Kalan Köylerden Göç Edenlerin Karşılaştıkları Sorunlar ve Vezirköprü Şehrine Etkileri", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (Özel Sayı: 30. Kuruluş Yılı) 2000, 85-99.

Şahinkaya, Rezan. "Orta Anadolu Köylerinde Aile Strüktürü" *Etnografya ve Bilimsel Filmler Sempozyumu*, (11-13 Nisan 1973), İstanbul, 1974, 19-26.

Şahinkaya, Rezan. "Türk Köylüsünün Kalkınması ve Tarımsal Yayında Ev Ekonomisinin Yeri", *Ziraat Mühendisliği*, Ankara, (55), 01.1971, 29-30, 36.

Şahsuvaroğlu, Lütfü. "Tarihî Gelişim Sürecinde Köy, Köycülük ve Tarım Kentleri", *Tarım ve Köy* (131) 1/2, 2000, 26-33.

Şanda, H. Avni. "Bizde İlk Tarım Makinaları", *İstanbul Ticaret*, İstanbul, (373), 01.10.1965, 4, 15.

Şapolyo, Enver Behnan. "Etnolojik Köy Araştırmaları: Ankara'da Beydili Aşireti", *Türk Yurdu*, Ankara, (236), 1954, 217-222.

Şehsuvaroğlu, Lütfü. "Tarih Boyunca Tarım ve Köy", *Türk Yurdu*, 25(217), 2005, 29-40.

Şen, Necdet. "Tarım Toprakları ve Kentleşme", *Tarım ve Mühendislik*, Ankara, (56), 1998, 26-28.

Şevki, Mehmet Ali. "İstanbul Köylerinde Yapılan Tetkikten: Çiftçi Atelyesinin Şekli", *Mülkiye Mektebi Mecmuası*, İstanbul, (90), 1938, 286-291.

Şimşek, Dilek - Osman Karkacıer. "Kırsal Kesimde Tarımsal Yeniliklerin Benimsenmesinde Atkili Olan Sosyo-Ekonomik Faktörler Üzerine Bir Araştırma", *Verimlilik Dergisi*, Ankara, (4), 1996, 123-144.

Tanyol, Cahit. "Eylen Köyü", *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul, (19-20), 1966, 38-98.

Tanyol, Cahit. "Peşke Binamlısı Köyü", *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul, (16), 1961, 17-62.

Tanyol, Cahit. "Traktör Giren 50 Köyde Nüfus Hareketlerinin ve İçtimaî Değişmelerin Kontrolü", *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul, (13-14), 1959, 198-218.

Taraklı, Duran - Haluk Kasnakoğlu - Ali Aslan Gürkan. "Ekonomik Kalkınma ve Türk Tarımı", *Türkiye Ziraat Mühendisliği Teknik Kongresi*, 1989, 1-8.

Taşçıoğlu, Rahmi. "Manisa İli Mütevelli Köyü Monografisi", *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul, (10-11), 1956, 28-31.

Tayfur, Kemal, "Büyük Dönüş Kırım Tatarları", *Atlas*,(115), 2002.

Tayşi, İsmet. "Köy Kent Kuramı ve Kavramı Nedir?" *İller ve Belediyeler Dergisi*, Ankara, (417), 1980, 201-207.

Tekeli, İlhan / Gürsel, Yücel. "Değişen Kent Çeperleri, Saçaklanma, Kentsel Etek, Kırsal Etek" [Söyleşi]., *Mimarist*, 3/8-6.2003.

Tekelioğlu, Yavuz. "Tarımda Yapısal Gelişmeler ve Tarıma Dayalı Endüstriler Sorunu", *T.C. Ziraat Bankası Dergisi*, Ankara, (19), 1983, 16-21.

Tekinel, Osman. "Çukurova'da Tarım Arazilerinin Amaç Dışı Kullanımı", *Ziraat Mühendisliği*, (231), 1990, 2-3.

Tetik, Gaffar. "İslâmda Kadın", *Tarım ve Köy* (123) 9/10.98, 42-44. ss.

Tezcan, Mahmut. "Memleketimizde Köy Yaşantısının Bazı Toplumsal Sorunları ve Çözüm Yolları", *Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Ankara, (1-4), 1969, 125-153

Tezcan, Mahmut. "Sosyolojik Yönden Köy", *Amme İdaresi Dergisi*, Ankara, (3), 1970, 151-182.

Tezel, Yahya Sezai. "Cumhuriyetin Devraldığı Tarım Yapısının Tarihi Oluşumu Hakkında Bazı Düşünceler", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, (4), 1971, 233-291.

Thody, Henry. "Bir İngiliz Gözüyle Türkiye'de Tarım İnkılâbı", *Halkın Sesi*, İzmir, (6793), 1952, 2-3.

Tolunay, Ahmet, "Hızlı Kırsal Değerlendirme Tekniği (Rapid Rural Appraisal, RRA)", *Orman Mühendisliği*, 36/9,1999.

Tuna, Oğuz. "Türk Mitolojisinde Kadın", *Tarım ve Köy*, (123) 9/10, 1998, 45-46.

Tuncer, Haydar Oğuz. "Biyoteknoloji ve Tarım", *Ankara Ticaret Borsası Dergisi*, Ankara, (8), 11.1990 - 12.1990, 5-7.

Turhan, Cengiz. "Alanya Köylerinde Yaylaya Göç", *Taşan*, Merzifon, (23, (47)), 01.04.1938, 7-8.

Türkdoğan, Orhan. "Tarımsal Hayatın Sosyalizasyonu", *Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, Erzurum, (2), 1974, 267-274.

Türkel, Süleyman. "Tarım Kesiminde İşgücü Sorunları ve Bazı Öneriler", Türkiye İktisat Kongresi, (II. İzmir, 2-7.11.1981), Ankara, 1981, 81-92.

Tütengil, Cavit Orhan. "İhsaniye Köyü İncelemesi", *Sosyoloji Dergisi*, İstanbul, (9), 1954, 37-58.

Tütengil, Cavit Orhan. "Köyden Şehire Göçün Sebepleri ve Neticeleri" *Sosyoloji Konferansları*, İstanbul, 1961, 88-99.

Tütengil, Cavit Orhan. "Tarım Topraklarının Dağılımı ve Diyarbakır Örneği" *İktisat ve Maliye*, İstanbul, (8), 1972, 333-336.

Tütengil, Cavit Orhan. "Türkiye`nin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Gelişmesi Açısından Sorunumuz", *Türkiye`nin İktisadi Gelişme Meseleleri*, (18-29.05.1970), 1971, 533-554.

Uğurlu, Mehmet. "Köylü ile Ziraatçı Arasındaki Büyük Uçurum", *Ziraat Dünyası*, Ankara, (20), 1951, 7-11.

Unbehaun, Horst. "Türkiye Kırsalında Yerel Siyaset: Perspektifler ve Değişimler", (Çeviren: Erdem Türközü), *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi*, Ankara, (6), 1998, 7-29.

Usluata, Mazlum. "Sosyal Gelişme ve Köyler", *Sigorta Dünyası*, İstanbul, (134), 1971, 19, 28.

Uysal, Şefik. "Metodoloji Açısından Türkiye`de Yapılan Sosyolojik Araştırmalar ve Bir Örnek: Köy Araştırması", *Türkiye`de Sosyal Araştırmaların Gelişmesi Semineri* (23-25.02.1970), 1971, 139-151.

Ülken, Hilmi Ziya. "Anadolu Köylerine Dair Ciddi Araştırmalar" *Türk Düşüncesi*, İstanbul, (3-9), 1954.

Ülken, Hilmi Ziya. "Köyden Şehre Göç", *Yeni Sabah*, İstanbul, (5035), 1952, 2, 7.

Ülken, Hilmi Ziya. "Köylerimize Dair Yerli Araştırmalar" *Yeni Sabah*, İstanbul, (4875), 1952, 2-3.

Ünlütürk, Çağla. "Yuvayı Yapan Göçmen Kuşlar: Köyden Kente Göç Sürecinde Kadın Emeği", *Mülkiyeliler Birliği* (250-8) 2005, 55-57.

Varlık, M. Bülent. "1930-1940 Yılları Arasında Türkiye`de Tarımsal Kooperatifler Üzerine Bir Deneme", *Ekonomik Yaklaşım*, Ankara, (3), 1980, 101-133.

Yasa, İbrahim. "Köy İnceleme Araştırmalarında Metod", *Birlik*, Ankara, (25-29), 1961, 71-76.

Yasa, İbrahim. "Köy ve Şehir Toplulukları Münasebetlerinde Yanaşma", *İmece*, Ankara, (3), 1961, 13-14.

Yasa, İbrahim. "Köyleri Tanımada Bazı Esaslar", *Yeni Sabah*, İstanbul, (12), 1954, 21-22.

Yasa, İbrahim. "Köylerin Sosyolojik Bakımdan İncelenmesinde Bazı Esaslar", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, (1), 1959, 146-172.

Yasa, İbrahim. "Sindel (Bir Köy Araştırmasının Özeti)", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, (2), 1963, 105-114.

Yasa, İbrahim. "Toplum Kalkınması ve Köylerimizde Yardımlaşma Gelenekleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Ankara, (1), 1962, 89-115.

Yıldırak, Nurettin. "Köysel Otorite ve Değişim Süreci", *Ziraat Mühendisliği*, Ankara, (77), 1972, 18-21.

Yılmaz, O. Cemal. "Türkiye Kalkınmasının Temeli Tarım ve Köylü", *Türkiye Endüstri Ticaret Mecmuası*, İstanbul, 24/2, 1949, 1-10.

Zoral, Kutlu Y. - Cahit Karagölge. "Arazi Mülkiyeti ile Tarımsal Üretim Kaynaklarının Verimliliği Arasındaki Bağıntı", *Verimlilik Dergisi*, Ankara, (4), 1973, 1114-1224.

Bu çalışma, Türkiye tarımının yapısal dönüşümünü, küçük köylülüğün farklılaşması sürecine odaklanarak açıklamayı konu almıştır. Çalışma küçük köylülüğün, kendisini farklılaştıran çağdaş dinamikler karşısında sahip olduğu ve sergilediği direnme ve uyum mekanizmalarını sorunsallaştırarak giriştiği incelemesini iki eksende sürdürmüştür. İlki, tarımı konu alan akademik/bilimsel bilgi üretimi ve bilgi birikiminin iki bibliyografik veri tabanına dayalı nicel analizidir. Bu yolla, sosyolojik tarım çalışmalarındaki geçmiş ve bugün bağlantısı kurulmaya çalışılmış ve kritik kimi önermeler geliştirilebilmiştir. İkinci eksen, ürün türüne göre amaca dönük seçilmiş 10 ile bağlı 24 köyde sürdürülen saha çalışmasına yaslanmıştır. Derinlemesine görüşme ve anket teknikleriyle derlenen ve geliştirilen nitel-nicel veri seti, kuram inşasına dönük olarak çözümlenmiştir. Küçük köylülüğün idamesini ve yeni koşullara uyumunu sağlayan stratejilerin paradoksal bir biçimde piyasa gereklerine tabiiyetini derinleştiren ve sermayenin tarımsal alanlara doğrudan nüfuzunu güçlendiren etkiler yarattığı ve böylece kendi varlığını idame ettiren koşulların, geçmişten farklı olarak, bir küçük meta üretimi kapanı işlevi gördüğü sonucuna ulaşılmıştır. Küçük köylülüğün farklılaşması, saha çalışmasının bulguları ışığında altı farklı hane tiplemesinin inşası gerçekleştirilerek kavramsallaştırılmış ve bunu izleyen veri analizi ile desteklenmiştir. Kuram inşasına dönük çalışmanın Türkiye tarımı hakkındaki kimi kritik değerlendirmelerine de yer verilmiştir.

NotaBene Yayınları
www.notabeneyayinlari.com

9 786055 513061